Людзьмі звацца! —
Янка Купала

Літаратура і Мастацтва

ВЫХОДЗІЦЬ З 1932 г.

ШТОТЫДНЁВІК МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

Пятніца, 28 верасня 1990 г. № 39 (3553) ● Цана 10 кап.

А. ФІНСКІ. «Прысвячэнне».

Г. ЛОЙКА. «Загадка Скарынава герба».

А. КАЛАСЕНЦАВА. «Удзячны край».

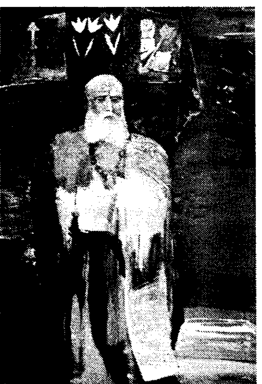

Ю. МАКАРАЎ. «Леў Сапега».

Не кожны чалавек можа сказаць, што ягоны народ меў сваю дзяржаву ўжо тысячу гадоў назад. Беларус можа. Многія народы ўпершыню пачулі тэкст Бібліі на сваёй мове з няшчырых вуснаў місіянера-чужаземца, які з'явіўся ўслед за салдатам-заваёўнікам... Слова Божае па-беларуску мы пачулі ад Скарыны, вялікага патрыёта нашай зямлі. І слова гэтае ўжо амаль 500 гадоў бароніць духоўную свабоду беларускага народа ад агрэсіўных памкненняў усялякіх прыблудных апекуноў. Не кожная краіна мае Першадрукара. Беларусь мае. Таму і жыла Беларусь у Скарынавым слове пасля таго, як імя яе было сцерта з палітычнай мапы Еўропы. Слова застаецца пасля ўсяго, і ўсё пачынаецца са Слова. Сёння Скарынава слова гучыць гімнам Адраджэння, Скарынавы герб — на шчыце Пагоні.

Нататкі аб беларускай мастацкай Скарыніяне чытайце ў бліжэйшых нумарах «ЛіМа».

Дзяржаўная праграма развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР

Сёння, калі ў краіне нарастаюць працэсы перабудовы, ажыццяўляецца рэформа палітычнай сістэмы, перад грамадскасцю і насельніцтвам рэспублікі паўстаюць праблемы, якія патрабуюць свайго вырашэння ў самыя кароткія тэрміны. Сярод гэтых складаных праблем, што закранаюць свядомасць і пачуцці мільёнаў жыхароў Беларускай ССР, на першы план выступаюць пытанні дзяржаўнага суверэнітэту, захавання і развіцця нацыянальнай беларускай культуры, роднай мовы, культуры і моў іншых нацыянальных супольнасцей, якія жывуць у рэспубліцы, звычаяў, укладу жыцця, адраджэння гістарычнай і культурнай спадчыны. Усё больш людзей у рэспубліцы ўсведамляе, што мова не толькі сродак зносін. Яна аснова культуры народа, яе найважнейшая састаўная частка. Гістарычна і этнічна тэрыторыя Беларускай ССР з'яўляецца месцам пражывання беларускай нацыі. Тут узніклі і склаліся яе культура, мова, традыцыі і звычаі.

Адна з галоўнейшых задач у развіцці беларускай культуры — клопат пра беларускую мову, якая павінна заняць сваё дастойнае месца ў жыцці беларускага народа. Рэзкае звужэнне сфер функцыянiравання беларускай мовы прывяло да страты ў значнай частцы насельніцтва пачуцця каштоўнасці нацыянальнай культурнай спадчыны, да дэфармацыі нацыянальнай самасвядомасці.

Сёння ж роля беларускай мовы ў культурнай, грамадска-палітычнай, гаспадарчай сферах неправамерна зніжана, што выклікае занепакоенасць грамадзян Беларускай ССР.

Дзяржаўная праграма развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР распрацавана ў адпаведнасці з Законам Беларускай ССР «Аб мовах у Беларускай ССР», Дэкларацыяй Вярхоўнага Савета Беларускай ССР «Аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі», з улікам прапаноў міністэрстваў і ведамстваў, выканкомаў Саветаў народных дэпутатаў, грамадскіх арганізацый, грамадзян рэспублікі.

Выкананне Дзяржаўнай праграмы развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР будзе садзейнічаць адраджэнню і развіццю мовы і культуры беларускага народа, свабоднаму і раўнапраўнаму выкарыстанню родных моў грамадзян іншых нацыянальнасцей, якія жывуць на тэрыторыі рэспублікі.

I. Асноўная мэта і напрамкі рэалізацыі Дзяржаўнай праграмы

Асноўнай мэтай Дзяржаўнай праграмы з'яўляецца распрацоўка і ажыццяўленне як першачарговых, так і доўгатэрміновых мер, якія павінны забяспечыць шырокае і актыўнае выкарыстанне беларускай мовы ў якасці дзяржаўнай ва ўсіх сферах культурнага, грамадска-палітычнага і эканамічнага жыцця рэспублікі, свабоднае функцыянiраванне на тэрыторыі Беларускай ССР рускай мовы як сродку міжнацыянальных зносін народаў СССР, а таксама іншых нацыянальных моў.

Праграма будзе выконвацца паступова, у тэрміны, вызначаныя пастановай Вярхоўнага Савета Беларускай ССР ад 26 студзеня 1990 г. «Аб парадку ўвядзення ў дзеянне Закона Беларускай ССР «Аб мовах у Беларускай ССР». У яе выкананні прымуць непасрэдны ўдзел міністэрствы і ведамствы, выканкомы Саветаў народных дэпутатаў, прадпрыемствы, арганізацыі і ўстановы, творчыя саюзы і іншыя грамадскія арганізацыі. Рэалізацыя праграмы патрабуе фінансавых і матэрыяльных сродкаў.

Асноўнымі напрамкамі па практычнаму ажыццяўленню Дзяржаўнай праграмы вызначаюцца:

стварэнне ўмоў для свабоднага карыстання насельніцтвам рэспублікі беларускай і іншымі мовамі;

забеспячэнне функцыянiравання беларускай мовы, а пры неабходнасці — выкарыстанне рускай і іншых моў у дзяржаўных і грамадскіх установах, на прадпрыемствах і ў арганізацыях рэспублікі незалежна ад іх ведамаснай падпарадкаванасці;

павышэнне ролі агульнаадукацыйнай школы, усіх выхаваўчых, навучальных і культурна-асветных устаноў у пашырэнні сферы выкарыстання беларускай мовы і функцыянiраванні іншых моў на тэрыторыі рэспублікі;

падрыхтоўка і выданне неабходнай вучэбна-метадычнай, тэрміналагічнай, навукова-папулярнай, даведачнай літаратуры, падручнікаў і дапаможнікаў, слоўнікаў і размоўнікаў;

пашырэнне і ўдасканаленне падрыхтоўкі і перападрыхтоўкі нацыянальных кадраў і стварэнне для гэтага неабходных умоў;

арганізацыйнае, навуковае, фінансавае і матэрыяльна-тэхнічнае забеспячэнне рэалізацыі Закона.

II. Забеспячэнне функцыянiравання беларускай і іншых моў у дзяржаўных органах, на прадпрыемствах і ва ўстановах, у грамадскіх арганізацыях рэспублікі

З мэтай стварэння неабходных умоў для авалодання беларускай мовай работнікамі органаў дзяржаўнай улады і кіравання, грамадскіх арганізацый, прадпрыемстваў і ўстаноў, усімі грамадзянамі рэспублікі:

1. Міністэрствам і ведамствам БССР, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў сумесна з грамадскімі арганізацыямі, улічваючы палажэнні праграмы, распрацаваць мерапрыемствы па рэалізацыі Закона Беларускай ССР «Аб мовах у Беларускай ССР» з тым, каб забяспечыць пераход да ўжывання беларускай мовы ва ўсіх сферах дзяржаўнага і грамадскага жыцця, у рабоце прадпрыемстваў і ўстаноў, а таксама ўжыванне моў грамадзян іншых нацыянальнасцей, якія жывуць на тэрыторыі рэспублікі.

1990 год

2. Дзяржаўнаму камітэту БССР па працы і сацыяльнай абароне насельніцтва, Міністэрству народнай адукацыі БССР, Міністэрству юстыцыі БССР сумесна з зацікаўленымі міністэрствамі, ведамствамі і грамадскімі арганізацыямі рэспублікі ў 1990 годзе падрыхтаваць пералік пасад, для заняцця якіх патрабуецца веданне беларускай мовы, рускай або іншай мовы, а таксама звязаныя з гэтым кваліфікацыйныя патрабаванні для заняцця гэтых пасад. Міністэрствам і ведамствам БССР, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў, прадпрыемствам, арганізацыям і ўстановам выявіць патрэбу ў спецыялістах, якія павінны валодаць беларускай мовай, і ў залежнасці ад іх ведаў арганізаваць курсы па вывучэнню беларускай мовы для розных катэгорый работнікаў. Вылзеліць для гэтай мэты неаб-

(Працяг на стар. 2—3).

Дзяржаўная праграма развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР

(Пачатак на стар. 1).

ходныя памяшканні і матэрыяльна-тэхнічныя сродкі. Міністэрству фінансаў БССР, Дзяржаўнаму камітэту БССР па працы і сацыяльнай абароне насельніцтва сумесна з зацікаўленымі арганізацыямі ў 3-месячны тэрмін вызначыць парадак адкрыцця курсаў і крыніцы іх фінансавання.

Уключыць у навучальныя планы інстытутаў і факультэтаў перападрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі кіруючых работнікаў і спецыялістаў народнай гаспадаркі лекцыі і практычныя заняткі па беларускай мове і справаводству на ёй.

Міністэрству народнай адукацыі БССР сумесна з Акадэміяй навук БССР, таварыствам «Веды» БССР і Таварыствам беларускай мовы імя Ф. Скарыны да 1991 года распрацаваць вучэбныя праграмы і планы для курсаў беларускай мовы (з улікам ступені валодання моваю і спецыфікі прафесійнай дзейнасці), а Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку ў I квартале 1991 г. выдаць іх у неабходнай колькасці па заказах міністэрстваў і ведамстваў БССР, выканкомаў Саветаў народных дэпутатаў, прадпрыемстваў, арганізацый і ўстаноў;

выпрацаваць навукова-метадычныя рэкамендацыі для кіраўнікоў і выкладчыкаў курсаў, арганізаваць для іх адпаведныя семінары і кансультацыі.

Міністэрству народнай адукацыі БССР, Акадэміі навук БССР, Міністэрству культуры БССР, іншым міністэрствам і ведамствам, якія маюць навучальныя ўстановы, стварыць на гаспадарчаразліковай аснове курсы, школы, народныя універсітэты па практычнаму вывучэнню беларускай мовы ўсімі, хто жадае авалодаць ёю.

Выкарыстоўваць настаўнікаў, выкладчыкаў беларускай мовы і літаратуры (у тым ліку пенсіянераў), а таксама студэнтаў-старшакурснікаў філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў для выкладання беларускай мовы на курсах рознага тыпу.

1990—1995 гады

3. У адпаведнасці з пастановай Вярхоўнага Савета БССР «Аб парадку ўвядзення Закона Беларускай ССР «Аб мовах у Беларускай ССР» міністэрствам і ведамствам БССР, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў перайсці на працягу 3—5 гадоў з моманту ўступлення Закона ў сілу да прыняцця і публікацыі актаў органаў дзяржаўнай улады і кіравання, да вядзення справаводства і дакументацыі на беларускай мове, а пры неабходнасці—і на нацыянальнай мове большасці насельніцтва той ці іншай мясцовасці.

У гэтыя ж тэрміны Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку па заказах міністэрстваў і ведамстваў БССР, выканкомаў Саветаў народных дэпутатаў, прадпрыемстваў, устаноў і арганізацый выканаць тэксты на пячатках, штампах, фармулярах, афіцыйных бланках на беларускай мове, а пры неабходнасці—на беларускай і рускай або іншай мове.

4. Галоўнаму архіўнаму ўпраўленню пры Савеце Міністраў БССР разам з Беларускім рэспубліканскім упраўленнем Дзяржстандарта СССР распрацаваць і па ўзгадненню з зацікаўленымі міністэрствамі і ведамствамі БССР зацвердзіць метадычныя і інструктыўныя ўказанні да вядзення справаводства на беларускай мове, падрыхтаваць дапаможнік па справаводству на беларускай і рускай мовах (з паралельнымі тэкстамі) і сумесна з Дзяржаўным камітэтам БССР па друку выдаць яго неабходным тыражом з тым, каб забяспечыць ім усе дзяржаўныя ўстановы, грамадскія арганізацыі і прадпрыемствы.

1990—1991 гады

5. Выканкомам Саветаў народных дэпутатаў, міністэрствам і ведамствам БССР забяспечыць афармленне тапанімічных назваў (населеных пунктаў, адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак, вуліц, плошчаў, рэк і да т. п.), назваў устаноў, прадпрыемстваў і арганізацый, а таксама выданняў інфармацыйнага і рэкламнага характару на беларускай мове, а пры неабходнасці—на беларускай і рускай мовах. Дзяржаўнаму камітэту БССР па эканоміцы і планаванню, Дзяржаўнаму камітэту БССР па матэрыяльна-тэхнічнаму забеспячэнню выдзяляць для гэтых мэт неабходныя матэрыяльныя рэсурсы.

З 1990 года

6. Міністэрствам і ведамствам БССР, прадпрыемствам і арганізацыям афармляць таварныя знакі, сродкі маркіроўкі тавараў, этыкеткі, інструкцыі аб карыстанні таварамі на беларускай мове, а для тавараў, прызначаных на вываз за межы Беларускай ССР,—на беларускай, рускай мове, або мове заказчыка.

Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку забяспечыць гэта патрабаванне пры размяшчэнні заказаў у падведамных арганізацыях. Міністэрству сувязі і інфарматыкі БССР арганізаваць выпуск марак, канвертаў, паштовак, бланкаў і г. д. з надпісамі на беларускай мове.

1990—1993 гады

7. Рэкамендаваць міністэрствам і ведамствам БССР, прадпрыемствам і ўстановам забяспечыць перавод на беларускую мову шматтыражных газет, рэдакцый радыёвяшчання прадпрыемстваў і аб'яднанняў. Сумесна з Дзяржаўным камітэтам БССР па друку, Дзяржаўным камітэтам БССР па тэлебачанню і радыёвяшчанню арганізоўваць старонкі мясцовых выданняў газет, а таксама радыё- і тэлеперадачы на мовах груп насельніцтва, якія жывуць на тэрыторыі рэспублікі.

1990—1993 гады

8. Лічыць мэтазгодным перавесці з рускай мовы выдання на беларускую раённыя і абласныя газеты, а таксама рэспубліканскія «Сельская газета», «Физкультурник Белоруссии», бюлетэнь «7 дней», часопіс «Сельское хозяйство Белоруссии» і іншыя галіновыя выданні.

9. Міністэрствам, ведамствам БССР, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў устанавіць кантроль за тым, каб кіраўнікі дзяржаўных натарыяльных кантор, органаў унутраных спраў, Дзяржарбітража, устаноў аховы здароўя, сацыяльнага забеспячэння, гандлю, бытавога абслугоўвання насельніцтва, транспарту, сувязі, фінансаў, жыллёва-камунальнай гаспадаркі, а таксама іншых устаноў, якія пастаянна працуюць з насельніцтвам, ажыццявілі ў вызначаныя тэрміны пераход дзейнасці сваіх калектываў на вядзенне спраў на беларускай мове і яе шырокае выкарыстанне ў зносінах з грамадзянамі або забяспечылі выкарыстанне іншых, прымальных для бакоў моў.

10. Мінскаму доследна-эксперыментальнаму заводу па рамонту і тэхнічнаму абслугоўванню вылічальнай тэхнікі сумесна з Дзяржаўным камітэтам БССР па матэрыяльна-тэхнічнаму забеспячэнню прыняць неабходныя меры па пераабсталяванню пішучых машынак на беларускі шрыфт па заяўках міністэрстваў і ведамстваў БССР, выканкомаў Саветаў народных дэпутатаў, прадпрыемстваў, устаноў і арганізацый.

Міністэрствам і ведамствам БССР, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў, прадпрыемствам, установам і арганізацыям вызначыць дадатковую патрэбнасць у пішучых машынках з беларускім шрыфтам, а таксама шрыфтам іншых моў, а Дзяржаўнаму камітэту БССР па эканоміцы і планаванню сумесна з Міністэрствам гандлю БССР, Белкаапсаюзам забяспечыць гэту патрэбнасць.

1990—1993 гады

11. Міністэрствам і ведамствам БССР, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў сумесна з Міністэрствам народнай адукацыі БССР арганізаваць пастаянныя курсы па падрыхтоўцы і перападрыхтоўцы машыністак і стэнаграфістак для работы на беларускай мове.

Міністэрству народнай адукацыі БССР, Дзяржаўнаму камітэту БССР па сельскай гаспадарцы і прадуктах харчавання арганізаваць у прафтэхвучылішчах і сярэдніх спецыяльных навучальных установах падрыхтоўку спецыялістаў па справаводству на беларускай мове ў адпаведнасці з заяўкамі арганізацый, прадпрыемстваў і ўстаноў рэспублікі.

1990—1993 гады

12. Дзяржаўнаму камітэту БССР па статыстыцы і аналізу сумесна з Дзяржаўным камітэтам БССР па эканоміцы і планаванню, Міністэрствам фінансаў БССР, Дзяржаўным камітэтам БССР па друку, рэспубліканскім прамыслова-вытворчым аб'яднаннем «Саюзбланквыд» забяспечыць друкаванне на беларускай мове ў неабходнай колькасці бланкаў па ўліку і справаздачнасці, указанняў па іх запаўненню, а таксама па вядзенню рэспубліканскіх і саюзных класіфікатараў.

1990—1991 гады

III. Выкарыстанне беларускай мовы, іншых нацыянальных моў у рабоце ўстаноў адукацыі і культуры

1. Міністэрству народнай адукацыі БССР, іншым міністэрствам і ведамствам БССР, якія маюць навучальныя ўстановы, улічваючы статус дзяржаўнасці беларускай мовы, забяспечыць паступовае пашырэнне сферы яе ўжывання ў навучальна-выхаваўчым працэсе. Дзеля гэтага сумесна з выканкомамі Саветаў народных дэпутатаў, адпаведнымі міністэрствамі і ведамствамі ўдасканаліць сістэму дашкольных устаноў, агульнаадукацыйных школ, прафесійна-тэхнічных вучылішчаў, сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных устаноў з тым, каб забяспечыць у іх пераемнасць вывучэння беларускай мовы. Камплектаванне і адкрыццё беларускіх школ, класаў, усе выхаваўчыя акцыі ў напрамку пашыранага выкарыстання беларускай мовы праводзіць разам з саветамі навучальных устаноў, бацькоўскімі камітэтамі і грамадскасцю.

1990—2000 гады

2. Выканкомам Саветаў народных дэпутатаў сумесна з Міністэрствам народнай адукацыі БССР да 2000 года колькасць вучняў, якія вучацца на беларускай або іншай мове, прывесці ў адпаведнасць з нацыянальным саставам насельніцтва рэспублікі. У месцах кампактнага пражывання насельніцтва пэўнай нацыянальнасці стварыць неабходную сетку школ і класаў з вывучэннем мовы гэтай нацыянальнасці; пры наяўнасці адпаведных умоў пераводзіць на гэтыя мовы навучальна-выхаваўчы працэс з абавязковым вывучэннем беларускай, рускай і адной з замежных моў.

Міністэрству народнай адукацыі БССР у 1991—1995 гадах забяспечыць для гэтай мэты падрыхтоўку педагагічных кадраў і сумесна з Дзяржаўным камітэтам БССР па друку — выданне неабходнай колькасці вучэбна-метадычнай літаратуры, падручнікаў і дапаможнікаў.

1991—2000 гады

3. Міністэрству народнай адукацыі БССР, іншым міністэрствам і ведамствам БССР, якія маюць навучальныя ўстановы, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў з мэтай паступовага пераводу навучальна-выхаваўчага працэсу на беларускую і іншыя мовы ў розных тыпах навучальных устаноў рэспублікі ў адпаведнасці з Законам БССР «Аб мовах у Беларускай ССР»:

удакладніць да 1 чэрвеня 1991 г. вучэбныя планы і праграмы ўсіх навучальных устаноў і прадугледзець у іх неабходную колькасць гадзін для вывучэння беларускай і іншых нацыянальных моў, а таксама замежных моў з тым, каб вучні і студэнты дасканала авалодалі імі;

уключыць пачынаючы з 1990/91 навучальнага года практычны курс беларускай мовы і літаратуры ў вучэбныя планы падрыхтоўчых аддзяленняў усіх вышэйшых навучальных устаноў рэспублікі;

перавесці да 1996 года выкладанне ўсіх вучэбных прадметаў у педагагічных інстытутах, на педагагічных аддзяленнях універсітэтаў, у вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных установах мастацтва і культуры, педагагічных вучылішчах на беларускую мову. У пераходны перыяд (2—3 гады) стварыць у гэтых навучальных установах беларускамоўныя групы (патокі); у вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных установах іншага профілю забяспечыць выкладанне на беларускай мове вучэбных дысцыплін грамадска-палітычнага цыкла;

увесці ў 1990—1995 гадах у агульнаадукацыйных школах, прафесійна-тэхнічных вучылішчах, сярэдніх спецыяльных навучальных установах, педагагічных інстытутах і ва універсітэтах спецыяльныя курсы па краязнаўству, факультатывы па праблемах беларусазнаўства. Ва ўсіх вышэйшых навучальных установах забяспечыць вывучэнне курса гісторыі БССР.

З 1990/91 навучальнага года ў пералік абавязковых уступных экзаменаў у навучальных установах БССР уключыць экзамен па беларускай мове і літаратуры, а выпускных—у залежнасці ад тыпу і профілю навучальных устаноў;

пры педагагічных вышэйшых навучальных установах і універсітэтах стварыць школы юнага філолага; павялічыць колькасць сярэдніх школ і класаў з паглыбленым вывучэннем беларускай мовы і літаратуры для развіцця здольнасцей і схільнасцей вучняў да гэтых прадметаў. Рэгулярна праводзіць алімпіяды па беларускай мове і літаратуры, іншых мовах і літаратурах, гісторыі і культуры Беларусі сярод вучняў агульнаадукацыйных школ, прафтэхвучылішчаў, навучэнцаў сярэдніх спецыяльных і студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў;

на працягу 1990—1995 гадоў штогод перападрыхтоўваць і павышаць кваліфікацыю па беларускай мове не менш чым 40 тыс. настаўнікаў, выкладчыкаў прафтэхвучылішчаў, сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных устаноў, а таксама работнікаў дашкольных і пазашкольных устаноў. У гэтым напрамку ажыццяўляць правядзенне навучальнага працэсу ў інстытутах удасканалення настаўнікаў, на факультэтах і курсах павышэння кваліфікацыі, у навучальных установах і іншых арганізацыях;

перавесці на працягу 1990—1995 гадоў большасць дашкольных устаноў у гарадской і сельскай мясцовасці на беларускую мову выхавання і навучання, ажыццявіць неабходныя меры па забеспячэнню моўнай пераемнасці ў дзейнасці дзіцячых дашкольных устаноў і школ;

у месцах кампактнага пражывання нацыянальных супольнасцей пры стварэнні адпаведных умоў адкрываць дашкольныя ўстановы або групы з выхаваннем дзяцей на іх нацыянальнай мове з абавязковым правядзеннем заняткаў на беларускай і рускай мовах.

1990—2000 гады

4. Міністэрству народнай адукацыі БССР распрацаваць у 1990 годзе парадак вывучэння беларускай мовы і літаратуры вучнямі, якія часова знаходзяцца на тэрыторыі рэспублікі.

5. Міністэрству народнай адукацыі БССР, міністэрствам і ведамствам БССР, якія маюць навучальныя ўстановы, унесці да 1 чэрвеня 1991 г. у Савет Міністраў БССР прапановы па пераліку спецыяльнасцей і прафесій, па якіх будзе весціся навучанне ў вышэйшых, сярэдніх спецыяльных і прафесійна-тэхнічных навучальных установах на беларускай, рускай або іншай мове.

6. Міністэрству народнай адукацыі БССР, Міністэрству культуры БССР, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў сумесна з творчымі саюзамі, іншымі грамадскімі арганізацыямі з мэтай паглыблення ведаў па беларускай мове і літаратуры, нацыянальнай культуры і гісторыі беларускага народа:

ствараць у навучальных і пазашкольных установах, установах культуры мастацкія самадзейныя калектывы, рэпертуар якіх будуецца на беларускім літаратурным, музычным і фальклорным матэрыяле, літаратурныя студыі (гасцёўні), гурткі па вывучэнню беларускай народнай творчасці, культуры, гісторыі і г. д.;

павялічыць сетку дзяржаўных, грамадскіх і школьных літаратурных, краязнаўчых, награфічных музеяў, а таксама музеяў вядомых дзеячаў беларускай культуры і культуры іншых народаў. Накіраваць намаганні студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў, работнікаў дамоў культуры і бібліятэк рэспублікі на аказанне дапамогі ў стварэнні краязнаўчых гурткоў, музеяў, у зборы вуснапаэтычнай творчасці народа;

праводзіць рэспубліканскія тэлевізійныя фестывалі народнай музыкі, конкурсы самадзейных калектываў і асобных выканаўцаў на лепшае выкананне беларускай песні і эстрадных музычных твораў беларускіх аўтараў, святы фальклору, народнай музыкі і песні нацыянальнасцей, якія жывуць на тэрыторыі рэспублікі.

7. Міністэрству культуры БССР сумесна з Саюзам тэатральных дзеячаў БССР павялічыць колькасць тэатраў, якія працуюць на беларускай мове. Практыкаваць увядзенне ў рэпертуар рускамоўных тэатраў пастановкі спектакляў, у тым ліку для дзяцей, на беларускай мове і мовах іншых нацыянальнасцей, якія жывуць у Беларускай ССР.

З 1991 года

8. Міністэрству культуры БССР сумесна з Дзяржаўным камітэтам БССР па тэлебачанню і радыёвяшчанню, Саюзам кінематаграфістаў БССР забяспечыць стварэнне, дубліраванне і паказ мастацкіх і навукова-дакументальных фільмаў на беларускай мове.

З 1991 года

9. Рэкамендаваць Беларускаму рэспубліканскаму савету па турызму і экскурсіях распрацаваць дадатковыя маршруты па гістарычных мясцінах Беларускай ССР з правядзеннем іх на беларускай мове.

З 1990 года

10. Міністэрству культуры БССР забяспечыць работу музеяў, дамоў культуры, бібліятэк і іншых устаноў культуры на беларускай мове.

1990—1993 гады

11. Міністэрству культуры БССР, Міністэрству народнай адукацыі БССР, Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў пры камплектаванні бібліятэк улічваць патрэбу чытачоў у літаратуры, а таксама перыядычных выданнях на беларускай, рускай і іншых мовах.

З 1991 года

12. Міністэрству народнай адукацыі БССР, Беларускаму дзяржаўнаму універсітэту імя У. І. Леніна сумесна з зацікаўленымі міністэрствамі і ведамствамі, грамадскімі арганізацыямі стварыць штогадовую міжнародную летнюю школу па праблемах беларускай мовы і культуры для даследчыкаў, настаўнікаў і выкладчыкаў беларускай мовы і літаратуры, актывістаў беларускіх суполак і таварыстваў, аб'яднанняў, якія знаходзяцца за межамі Беларускай ССР.

1991 год

13. Міністэрству культуры БССР, Міністэрству народнай адукацыі БССР, Міністэрству замежных спраў БССР, Акадэміі навук БССР, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў сумесна з Таварыствам беларускай мовы імя Ф. Скарыны, таварыствамі «Веды», «Радзіма», Беларускім рэспубліканскім аддзяленнем Савецкага фонду культуры, Беларускім таварыствам дружбы і культурнай сувязі з замежнымі краінамі, творчымі саюзамі прадугледзець у сваіх мерапрыемствах па рэалізацыі Закона Беларускай ССР «Аб мовах у Беларускай ССР» адпаведныя захады па задавальненню нацыянальна-культурных інтарэсаў асоб беларускага паходжання, якія жывуць за межамі рэспублікі.

1990 год

IV. Выдавецкая дзейнасць

1. Акадэміі навук БССР, Міністэрству народнай адукацыі БССР сумесна з Дзяржаўным камітэтам БССР па друку, зацікаўленымі міністэрствамі і ведамствамі БССР распрацаваць і ажыццявіць праграму выдання разнастайных беларускіх, іншамоўна-беларускіх і беларуска-іншамоўных слоўнікаў. Для забеспячэння запатрабаванняў міністэрстваў і ведамстваў БССР, прадпрыемстваў, устаноў і арганізацый, жыхароў рэспублікі, якія жадаюць авалодаць беларускай мовай, выдаць неабходным тыражом руска-беларускія і беларуска-рускія слоўнікі, у тым ліку слоўнікі тэрміналагічнай лексікі.

1991—1995 гады

2. Акадэміі навук БССР, Міністэрству народнай адукацыі БССР, Міністэрству культуры БССР падрыхтаваць, а Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку выдаць неабходнымі тыражамі папулярныя даведнікі, размоўнікі, слоўнікі па розных галінах ведаў і народнай гаспадаркі, дапаможнікі па беларускай мове, зборнікі беларускіх песень, жартаў, прымавак і г. д.

З гэтай мэтай у 1990 годзе разгледзець пытанне аб стварэнні ў Акадэміі навук БССР, універсітэтах і педагагічных інстытутах навуковых камісій, якія павінны ўносіць прапановы па першачарговых і доўгатэрміновых выданнях, іх аўтарах і аўтарскіх калектывах.

Каардынацыю ўсёй гэтай работы ажыццяўляюць Акадэмія навук БССР і Міністэрства народнай адукацыі БССР.

1990—1998 гады

3. Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку, Міністэрству народнай адукацыі БССР, Акадэміі навук БССР распрацаваць на конкурснай аснове новыя універсальныя падручнікі па беларускай мове з камплектам наглядных і агучаных дапаможнікаў для слухачоў курсаў беларускай мовы і тых, хто самастойна вывучае яе, стварыць часовыя творчыя калектывы па падрыхтоўцы падручнікаў і дапаможнікаў.

1990—1995 гады

4. Дзяржаўнаму камітэту БССР па тэлебачанню і радыёвяшчанню распрацаваць і рэгулярна ажыццяўляць вучэбныя і навукова-папулярныя перадачы па пытаннях беларускай мовы і моў іншых нацыянальнасцей, якія жывуць на тэрыторыі рэспублікі, па гісторыі Беларусі, аб выдатных дзеячах навукі, культуры і мастацтва, арганізоўваць перадачы з удзелам майстроў вуснага і пісьмовага слова.

1990—1995 гады

5. Рэкамендаваць Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку сумесна з Таварыствам беларускай мовы імя Ф. Скарыны разгледзець і вырашыць пытанні аб пераўтварэнні штомесячніка «Наша слова» ў штомесячны навукова-папулярны часопіс, а з Акадэміяй навук БССР — штогодніка «Беларуская лінгвістыка» ў навуковы штоквартальны часопіс.

1990—1991 гады

6. Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку, Міністэрству народнай адукацыі БССР прадоўжыць сумесна з адпаведнымі выдавецтвамі выданне навуковых і навукова-папулярных серый:

па мове і літаратуры:

«Скарбы мовы», «Бібліятэка настаўніка»;

«Беларуская мова і мовазнаўства», «Руская мова: функцыяніраванне, вывучэнне, выкладанне»;

серыю «Нашы славутыя землякі».

Пастаянна

7. Міністэрству народнай адукацыі БССР, Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку забяспечыць выкананне планаў падрыхтоўкі і выдання беларускамоўнай вучэбнай і вучэбна-метадычнай літаратуры да 2000 года, улічваючы перспектывы пераходу ўсіх тыпаў навучальна-выхаваўчых устаноў да выкладання прадметаў на беларускай мове, а таксама выданняў гэтай літаратуры на іншых мовах, на якіх можа весціся навучанне і выхаванне (рускай, польскай, літоўскай і інш.). Распрацаваць да канца 1990 года планы падрыхтоўкі і выпуску першачарговых выданняў вучэбнай і вучэбна-метадычнай літаратуры, наглядных дапаможнікаў, своечасова вызначыць неабходныя тыражы гэтых выданняў і ажыццявіць іх выпуск на высокім паліграфічным узроўні.

8. Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку, Міністэрству народнай адукацыі БССР давесці ў 1995 годзе выпуск падручнікаў для агульнаадукацыйных школ да 150 назваў, каб цалкам забяспечыць іх патрэбу ў гэтых выданнях.

Павялічыць агульны тыраж падручнікаў з 5,5 млн. экземпляраў у 1990 годзе да 10 млн. экземпляраў у 1995 годзе. Дзяржаўнаму камітэту БССР па эканоміцы і планаванню забяспечыць поўную патрэбу ў паперы, а таксама прадугледжваць у праектах планаў эканамічнага і сацыяльнага развіцця рэспублікі неабходныя капітальныя ўкладанні для стварэння дадатковых паліграфічных магутнасцей.

1990—1995 гады

9. Міністэрству народнай адукацыі БССР падрыхтаваць да выдання неабходную колькасць падручнікаў на нацыянальных мовах для дзіцячых устаноў, у якіх вучацца дзеці з фізічнымі і разумовымі недахопамі.

Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку сумесна з Дзяржаўным камітэтам БССР па эканоміцы і планаванню вырашыць пытанне аб стварэнні адпаведнай паліграфічнай базы і забеспячэнні выпуску такіх падручнікаў спецыяльнымі відамі паперы.

1990—1995 гады

10. Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку сумесна з міністэрствамі і ведамствамі БССР забяспечыць выданне неабходнай навукова-папулярнай літаратуры на беларускай мове па розных галінах ведаў.

Лічыць неабходным выдаваць у перакладзе на беларускую мову лепшыя метадычныя дапаможнікі і дыдактычныя матэрыялы, а таксама навукова-папулярную літаратуру, выдадзеную іншымі выдавецтвамі СССР і замежных краін.

З 1991 года

11. Міністэрству культуры БССР, Дзяржаўнаму камітэту БССР па тэлебачанню і радыёвяшчанню, Міністэрству народнай адукацыі БССР, Саюзу кінематаграфістаў БССР прыняць неабходныя меры па забеспячэнню навучальна-выхаваўчага працэсу ў навучальных установах усіх тыпаў аўдыёвізуальнымі сродкамі.

1990—1995 гады

12. Выдавецтву «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі сумесна з Саюзам пісьменнікаў БССР, Акадэміяй навук БССР, Міністэрствам народнай адукацыі БССР падрыхтаваць і выдаць для дзяцей малодшага і сярэдняга школьнага ўзросту шматтомную Дзіцячую энцыклапедыю на беларускай мове.

1990—1995 гады

13. Міністэрству народнай адукацыі БССР і Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку прадугледзець друкаванне ў часопісе «Беларуская мова і літаратура ў школе» дадаткаў па праблемах навучання і выхавання, арганізаваць выданне на беларускай мове навукова-метадычных часопісаў «Дашкольнае выхаванне» і «Пачатковая школа», арыгінальных вучэбна-метадычных дапаможнікаў для беларускамоўных дзіцячых садоў і бібліятэкі выхавацеля дзіцячага сада.

Падрыхтаваць і забяспечыць выданне для малодшых школьнікаў зборніка «Беларускі фальклор», бібліятэкі «Беларускія пісьменнікі і паэты—дзецям», для вучняў сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту серыю навукова-папулярнай літаратуры «Беларуская мова: гісторыя і сучаснасць», «Народ, мова, культура», «Мастацтва Беларусі» і іншыя.

1990—1995 гады

14. Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку прадоўжыць выпуск у перакладзе на беларускую мову твораў класічнай, сучаснай замежнай мастацкай літаратуры, літаратуры народаў СССР з тым, каб ва універсітэтах і педагагічных інстытутах паступова перайсці да выкладання гэтых літаратур на беларускай мове.

Пастаянна

V. Арганізацыйнае, кадравае, навуковае і матэрыяльна-тэхнічнае забеспячэнне выканання праграмы

1. Міністэрству народнай адукацыі БССР сумесна з Акадэміяй навук БССР, Міністэрствам культуры БССР, Дзяржаўным камітэтам БССР па друку, таварыствам «Веды», Таварыствам беларускай мовы імя Ф. Скарыны ўнесці прапановы ў Савет Міністраў БССР аб стварэнні рэспубліканскага міжведамаснага навукова-метадычнага савета па пытаннях культурна-моўнай палітыкі, галоўнымі задачамі якога павінны быць каардынацыя і кантроль работы па вывучэнню і даследаванню беларускай і іншых моў, ажыццяўленню навукова-метадычнага кіраўніцтва, вывучэнню попыту на вучэбна-дапаможную літаратуру, вызначэнню выдавецкай дзейнасці.

1990 год

2. Для каардынацыі работы па адбору тэрмінаў з розных галін ведаў і падрыхтоўкі адпаведных слоўнікаў стварыць у 1991 годзе пры Акадэміі навук БССР рэспубліканскую тэрміналагічную камісію. Прэзідыуму Акадэміі навук БССР зацвердзіць састаў гэтай камісіі.

Лічыць неабходным стварыць у Інстытуце мовазнаўства імя Я. Коласа Акадэміі навук БССР аддзел тэрміналогіі, а ў вышэйшых навучальных установах арганізаваць рабочыя тэрміналагічныя групы па падрыхтоўцы тэрміналагічных слоўнікаў.

Акадэміі навук БССР забяспечыць падрыхтоўку, а Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку — выданне неабходных тэрміналагічных даведнікаў для практычнага карыстання, а таксама даведніка асабовых імён і прозвішчаў у адпаведнасці з нацыянальнай імёнаслоўнай традыцыяй і правіламі беларускай мовы.

1992—1997 гады

3. Для ўнармавання правапісу беларускіх і запазычаных тапонімаў стварыць у Акадэміі навук БССР рэспубліканскую камісію. Даручыць ёй распрацаваць прынцыпы перадачы тапонімаў на беларускай мове, а таксама прынцыпы навуковых асноў транскрыпцыі іншамоўных геаграфічных назваў; падрыхтаваць і выдаць у бліжэйшыя гады тапанімічныя даведнікі.

Забяспечыць ва ўстаноўленым парадку падрыхтоўку і выпуск на беларускай мове картаграфічных выданняў, прызначаных для карыстання ў Беларускай ССР.

З 1990 года

4. Акадэміі навук БССР, Міністэрству народнай адукацыі БССР забяспечыць правядзенне фундаментальных даследаванняў беларускай народнай мовы, стварэнне дыялектных слоўнікаў і атласаў, а Дзяржаўнаму камітэту БССР па друку—іх выданне.

Пастаянна

5. Міністэрствам і ведамствам БССР, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў для павышэння якасці дакументаў на беларускай мове вызначаць пасады стылістаў у межах існуючых штатных раскладаў. Лічыць мэтазгодным па меры неабходнасці арганізоўваць гаспадарчаразліковыя цэнтры ў абласцях, гарадах і раёнах рэспублікі па аказанню практычнай дапамогі ў вядзенні на беларускай мове справаводства і дакументацыі.

З 1990 года

6. Акадэміі навук БССР, Міністэрству народнай адукацыі БССР сумесна з Таварыствам беларускай мовы імя Ф. Скарыны, Саюзам пісьменнікаў БССР правесці шэраг навуковых канферэнцый па праблемах беларускага правапісу. На аснове рэкамендацый канферэнцый унесці прапановы па ўдакладненню правапісных норм.

З 1990 года

7. Міністэрству народнай адукацыі БССР, Міністэрству культуры БССР сумесна з аблвыканкомамі і Мінскім гарвыканкомам перагледзець структуру і аб'ёмы падрыхтоўкі кадраў, якія валодаюць беларускай і іншымі нацыянальнымі мовамі, з мэтай поўнага забеспячэння да 1996 года патрэбы ўстаноў народнай адукацыі і культуры ў нацыянальных кадрах.

1990—1991 гады

8. Міністэрству народнай адукацыі БССР арганізаваць у 1990—1993 гадах кафедры беларускай мовы і літаратуры ў вышэйшых навучальных установах, дзе яны адсутнічаюць, забяспечыць іх кадрамі, прывесці ў адпаведнасць з патрэбамі штаты кафедраў, якія існуюць.

Акадэміі навук БССР, Міністэрству народнай адукацыі БССР забяспечыць падрыхтоўку спецыялістаў вышэйшай кваліфікацыі з веданнем беларускай і іншых моў праз аспірантуру і дактарантуру.

9. Дзяржаўнаму камітэту БССР па эканоміцы і планаванню, Дзяржаўнаму камітэту БССР па матэрыяльна-тэхнічнаму забеспячэнню, Міністэрству фінансаў БССР, міністэрствам і ведамствам БССР, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў для выканання Дзяржаўнай праграмы развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР прадугледжваць у праектах адпаведных планаў эканамічнага і сацыяльнага развіцця народнай гаспадаркі і бюджэтаў выдзяленне неабходных матэрыяльных і фінансавых сродкаў.

Пастаянна

10. Акадэміі навук БССР, Міністэрству народнай адукацыі БССР сумесна з выканкомамі Саветаў народных дэпутатаў, міністэрствамі і ведамствамі БССР, арганізацыямі Дзяржаўнага камітэта БССР па друку сістэматычна праводзіць сацыялагічныя даследаванні, якія давалі б магчымасць ацаніць стан вывучэння беларускай мовы і авалодання ёю рознымі групамі насельніцтва рэспублікі. Аб іх выніках рэгулярна інфармаваць зацікаўленыя міністэрствы і ведамствы БССР, Савет Міністраў БССР.

З 1990 года

11. Міністэрствам і ведамствам БССР, выканкомам Саветаў народных дэпутатаў перыядычна разглядаць ход выканання Дзяржаўнай праграмы развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР, рабіць неабходныя захады па своечасоваму ажыццяўленню праграмы і пры неабходнасці ўносіць прапановы па яе ўдакладненню і дапаўненню.

Выкананне Дзяржаўнай праграмы штогод разглядаць у Савеце Міністраў БССР.

З 1991 года

Дзяржаўная праграма развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР зацверджана пастановай Савета Міністраў БССР ад 20 верасня гэтага года. Яе паяўленню папярэднічала вялікая работа. Яшчэ ў студзені 1990 года, калі Вярхоўны Савет БССР даручыў Савету Міністраў распрацаваць такую праграму, была створана камісія з 44 чалавек. Узначаліла камісію намеснік Старшыні Савета Міністраў БССР Н. М. Мазай.

Над праграмай працавалі вядомыя вучоныя і грамадскія дзеячы Беларусі, юрысты, спецыялісты розных галін народнай гаспадаркі, прадстаўнікі нацыянальнасцей, якія жывуць на тэрыторыі рэспублікі. Сярод іх — пісьменнік Барыс Сачанка, старшыня камісіі Вярхоўнага Савета БССР па адукацыі, культуры і захаванню гістарычнай спадчыны, старшыня таварыства беларускай мовы паэт Ніл Гілевіч, вучоныя АН БССР Мікалай Бірыла і Аляксандр Падлужны, прафесар Мікалай Яўневіч.

Двойчы ўзгадняла камісія праект дзяржаўнай праграмы з міністэрствамі і ведамствамі БССР, грамадскімі арганізацыямі і творчымі саюзамі, аблвыканкомамі і Мінскім гарвыканкомам.

Увабраўшы ў сябе ўсе прапановы і заўвагі, праграма стала плёнам калектыўнай працы ўсіх, каго клапоціць будучыня беларускай нацыі.

Зацвердзіўшы праграму, Савет Міністраў БССР абавязаў міністэрствы і ведамствы БССР, выканкомы Саветаў народных дэпутатаў сумесна з творчымі саюзамі, іншымі грамадскімі арганізацыямі, сродкамі масавай інфармацыі разгарнуць работу па яе рэалізацыі. Штогод у снежні, пачынаючы з гэтага, Савет Міністраў БССР чакае не толькі інфармацыі аб ходзе выканання праграмы, але і прапаноў па яе ўдакладненню.

Выбарчы клуб «ЛіМа»

«Каб людзі адчулі сябе людзьмі...»

З кандыдатам у народныя дэпутаты БССР, старшынёй аргкамітэта Рабочага саюза Беларусі, членам Сойма БНФ «Адраджэнне» М. СОБАЛЕМ гутарыць наш пазаштатны карэспандэнт Л. СВІРЫДАЎ

— Міхаіл Міхайлавіч, прыйшоў чацвёрты тур выбараў па Маякоўскай акрузе № 2. Прычым у кожным туры вы ўдзельнічалі ці спрабавалі ўдзельнічаць. Хацелася б спадзявацца, што гэты звышмарафонскі забег закончыцца перамогай. Чаму ж так зацягнуўся ваш шлях у беларускі парламент?

— Дзякуй, як кажуць, на добрым слове. Чакаць засталося нядоўга: выбары паслязаўтра, 30 верасня.

Сябры называюць мяне «ветэранам» выбарчай кампаніі. Першы раз я быў вылучаны кандыдатам у дэпутаты яшчэ ў студзені. Але Цэнтральная выбарчая камісія адмовіла ў рэгістрацыі не толькі мне, а і членам Рабочага саюза Мухіну і Івашкевічу.

У другім туры не ўдалося сабраць 300 чалавек на сход па вылучэнні кандыдата ў дэпутаты па месцы жыхарства.

— А ў трэцім туры, ведаю, вы набралі каля 55 працэнтаў ад колькасці галасаваўшых, але...

— ...Але выбары былі прызнаныя несапраўднымі — не хапіла дзвюх тысяч выбаршчыкаў. Разумееце, сярэдзіна лета, усе ў адпачынку, на дачах. Хачу спадзявацца, што нарэшце «марафон» закончыцца паспяхова.

— Думаю, што ў час шматлікіх сустрэч з выбаршчыкамі неаднойчы гучала пытанне аб вашай выбарчай праграме...

— Хай вас гэта не здзіўляе, але праграмы ў сэнсе пераліку нейкіх абяцанняў у мяне няма. Ведаеце беларускую прымаўку: «Абяцанка цацанка...» Трэба рэальна глядзець на рэчы, на свае магчымасці, а не абяцаць зямны рай. Што і казаць, некаторыя з кандыдатаў у дэпутаты станавіліся на такі шлях.

Так, прывабнымі сёння ў свядомасці людзей з'яўляюцца паняцці «дэмакратыя», «свабода», «галоснасць», і я імкнуся гаварыць людзям, што за тую ж дэмакратыю трэба змагацца, што яна ў нашай краіне — немаўля, якое трэба даглядаць, берагаць. Сярод маіх выбаршчыкаў шмат рабочых, якія чакаюць парад, як знайсці збаўленне ад нашай патагоннай сістэмы працы, сацыяльнай неабароненасці. Я расказваю ім аб Рабочым саюзе Беларусі, старшынёй аргкамітэта якога з'яўляюся, яго праграме, накіраванай на паляпшэнне ўмоў працы, павелічэнне заробку, адпачынку...

— Кандыдат у дэпутаты пры сустрэчах звычайна пачынае са сваёй біяграфіі...

— Нарадзіўся ў 1951 годзе ў вёсцы Цёплае Пастаўскага раёна Віцебскай вобласці. Школа, затым Мінскі радыётэхнічны інстытут, які скончыў у 1973 годзе па спецыяльнасці «аўтаматызаваныя сістэмы кіравання». 11 гадоў працаваў канструктарам. Рана зразумеў, што перад інжынерам стаіць выбар: або думаць пра кар'еру і ўсё жыццё пад некага падстройвацца, або, калі ты творчая асоба, развітацца з гэтай сістэмай. І стаў рабочым, рэгуліроўшчыкам радыёапаратуры. Быў на заводзе лепшым рацыяналізатарам, пазней выбралі старшынёй СТК. Разам са сваімі аднадумцамі спрабаваў навесці на прадпрыемстве парадак. У выніку ўзнік канфлікт. Я быў звольнены з ходу за... прагул, хоць увесь дзень знаходзіўся на працы. Знайшлі, як гэта ў нас умеюць, сведкаў і гэтак далей. Суд аднавіў мяне на працы. Потым яшчэ адно звальненне. Давялося ўдзельнічаць у дзевяці судовых працэсах.

Працуючы яшчэ на заводзе, падзарабляў па сумяшчальніцтве ва універсаме «Рыга» — рамантаваў электронныя вагі. Там і застаўся на год. Сфарміраваўся нейкі актыў. У нас любяць падазраваць у кожным гандлёвым работніку махляра. Але ж было ў калектыве і нямала сумленных людзей, і зараблялі яны вельмі мала. Узяць хоць бы тых жа фасоўшчыц з заробкам па 80 рублёў у месяц. Неўзабаве універсам «Рыга» перавялі на арэндны падрад. Што гэта такое? Тая ж «ліпа», што і «гаспадарчы разлік». Мінулым летам мы правялі сход, на якім вырашылі вывесці дырэктара з СТК, скасаваць дагавор аб арэндзе. У выніку неўзабаве я атрымаў пісьмовае паведамленне аб скарачэнні штатаў! У дадатак на той час я ўжо быў членам Сойма БНФ.

— Усе павінны быць роўныя перад законам. Я ведаю, што гэта думка знайшла сваё месца ў вашай праграме.

— У нас вельмі слабы пракурорскі нагляд. Трэба, каб той, хто парушае Закон, хто б гэта ні быў, партыйны функцыянер ці радавы рабочы, ведаў, што дарма гэта яму не пройдзе. Пакуль што гэтага ў нас няма.

— Не пытаюцца ў вас рабочыя аб тым, што дасць ім уступленне ў Рабочы саюз?

— Я заўсёды адказваю: нічога! Ва ўсякім разе, матэрыяльна. Ну, а ў перспектыве аб'яднаныя ў саюзе рабочыя змогуць дамагчыся вельмі многага, ва ўсякім разе — ліквідаваць эксплуатацыю дзяржавай працы рабочых.

— Міхаіл Міхайлавіч, вам не прапаноўвалі ўступіць у КПСС?

— Цікавае пытанне... Цяжка знайсці партыю ў Беларусі, у якую б мне не прапаноўвалі ўступаць. Няцяжка зразумець і мэту, якая пры гэтым ставіцца: праз мяне паўплываць на рабочы рух...

— Як актывіст рабочага руху, вы часта бываеце за межамі рэспублікі, сустракаліся, у прыватнасці, з шахцёрамі. А пасля выбрання сустаршынёй Канфедэрацыі працы работы, канечне, дадалося?

— Няма ні хвіліны вольнай. А што датычыць Канфедэрацыі працы, дык яна створана сёлета ў маі на з'ездзе незалежных рабочых рухаў у Новакузнецку. На адным з пасяджэнняў Савета прадстаўнікоў КП я быў выбраны яе сустаршынёй.

Была ў нас ужо адна цікавая сустрэча з кіраўніцтвам амерыканскіх прафцэнтраў АФТ-КПП. Раней гэта былі два буйнейшыя прафсаюзы Злучаных Штатаў, у апошні час яны аб'ядналіся. АФТ-КПП, трэба сказаць, ні ў якія кантакты з нашым афіцыйным прафсаюзам не ўступалі. Сустрэча была ў рэзідэнцыі надзвычайнага і паўнамоцнага пасла ЗША Дж. Мэтлака ў Маскве.

— Дзякуй за гутарку.

Гэты артыкул быў напісаны для «ЛіМа» і павінен быў з'явіцца на старонках штотыднёвіка яшчэ 31 жніўня. Але напярэдадні ў аўтара ўзнікла магчымасць надрукаваць артыкул у «Звяздзе» — газеце, так бы мовіць, афіцыйнай, са значна большай колькасцю чытачоў. І мы пайшлі насустрач жаданню аўтара, знялі матэрыял з паласы.

З таго часу мінуўся, можна сказаць, месяц. Аднак ні на старонках той жа «Звязды», ні на старонках іншых газет не паявілася на публікацыю аніякіх водгукаў. А між тым, праблема, закранутая ў ёй, мае не толькі тэарэтычнае, але і практычнае значэнне. Думка аб неабходнасці нацыянальнай валюты пачынае дыскутавацца і ў афіцыйных колах рэспублікі. Прагучала яна і на нядаўнім пашыраным пасяджэнні Прэзідыума Савета Міністраў БССР, на якім абмяркоўвалася праграма пераходу рэспублікі да рынку. У справаздачы карэспандэнта БЕЛТА адзначаецца: «Мэтазгодна захаваць саюзную адзіную валюту і крэдытную сістэму, але толькі пры ўмове жорсткага кантролю з боку рэспублік за эмісійнай, бюджэтнай, крэдытнай, інвестыцыйнай, знешнеэканамічнай дзейнасцю цэнтра. У адваротным выпадку Беларусь павінна пакінуць за сабой права на ўласную валюту, таможню».

Пакуль што справы складваюцца так, што нашай рэспубліцы, бадай, давядзецца ўсё ж заняцца стварэннем уласнай валюты. І тады меркаванні аўтара артыкула пра новыя беларускія грошы будуць вельмі дарэчы. Таму мы і парашылі вярнуць артыкул на старонкі нашага штотыднёвіка.

Зянон ПАЗНЯК,
народны дэпутат БССР

НОВЫЯ БЕЛАРУСКІЯ ГРОШЫ

У АСНОВЕ суверэнітэту ляжыць некалькі палітычных, юрыдычных і эканамічных чыннікаў, якія з'яўляюцца абавязковымі ўмовамі ажыццяўлення дзяржаўнай незалежнасці і забеспячэння нармальнага цывілізаванага існавання народа. Адным з такіх абавязковых чыннікаў з'яўляецца наяўнасць нацыянальнай крэдытна-фінансавай сістэмы і грошай, што дазваляе нацыі накопліваць багацце, не дапусціць марнатраўства працы, абараняць свой таварны рынак ад рабаўніцтва. Цяпер у час дэградацыі камандна-бюракратычнага парадку стала выразна відаць, што, як бы добра і колькі б ні працаваў беларус, наша рэспубліка і яе насельніцтва не ўзбагацеюць, бо ўся праца ідзе як у дзіравае вядро, бо вынікі яе прысвойваюць іншыя, пакідаючы нам у лепшым выпадку мільёны папяровых рублёў, макулатуры, замест тавараў, якія мы стварылі і выкінулі на «ўсесаюзны» вецер. Беларуская валюта неабходная, каб замацаваць вынікі працы беларускага народа, даць яму магчымасць з яе карыстацца і набыткі яе памнажаць.

Сярод мноства праблем стварэння беларускай фінансава-крэдытнай сістэмы паўстае і такое пытанне: якімі павінны быць беларускія грошы, як яны будуць называцца. Калі азірнуцца назад у фінансава-эканамічную гісторыю старабеларускай дзяржавы — Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, то спачатку можна разгубіцца, настолькі цікавай, багатай і шматбаковай была хроніка яе грашовых знакаў, наміналаў і валют. Тым не менш некаторыя зацікаўленыя людзі, абапіраючыся на гісторыю Беларусі, ужо прапанавалі свае меркаванні. Ігар Філімонаў, напрыклад, лічыць, што за аснову новых беларускіх грошай трэба ўзяць **«дукат»**. Аднак у карысць гэтай прапановы не прыведзена абсалютна ніякіх абгрунтаванняў («Беларуская кроніка», 1990, май, № 2). Больш сур'ёзна і прафесійна падышоў да справы гісторык і археолаг Алег Дзярновіч («Свабода», 1990, травень, №№ 5—6). Ён правільна і цалкам апраўдана вызначае асноўны, найбольш цвёрды, доўгатрывалы і распаўсюджаны на Беларусі універсальны намінал — **«талер»**. Але прапаноўвае складаную чатырохступенную і не вельмі абгрунтаваную сістэму. Адзін **талер** прыраўноўваецца да 100 **пенязяў**. Пры гэтым уводзяцца прамежкавыя наміналы — **дукат**, які роўны дзесяці талерам, і **шэлег**, які роўны дзесяці пенязям. Гэтая схема, у цэлым лагічная, усё ж грэшыць не толькі сваёй непатрэбнай ускладнёнасцю, але і спрэчнасцю ў вызначэнні дробных наміналаў шэлега і пенязя.

Высвятленне спрэчных пытанняў навуковага і дзяржаўнага значэння патрабуе не толькі асобных меркаванняў, але і пэўнай рады. Таму я, не вельмі спадзеючыся на свае археалагічныя веды ў нумізматыцы, перш чым напісаць гэты артыкул, пастараўся ўсё ж высветліць пытанне разам з вядомымі гісторыкамі, археолагамі, нумізматамі, калекцыянерамі, мастакамі. Па-першае, важна правільна паставіць задачы—якім патрабаванням павінна адпавядаць назва новых грошай? Павінна яна зыходзіць з гісторыі беларускай дзяржаўнасці і культуры ці стаць неалагізмам, як, напрыклад, у перадваенных Латвіі і Літве? Схіляемся ўсё ж да гістарычнай канцэпцыі грошай (хоць не выключаем і наватвораў), бо гістарычная культура — добры грунт для суверэнітэту.

Наступнае. Назва павінна адлюстроўваць найбольш распаўсюджаны, вядомы і дастаткова цвёрды намінал. Далей. Гэты намінал павінен быць універсальным, мець «біццё» (выраб) на тэрыторыі Беларусі, вынікаць з сутнасці народнага жыцця (гэта значыць, мець адлюстраванне ў фальклоры, быць успрыняты народам), выяўляць сувязь з еўрапейскай гісторыяй (гэта значыць, паказваць узровень, ролю нашай старажытнай дзяржавы ў свеце). Добра таксама, каб назва гэтага намінала гучала мілагучна і проста.

Адносна **талера**, як верхняй назвы новых беларускіх грошай, у спецыялістаў, з якімі мне давялося раіцца, не ўзнікла ніякіх больш-менш сур'ёзных сумненняў. Назва гэтага намінала як асновы грашовай сістэмы прымаецца бясспрэчна.

Нагадаю, што талер (таляр) — гэта буйная срэбная манета (да 30 г срэбра). Эмісія яе распачалася ў 1518 г. на поўначы Чэшскага каралеўства, дзякуючы багатым радовішчам срэбра ў горадзе Яахімсталь (адсюль назва манеты — спачатку «яахімсталер», потым «талер»). Манета хутка разышлася па ўсёй Еўропе, а ў англа-саксонскіх дзяржавах стала потым нават асновай грашовай сістэмы (долар, даляр).

На Беларусі талеры з'яўляюцца ў 1529 годзе. У 1564 годзе тут ужо пачынаюць выпускаць («біць») свае талеры. (У Польшчы — у 1580 г.). Талер стаў самай надзейнай і распаўсюджанай буйной срэбнай манетай на Беларусі і найбольш надзейнай і аўтарытэтнай валютай. Праіснаваў у абарачэнні да сярэдзіны XIX ст., нягледзячы на шматлікія забароны расійскага сената. (Нагадаю чытачам, што царскі ўрад у гэты час забараніў не толькі беларускія грошы, уніяцкую рэлігію і беларускую мову, але і саму назву Беларусь).

Значэнне і адносіны да талера добра выяўлены ў фальклоры. Гэты намінал упамінаецца шматкроць ва ўсіх жанрах, ад балады да вясельнай песні і калыханак. Напрыклад:

Вяльможная ідзе, яго матка хліпе,
Вяльможная пані ТАЛЕРАМІ сыпе...
(балада)

Не ззяй, не ззяй, маё поле, усё рыжым золатам,
Не званіце, масты, бітымі ТАЛЕРАМІ.
(купальская песня)

Дарыце...
Дзядзечкі — па чырвончыку,
Брацячкі — па ТАЛЯРЧЫКУ...
(вясельная песня)

Ня гніся, татачка, ня гніся,
Кладзі ТАЛЯРЫ на місе...
(вясельная песня)

Наш сват багаты,
Будзе нас перапіваці
Белымі ТАЛЯРАМІ...
(вясельная песня)

Ой, татар братка, татар,
Аддаў сястрыцу за ТАЛЯР...
(вясельная песня)

Далі яму два ТАЛЯРЫ,
Адзін новы, другі стары...
(прыпеўка)

Ой, на печы пры лучыне
Дзеўкі грошы палічылі,
Налічылі ПОЎТАЛЕРА
Ды купілі кавалера...
(прыпеўка)

Што вязеш, Рамане?
Воз дзяўчат, васпане.
Па чым цэніш, Рамане?
Па ТАЛЕРЫ, васпане.
(калыханка)

З залатых манет на Беларусі найбольшую вядомасць і доўгатрываласць меў «чырвоны залаты» (беларускі тэрмін), альбо як яго часам называлі ў лацінскай транскрыпцыі — **«дукат»** (што значыць — вядучы, галоўны). Гэта была дарагая манета, народу маладаступная і адпаведна не мела масавага распаўсюджання. Яна існавала на Беларусі і выраблялася ў 15—19 стст. Стабільнасць «чырвонага залатога» вызначалася цаной золата. Дукату адпавядалі еўрапейскія флорыны, гульдэны, луідоры і г. д. У пачатку XVIII ст., калі пачала развівацца манетная сістэма ў Расіі, з беларускага «чырвонага залатога» пайшоў расійскі «чырвонец».

Дукат таксама ўспамінаецца ў беларускім фальклоры, але значна радзей, чым талер, шэлег або грош. Калі б не выдатна засведчаныя якасці і ўмовы талера, дукат у прынцыпе мог бы стаць назвай новых грошай. Але трэба было б тады пераскрочыць псіхалагічны (адлюстраваны ў фальклоры, гістарычных дакументах і літаратуры) бар'ер выключнасці, вышыні, недаступнасці гэтай валюты, маючы побач дастаткова дэмакратычны, надзейны, моцны, распаўсюджаны і папулярны талер.

Калі з верхняй ступенню назвы новых беларускіх грошай усё зразумела, то ніжняя ступень патрабуе пэўных удакладненняў і разваг.

Самай годнай, папулярнай, распаўсюджанай і стабільнай дробнай манетай на Беларусі быў **«грош»**. Існаваў на нашых землях з 14-га да сярэдзіны 19 стагоддзя. У 16—18 стст. выпускаўся беларускімі манетнымі дварамі і цаніўся вышэй за грош польскі.

Грош — гэта еўрапейская назва вялікага дэнарыя, срэбнай манеты масай да 3,86 г.

Адначасна на Беларусі і ў Польшчы існаваў даволі распаўсюджаны мясцовы адпаведнік малога дэнарыя пад назовам **«пенязь»**. Гэта быў самы дробны намінал на нашых землях і ўяўляў білонную (металічны сплаў з дамешкам срэбра) манету масай менш 1 грама. Блізкай да пенязя была руская «дзеньга».

Пенязь быў даволі пашыраны, але карыстаўся значна меншым прэстыжам, чым грош. Да

(Працяг на стар. 15).

Пра абнаўленне, «спецрэалізм» і іншае

З дырэктарам Інстытута літаратуры АН БССР Віктарам КАВАЛЕНКАМ гутарыць наш карэспандэнт Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ

— Віктар Антонавіч, перш чым мы распачнём размову, *хацелася б адразу патлумачыцца:* вы цікавіце «ЛіМ» не толькі ў якасці дырэктара Інстытута літаратуры АН БССР. У адваротным выпадку наш дыялог мог бы ператварыцца ў своеасаблівую справаздачу пра тое, што здзейснена *падначаленай* вам установай за гады перабудовы. І ўсё ж першае пытанне менавіта пра інстытут: як адбываецца і ці адбываецца наогул вызваленне ад сацыялагічных і іншых стэрэатыпаў пры вывучэнні літаратурнага *працэсу?*

— Сапраўды, я згодзен з вамі, Галіна Анатольеўна, лепш пазбегнуць жанру справаздачы, бо ў такім жанры факты існуюць у нейкім халодным абмежаванні, без кантэксту агульнага палітычнага і духоўнага развіцця ў краіне і нібы страчваюць свае сутнасныя прыкметы. І ўсё ж хачу сказаць, што пэўныя заслугі перад новым часам калектыў інстытута, на мой погляд, мае. Вытокі гэтых заслуг — у дзейнасці калектыву пасля XX з'езда партыі, калі лепшыя яго супрацоўнікі актыўна ўдзельнічалі ў выпрацоўцы новых прынцыпаў літаратуразнаўства і крытыкі, якія разбуралі вульгарна-сацыялагічныя ацэнкі літаратурных з'яў. У той час узышла зорка А. Адамовіча як крытыка і даследчыка. Яго творчасць аказала вялікі ўплыў на ўздым усёй беларускай крытыкі і літаратуры. Ён вёў за сабой усіх, хто хацеў ісці за ім. У выніку перадавая частка калектыву набыла даволі значны патэнцыял навукова-літаратурнага мыслення, што дазволіла ў пазнейшы час, у застойныя гады аказваць адчувальнае супраціўленне прыгнятальным кампаніям і ўстаноўкам, накіраваным на абмежаванне прынцыпу праўдзівасці ў мастацтве. Яшчэ ў сярэдзіне 60-х гадоў у інстытуце быў падрыхтаваны нарыс творчасці А. Гаруна для «Гісторыі беларускай дакастрычніцкай літаратуры», але ён не ўвайшоў у выданне па прычыне ад нас не залежнай.

Асцерагаючыся самапахвальбы, усё ж асмелюся заўважыць, што лепшыя супрацоўнікі інстытута і ў тыя неспрыяльныя для літаратуры і навукі гады імкнуліся не здраджваць эстэтыцы рэалізму. Вядучыя супрацоўнікі інстытута пастаянна крытыкаваліся з пазіцый тагачаснай афіцыйнай ідэалогіі. Таму і сёння, на маю думку, сваімі лепшымі сіламі ён здатны ўспрымаць перабудову ў яе *самых моцных наватарскіх патэнцыях* і адгукацца на яе запатрабаванні шчырай творчай аддачай. Пра гэта сведчаць некаторыя нашы публікацыі (артыкулы М. Мушынскага, У. Казберука, С. Букчына), а таксама выступленні і даклады А. Мальдзіса, М. Мушынскага, А. Яскевіча, М. Арочкі, М. Тычыны, Т. Чабан, Т. Грамадчанкі на пленумах і сходах Саюза пісьменнікаў, дзе яны здолелі прыцягнуць увагу патрабавальнай літаратурнай публікі аналітычна-доказным і абнаўленча - перабудовачн ы м зместам і пафасам свайго прамоўніцкага слова. Пры самым непасрэдным удзеле супрацоўнікаў інстытута вернута ў літаратуру імя А. Гаруна (асаблівая заслуга ў гэтым У. Казберука), адбылася палітычная рэабілітацыя асобы Цішкі Гартнага.

Надаючы адпаведнае грамадскае значэнне больш шырокаму вывучэнню культурнай спадчыны, мы напярэдадні ўрачыстасцей, прысвечаных 500-годдзю з дня нараджэння Ф. Скарыны, у цэлым паспяхова завяршылі Скарынінскую навуковую праграму, падрыхтавалі да выдання шасцітомны «Біябібліяграфічны слоўнік беларускіх пісьменнікаў» (кіраўнік А. Мальдзіс), выдадзены зборы твораў або аднатомнікі М. Гарэцкага, Я. Нёманскага, Б. Мікуліча і іншых пісьменнікаў. Распрацоўваюцца тэмы «Літаратура і сучасныя праблемы духоўнага фарміравання грамадства і асобы» (кіраўнік У. Гніламёдаў), «Мастацкія традыцыі і пераасэнсаванне вопыту беларускай савецкай літаратуры 20—30-х гадоў» (кіраўнік І. Навуменка), «Пытанні экалогіі, экалагічнага выхавання і сучасная беларуская літаратура» (кіраўнік П. Дзюбайла). Ствараецца альтэрнатыўная праграма па беларускай літаратуры для сярэдняй школы.

— Часам даводзіцца чуць скаргі літаратуразнаўцаў, што яны літаральна задушаны планавымі тэмамі. Два разы на год у інстытуце аўрал, амаль як на вытворчасці ў канцы квартала. На «чыстую» літаратурную крытыку не застаецца ні часу, ні сіл...

— Сапраўды, мы сядзім на двух крэслах. Але ж асноўная наша праца ўсё ж у інстытуце. Задач шмат, а калектыў інстытута малалікі. Наперадзе напісанне новай «Гісторыі беларускай літаратуры», у якой будзе разглядацца таксама зарубежная эміграцкая літаратура і крытыка, будуць змешчаны асобныя раздзелы пра творчасць Н. Арсеньевай і М. Сяднёва, якія жывуць у Амерыцы. Маштаб вырашэння праблем, звязаных з напісаннем новай «Гісторыі...», скажу шчыра, моцна азадачвае нас і нават палохае. Нам неабходна будзе не толькі ўвесці ў літаратуру новыя імёны і творы, не толькі інакш ацаніць многія з'явы і факты, хоць і гэта нялёгка. Нам давядзецца пераасэнсоўваць існуючую ідэйную канцэпцыю гісторыі.

Але зробленае — я ўсяго, вядома, не згадаў — не дае нам права паддавацца ілюзіі, што перабудова ў інстытуце разгортваецца як належыць. Перспектыўныя планы інстытута — і тыя, што ўжо сфармуляваны і зафіксаваны на паперы, і тыя, што яшчэ існуюць у якасці меркаванняў і прыкідак, — патрабуюць больш глыбокага асэнсавання ў духу новага часу і больш зацікаўленай, больш натхнёнай рэалізацыі. Пакуль жа ў нас выходзяць і кнігі павярхоўна-апісальныя, натужна-вымучаныя, без канцэптуальнага разумення зместу мастацкіх твораў. Нам бракуе смелых маштабных ініцыятыў. У ідэале калектыў навуковай установы павінен быць згуртаваннем аднадумцаў. Але ў нас працуюць і людзі, якія віталі ўвядзенне савецкага войска ў Чэхаславакію і Афганістан. Мы памятаем, што без асаблівага пратэсту калектыву і нават з яго палахлівай згоды былі ў свой час звольнены з інстытута за іншадумства М. Прашковіч і В. Зайцаў, многія погляды якіх сёння рэалізуюцца ў жыцці. Вядома, ніхто не патрабуе — і няварта патрабаваць — публічнага пакаяння, але, несумненна, пройдзе пэўны час, пакуль у нашых душах адбудзецца маральная рэвалюцыя з балюча-пакутлівым перажываннем сораму і віны. Хто няздатны на такі глыбінны асабісты катарсіс, таго сам час адлучыць ад яго прафесіі.

— У пачатку 80-х гадоў, г. зн. нядаўна, сіламі навукоўцаў выдадзены тры даследаванні па сацрэалізму. Ёсць усе падставы падазраваць, што кнігі гэтыя састарэлі, так сказаць, «у пялюшках». Як вы асабіста ставіцеся да «самага перадавога метаду» (калі, вядома, можна сказаць пра тое ў межах гаворкі)? Адзін з рускіх даследчыкаў на старонках «Новага мира» назваў, помніцца, сацыялістычны рэалізм «*крошкой* Цахес, які патануў ва ўласным гаршку...»

— Дазвольце пачаць з «крошкі Цахеса». Лічу: выраз не толькі вобразна хлёсткі, з'едлівы, але і сэнсава дакладны. Для ўсіх нас сёння вельмі важна ўсвядоміць, што «крошка Цахес» усё ж быў. Бо што азначае «сацыялістычны рэалізм» на простай мове? Ён азначае празмерную ідэалагізацыю і палітызацыю мастацтва. Сама па сабе з'ява палітызацыі вядома гісторыі духоўнай культуры з часоў старажытных Грэцыі і Рыма і яе можна лічыць натуральнай спадарожніцай развіцця мастацтва. Але ўспышкі рэзкай ідэалагічнай запраграмаванасці літаратуры выклікаліся толькі пэўнымі перыядамі грамадскай барацьбы і былі кароткачасовымі. Несумненна, што палітызацыя мастацтва напярэдадні Кастрычніцкай рэвалюцыі і ў першыя гады яе трыумфу стала непазбежным і нават неабходным фактарам пераўтварэння сістэмы эстэтычных уяўленняў у сувязі са зменанымі ўмовамі жыцця. Велізарнай памылкай, аднак, сталінскіх ідэалагічных органаў аказалася лагічнае для іх жаданне надаць ёй пастаянную функцыю, зрабіць усеагульнай нормай. А гэта аказалася самым сапраўдным гвалтам над мастацтвам, бо ўспышка палітызацыі пры натуральных адносінах літаратуры да жыцця сама ўзнікае і сама прытухае. Вядома, і ў «спакойныя» перыяды сапраўдная мастацкая творчасць не можа аставацца абыякавай да палітычных інтарэсаў грамадства, але ў развітых літаратурах гэтыя інтарэсы знаходзяць сваё адлюстраванне ў спецыфічным жанры палітычнага рамана ці аповесці.

Татальная палітызацыя мастацтва аказалася надзвычай выгаднай сталінскай сістэме ўлады ў якасці закамуфляванага сродку падаўлення сумленнага і аналітычна-рэалістычнага зместу ў літаратуры і мастацтве.

Сам тэрмін «сацыялістычны рэалізм» вельмі няўдалы і супярэчлівы па сэнсу: у адно спалучаны палітычнае азначэнне «сацыялістычны» і эстэтычная катэгорыя «рэалізм». Але не ў гэтым яшчэ вялікая бяда, а ў той ролі, якую выконвала гэтае спалучэнне. Азначэнне *«сацыялістычны» прыстаўлена да паняцця* «рэалізм» не каб ўзмацніць гэтае паняцце, а каб размыць яго ўжо звыклы і ўстойлівы змест. Сапраўдны рэалізм кіруючым органам сталінскага рэжыму аказаўся непатрэбным і небяспечным. Па тыпу: гаварылася і пісалася не проста «культура», а «сацыялістычная культура», не проста «права», а «савецкае права». Фармальна як быццам мелася на ўвазе, што і культура і права ў Савецкай краіне павінны быць вышэй за такія ж буржуазныя інстытуты. Аднак на практыцы аказалася інакш. Гаварылася «сацыялістычная культура» — і адмаўлялася ўся культура мінулага, гаварылася «савецкае права» — і дапускалася страшэннае парушэнне прававых нормаў, выпрацаваных цывілізаваным светам. Так і з «сацыялістычным рэалізмам»: з цягам часу ён стаў сінонімам самага бессаромнага ганьбавання рэалізму, сінонімам лакіроўкі і ідыліі.

Гэтае паняцце пачало, на жаль, паступова выконваць нейкую нібы рытуальную, ледзь не малітоўную функцыю. Калі часцей яго паўтараць як заклінанне, менш будзе падазронасці да тваёй асобы. Нездарма вызначальным момантам у рашэнні партыйных органаў, выключаць ці не выключаць В. Зайцава з членаў партыі і з ліку супрацоўнікаў інстытута, быў яго адказ на неаднаразова зададзенае яму пытанне: «Прызнаяце вы сацыялістычны рэалізм ці не прызнаяце?» (Гэта, як некалі, гучала: «Прызнаеш Бога ці не прызнаеш?»). Ён не прызнаў. Таму з поўнай падставай «сацрэалізм» можна назваць, я так думаю, «спецрэалізмам», бо ён сапраўды выконваў спецпрызначэнне, як «спецчасці», як «спецфарміраванні» і іншыя органы таталітарнай сістэмы ўлады.

Тэрмін «сацыялістычны рэалізм» не мог быць колькі-небудзь плённым як метад у дачыненні да мастацкай творчасці яшчэ і таму, што ў самім яго вызначэнні была закладзена неабходнасць цэнзуры, нагляду. Вызначэнне метаду рэалізму як метаду з палітычным прадпісаннем яго выяўлення (сацыялістычная арыентацыя і рэвалюцыйны падыход у адлюстраванні жыцця) правакавала ажыўленне пільнасці і праверкі — спачатку ахвочай, а пасля і абавязковай, маштабнай, усеагульнай.

— Цяпер, натуральна, узнікае пытанне, як магла жыць літаратура і крытычная думка пад цяжарам такой злавеснай «тэарэтычнай» абстракцыі?

— Па-першае, над пераважнай большасцю літаратараў мела вялікую ўладу ілюзія, быццам сам тэрмін з'яўляецца прымальным, але вось толькі ў практыцы карыстання ёсць выдаткі. Маўляў, справа не ў тэрміне, не ў самім метадзе, а ў тых ідэолагах, якія насаджаюць нарматыўнасць у галіне творчасці. Па-другое, рытуальная функцыя тэрміна пакідала надзею, што, схаваўшыся за публічную дэкламацыю вернасці сацыялістычнаму рэалізму, можна смялей ісці за праўдай жыцця і тварыць сапраўднае мастацтва. Гэтая акалічнасць і прыводзіла да такой сітуацыі, калі *пад адным дахам гэтага* метаду стараліся ўмясціць творы супрацьлеглых ідэйна-эстэтычных схільнасцяў, як, напрыклад, раманы «Кавалер Залатой Зоркі» С. Бабаеўскага і «Ціхі Дон» М. Шолахава, раманы І. Гурскага і аповесці В. Быкава. З такой сітуацыяй вымушаны былі мірыцца ў нейкай меры і афіцыйныя органы. Аднак праравацца бескампрамісна-праўдзіваму мастацкаму твору праз загародкі адзінаўладнага метаду да дзяржаўнага прызнання можна толькі дзякуючы рэдкаму збегу шчаслівых выпадковасцяў.

А цяпер адносна трох кніг пра сацыялістычны рэалізм, напісаных у Інстытуце літаратуры. Перш-наперш я хачу сказаць, што ў той час я не меў непасрэдных адносін да планавання інстытуцкай дзейнасці. Але гэта не азначае, што я павінен крытычна ставіцца да гэтых кніг. Яны называюцца «Нараджэнне новага мастацтва», «Паэзія абнаўлення свету» і «Магчымасці рэалізму».

— Назвы гавораць самі за сябе...

— Справа не ў назвах. Змест пераконвае, што кнігі напісаны не зусім «пра сацрэалізм». У іх фактычна даследуецца не праблема метаду, а спеласць гістарычнага прынцыпу ў беларускай літаратуры, працэс фарміравання рэалістычнай вобразнасці, характар яе наватарства. Ва ўсіх трох кнігах ёсць цікавыя фактаЛагічныя назіранні, актуальныя і для новага часу тэарэтычныя высновы і абагульненні. Таму я не сцвярджаў бы, што гэтыя кнігі састарэлі адразу і поўнасцю. Вядома, не будзем адмаўляць: нешта сапраўды састарэла, нешта патрабуе іншага падыходу і асвятлення.

У цэлым жа згаданыя даследаванні, асабліва ў канкрэтным аналізе, захоўваюць, на мой погляд, сваю станоўчую якасць і навуковую актуальнасць. Тым больш, што аўтары ў пераважнай сваёй большасці вядомыя ў рэспубліцы вучоныя і крытыкі, якія ні да гэтага, ні пасля кан'юнктуршчынай не грашылі. Якраз наадварот.

— Віктар Антонавіч, зараз сілы інстытута кінуты на вывучэнне беларуска-рускіх узаемасувязей. Ці не было пэўнай зададзенасці ў выбары і фармулёўцы гэтай тэмы?

— Па маім адчуванні, — не, не было. Ніхто нам ніякіх дырэктыў — ні вусных, ні пісьмовых — не спускаў, ніхто парад па гэтым пытанні не даваў, ніякіх намёкаў ніадкуль не паступала. «Патрафіць» жа ва ўнісон нейчаму ідэалагічнаму чаканню таксама не было патрэбы, бо мы не ведалі, ці ёсць такі адрасат наогул, які адобрыў бы выбраны намі праблемны план даследавання. Ведалі толькі, што ў Інстытуце літаратуры імя Т. Шаўчэнкі падрыхтавана «Гісторыя ўкраінска-рускіх літаратурных сувязей», цяпер яна выдадзена. Кіраваліся актуальнасцю тэмы. Такое даследаванне патрэбна хоць бы па той прычыне, што пасля 1956 года, калі выйшла ў многім недасканалая, павярхоўна пафасная, беднаватая на факты кніга М. Клімковіча пра беларуска-рускія літаратурныя сувязі, асобнага абагульненага даследавання ў нас у рэспубліцы не было, хоць пра сувязі пісалі шмат. Да таго ж, усё пазнаецца ў параўнанні. Для беларускай літаратуры асабліва пажаданым фонам для параўнання з'яўляюцца руская, польская і ўкраінская літаратуры, бо яны блізкія па духу і мове і маюць агульныя гістарычныя ўмовы сужыцця.

З гэтай навуковай задачай непасрэдна звязана ідэалагічная накіраванасць даследавання. *Тым, хто сёння выступае за* ізаляцыяніскі шлях развіцця беларускай культуры, мы імкнёмся на канкрэтных фактах паказаць, што высокаразвітая дэмакратычная літаратура іншага народа не можа адціснуць на задні план гістарычна слабей развітую нацыянальную культуру, бо толькі афіцыёзная культура

(Працяг на стар. 6—7).

«НАША СЛОВА» — ваш сябар і дарадчык

Сярод шматлікіх перыядычных выданняў, якія з'явіліся апошнімі часамі ў рэспубліцы, «Наша слова» — адно з нямногіх, што выдаецца на роднай мове. Ды інакш і быць не можа, бо прызначэнне яго — абарона правоў нашае мовы, яе папулярызацыя, згуртаванне актывістаў, усіх творчых сілаў Таварыства беларускае мовы імя Францішка Скарыны. Бюлетэнь выходзіць з сёлетняга сакавіка і за гэтыя колькі месяцаў набыў шмат прыхільнікаў і шчырых сяброў.

Густоўнае мастацкае афармленне і двухколерны друк надаюць кожнаму нумару святочны выгляд. Першая старонка сустракае чытача дарагімі для сведамага беларуса абліччамі — Ф. Скарыны, В. Цяпінскага, Ф. Багушэвіча, К. Чорнага, У. Дубоўкі — змагароў і пакутнікаў за родную мову.

Традыцыйныя рубрыкі «Нашага слова» — «Закону аб мовах — жыць і дзейнічаць», «З нататніка мовазнаўцы», «Пра нас і нашу мову», «Зямлі бацькоў — не анямець». Шмат цікавых і змястоўных публікацый таксама ў рубрыках «Трыбуна дэпутата», «Культура мовы», «Гартаючы старыя выданні».

Вы, шаноўныя чытачы, і самі можаце далучыцца да стварэння «Нашага слова», бо, як вядома, зваротная сувязь шмат у чым вызначае характар любога выдання. Дасылайце ў рэдакцыю допісы, артыкулы і іншыя матэрыялы, звязаныя з адраджэннем беларускай мовы, нацыянальнай культуры і гістарычнай спадчыны.

Але сёння, у часе падпіснай кампаніі, найперш трэба паклапаціцца пра падпіску. Бюлетэнь ужо ўключаны ў Каталог перыядычных выданняў, ягоны індэкс 74975. Выпісаць «Наша слова» можна ў арганізацыях «Саюздруку» або ў любым аддзяленні сувязі СССР. Падпіска на год каштуе 2 руб. 40 кап. — як на сённяшнюю дарагоўлю даволі танна.

У прыхільніках «Літаратуры і мастацтва» мы бачым патэнцыйных чытачоў «Нашага слова», таму й звяртаемся да Вас: выпісвайце самі і заахвочвайце сваіх сяброў і знаёмых выпісваць наша выданне.

«Наша слова» мусіць быць у кожнай школе, у кожнай хаце, у кожнай сям'і, дзе жыве ці адраджаецца Беларускі Дух!

Зміцер САНЬКО, сябар Рэспубліканскай рады ТБМ.

І ПАЛЯЎНІЧЫМ, І РЫБАЛОВАМ

З красавіка 1927 па красавік 1933 года кааператыўна-прамысловы Саюз паляўнічых БССР выдаваў у Мінску штомесячна часопіс «Паляўнічы Беларусі».

Чаму б не прадоўжыць традыцыю? — вырашылі сёлета ў Беларускім таварыстве паляўнічых і рыбаловаў. І вось у кіёсках «Саюздруку» з'явіўся першы нумар газеты «Паляўнічы і рыбалоў Беларусі». З рэдакцыйнай калонкі «У добры час!» вынікае, што выданне ставіць перад сабой самыя шырокія задачы. Традыцыйнымі будуць рубрыкі «Паляўнічая гаспадарка», «Рыбная справа», «З замежнага вопыту» і іншыя.

У першым нумары газеты адкрыўся і «Салон літаратурных сустрэч». У ім — знаёмства з вершамі В. Шніпа і Л. Рублеўскай, эцюдамі фотааматараў.

«Паляўнічы і рыбалоў Беларусі» будзе выходзіць два разы на месяц. На наступны год газету можна выпісаць. Індэкс — 64109.

Спрэчкі, палеміка

На канферэнцыі Беларускага народнага фронту «Незалежнасць Беларусі» адзін з прамоўцаў заявіў, маўляў мы, случакі, не можам стаць поруч з усімі пад бела-чырвона-белы сцяг, бо полацкія дружыны пад ім у далёкім мінулым нанеслі нам вялікія страты. І вось нядаўна ў «Звяздзе» (2 верасня 1990 года) давялося прачытаць артыкул «Граф з вёскі Калацічы», дзе зноў жа, са спасылкай на гістарычныя крыўды, аўтар супрацьстаўляе случакоў палачанам сённяшнім. Абодва выступленні — вуснае і пісьмовае — належаць вядомаму краязнаўцу са Слуцка Рыгору Родчанку, які неаднойчы праніклёна пісаў пра мінуўшчыну сваіх мясцінаў, выступаў у абарону роднай мовы, помнікаў матэрыяльнай культуры роднае зямлі.

„Шматковая" Беларусь

Не буду па памяці цытаваць колішняе выступленне Р. Родчанкі. Але ў газетным артыкуле слуцкі краязнавец дапускае некалькі істотных памылак і гэта акалічнасць не можа застацца без увагі. Р. Родчанка піша: «...на мой погляд, паўночна-ўсходні дыялект усё яшчэ мае перавагу ў беларускай літаратуры, але і наш дрыгавіцкі (паўднёва-заходні) дыялект ужо набірае сілу. І мы, случчане, верым у тое, што ў хуткім часе наш паўднёва-заходні дыялект зойме тое месца ў беларускай літаратуры, якое яму належыць па праву роўнасці і справядлівасці.

Калі гэта будзе? А будзе гэта тады, калі творчасць Альгерда Абуховіча будзе ўключана ў школьныя праграмы».

Р. Родчанка, падобна, ў немалой ступені перабольшвае, калі піша пра засілле «паўночна-ўсходняга дыялекту». Філолагі і дыялектолагі могуць больш дакладна вызначыць тыя крыніцы, з якіх чэрпала моц беларуская літаратурная мова. Ды і пра дыялекты ў беларускай літаратуры пісалася нямала, паўтарацца няварта. Зрэшты, такі дасведчаны чалавек, як Рыгор Родчанка, не ведаць усяго гэтага не можа. Таксама ж ён не можа не ведаць, што фарміраванне літаратурнай мовы народа адбываецца не па жаданні носьбітаў нейкага дыялекту або пэўнай культуры і не пад уплывам творчасці таго або іншага літаратара, нават не ў выніку гвалтоўнага «засілля» нейкай дыялектычна-культурнай групы. Моўныя працэсы праходзяць у рэчышчы гістарычнага развіцця. Яны падуладныя аб'ектыўным тэндэнцыям, але ж ніяк не суб'ектыўнаму жаданню асобнага чалавека ці групы людзей. Ніхто, відаць, не прыгадае, каб нехта з носьбітаў «паўночна-ўсходняга дыялекту» патрабаваў замацавання сваіх гаворак у творах беларускіх літаратараў.

Далей Р. Родчанка ў сваім артыкуле піша: «...мы не павінны слепа падпяваць прапагандыстам культуры паўночна-ўсходняй Беларусі».

Гэты ўрок заключаецца і ў тым, каб не станавіцца нам. жыхарам паўднёва-заходняй Беларусі, пад бела-чырвона-белы крывіцкі сцяг, які лідэры БНФ выдаюць за беларускі нацыянальны сцяг. Нам, жыхарам паўднёва-заходняй Беларусі, сорамна і ганебна лічыць бела-чырвона-белы крывіцкі сцяг сваім нацыянальным сцягам таму, што пад гэтым сцягам некалькі стагоддзяў назад полацкая дзяржава нападала на гарады і вёскі паўднёва-заходняй Беларусі і спальвала, і

Пра абнаўленне, «спецрэалізм» і іншае

(Пачатак на стар. 5).

імперскіх дзяржаў валодае агрэсіўнай патэнцыяй падаўлення духоўнага жыцця меншых народаў. Мастацтва ж дэмакратычнае — ахоўнік усяго самастойна выяўленага і арыгінальна жывога ў культуры прыгнечаных народаў, бо само ўсведамленне нацыянальнай свабоды вырастае з дэмакратычнай ідэі роўнасці ўсіх. З другога боку, мы імкнёмся жывымі прыкладамі пацвердзіць ісціну, якая не ўсвоена яшчэ многімі афіцыйнымі асобамі і артадаксальнымі коламі грамадства, што самае яркае, бурнае і поўнае развіццё нацыянальнай самасвядомасці не вядзе да нацыяналістычнага светапогляду, што нацыяналізм параджаецца вузкім, дэфармаваным і адлучаным ад гуманістычных традыцый свету нацыянальным пачуццём. Нам хочацца таксама, каб у падтэксце нашага даследавання прысутнічала ідэя, даказаная ўжо самім ходам гістарычнага развіцця,але пацвярджаць якую карысна і сёння, што ўзровень духоўнага жыцця беларускага народа дае яму неаспрэчнае права на поўную суверэннасць у садружнасці народаў свету.

— Пра што ці пра каго вы марыце напісаць як крытык і літаратуразнаўца?

— Жаданняў і намераў шмат, але магчымасці цяпер, на жаль, невялікія. Хацелася б напісаць аб сучаснай літаратурнай сітуацыі ў рэспубліцы, пра новыя з'явы ў беларускай «ваеннай» прозе, перш за ўсё, звязаныя з творамі В. Быкава, В. Адамчыка, І. Чыгрынава. Даўно мару падступіцца да паэзіі апошніх гадоў П. Панчанкі, паспрабаваць хоць збольшага зразумець феномен паэзіі Р. Барадуліна, паразважаць аб актуальнасці для новага часу сацыяльнай ідэі п'есы К. Крапівы «Брама неўміручасці». Дужа цікавіць мяне і літаратурнае жыццё 1917 — 1920 гадоў, калі пісьменніцкая дзейнасць у час найвялікшых народных выпрабаванняў нярэдка засяроджвалася на важных практычных праблемах нацыянальнага быцця.

— У названы вамі перыяд адбылося шмат падзей вялікага гістарычнага значэння, якія непасрэдна закранулі жыццёвы і творчы лёс многіх беларускіх пісьменнікаў. Гэта Лютаўская і Кастрычніцкая рэвалюцыі, І Устаноўчы сход беларускіх арганізацый, абвяшчэнне незалежнасці Беларусі Беларускай Народнай Радай, утварэнне БССР. Значэнне некаторых з гэтых падзей для будучыні беларускага народа востра абмяркоўваецца ў друку, прычым часта з супрацьлеглых пазіцый. Якія вашы адносіны да гэтых спрэчак і дыскусій?

— Найвастрэй, бадай, абмяркоўваецца палітычнае значэнне абвяшчэння незалежнасці Беларусі 25 сакавіка 1918 года. На мой погляд, гэтая акцыя аказалася вельмі значнага палітычнага маштабу, аднак яна дагэтуль не асвятляецца з дастатковай навуковай аб'ектыўнасцю. Публікацыям, якія належаць літаратарам, блізкім да нефармальных арганізацый, часта, як мне здаецца, бракуе шматаспектнасці. Тым больш аднабаковай з'яўляецца афіцыйная пазіцыя, у якой вельмі непрыхавана выяўляецца імкненне захаваць старыя схемы ацэнкі гэтай гістарычнай падзеі.

Ніколі і нікому не ўдасца праігнараваць факт, што абвяшчэнне незалежнасці Беларусі ўпершыню адбылося 25 сакавіка 1918 г. А раз гэта так, то нельга не прызнаць, што яно было важнай вяхой у палітычным развіцці Беларусі.

Абвінавачванне дзеячаў, якія маюць адносіны да акта 25 сакавіка, у пагалоўным варожым стаўленні да Савецкай улады галаслоўнае. Акт гэты адбыўся, калі Чырвоная Армія стаяла за ракой Бярэзінай. І патрабаваць ад гэтых дзеячаў прарочай прадбачлівасці, што чырвоныя палкі хутка зноў пойдуць на захад і вызваляць Мінск, прынамсі, наіўна. Імі была зроблена правамерная ва ўмовах таго моманту спроба захаваць і развіць тое, што ўжо было створана і заваявана беларускім народам у працэсе свайго папярэдняга палітычнага і духоўнага развіцця. Гэтае распаўсюджанае адчуванне таго часу хвалююча апаэтызавана Я. Купалам у вершы «Спадчына», напісаным у тым жа 1918 г.

Не з'яўляецца вельмі ўжо кампраметуючым фактам, на мой погляд, і тое, што дзеячы беларускага дзяржаўнага адраджэння паслалі дабрапажаданую па змесце тэлеграму кайзеру Вільгельму. Сітуацыя патрабавала ад іх дыпламатычнай актыўнасці, а ў дыпламатыі, як вядома, свае ўстаноўкі і правілы, якія часам не выключаюць і скрытых намераў пад прыкрыццём афіцыйных заяў. Прынамсі, выстаўляць БНР прыхільніцай нямецкай акупацыі абсурдна.

Непераканаўчыя, па маім меркаванні, і сцвярджэнні, што абвяшчэнне незалежнасці ва ўмовах нямецкай акупацыі пазбаўляла гэтую акцыю рэальнай палітычнай перспектывы. Але ж незалежнасць Літвы таксама была абвешчана ва ўмовах той жа нямецкай акупацыі, аднак яе суверэнітэт хутка быў рэалізаваны практычна.

Адным словам, боязь гістарычнай праўды яшчэ не знікла. Мабыць, па гэтай прычыне далёка не ўсе архіўныя дакументы перыяду грамадзянскай вайны ў Беларусі апублікаваны і, відаць па ўсім, наўрад ці ў хуткім часе будуць апублікаваны. Усе афіцыйныя публікацыі ў рэспубліканскім друку пра дзейнасць БНР не гэтак даказваюць ацэнкі, колькі ўнушаюць іх пры шырокім выкарыстанні аднабаковага адбору, замоўчвання і спрошчаных паралеляў. І вельмі шкада, што адну з такіх публікацый падпісаў віцэ-прэзідэнт Акадэміі навук БССР І. Навуменка, асвяціўшы гэтым самым далёка не навуковыя вывады і сцвярджэнні.

Выходзіць, што да навуковага перапазнання сваёй гісторыі, на вялікі жаль, мы яшчэ не зусім гатовы.

— За апошнія гады вы я дырэктар мелі нямала непрыемнасцей з-за грамадскай актыўнасці многіх супрацоўнікаў Інстытута літаратуры. Мусіць жа, адстойваць іх перад дырэктыўнымі органамі было няпроста?

— Баюся, Галіна Анатольеўна, што чуткі пра мае непрыемнасці моцна перабольшаныя. Таму дазвольце адно істотнае, як мне здаецца, удакладненне. Не было такога рэзкага супрацьстаяння: з аднаго боку — дырэктыўныя, як вы кажаце, органы, а з другога — дырэкцыя і калектыў інстытута. Сёння сам час вучыць нас быць стрыманымі і гатовымі да ўзаемаразумення. Аднак ваша пытанне не беспадстаўнае: перадумовы нейкага канфлікту выспявалі. Прычына ў тым, што прадстаўнікі некаторых партыйных камітэтаў і ў новых умовах працяглы час хацелі дзейнічаць у ідэалагічнай сферы старымі метадамі забароны і вокрыку. Іх палохала ўзросшая палітычная актыўнасць моладзі ў першыя гады перабудовы, а як увайсці з ёю ў кантакт, яны, звыклыя да безагаворачнага паслушэнства, не ведалі. Мы імкнуліся пераканаць іх, што творчы работнік павінен удзельнічаць у палітычным жыцці, павінен мець, каб быць сапраўдным прафесіяналам у сваёй галіне, свой, самім ім выпашаны і практычна выпрабаваны светапогляд, што мы не можам накіроўваць навуковую моладзь толькі на тое, каб яна ела, спала і пільна чытала выключна літаратуразнаўчыя кнігі. З другога боку і да нашай моладзі ў нас былі сур'ёзныя прэтэнзіі, мы не

руйнавала іх. Бела-чырвона-белы сцяг, як бачым, быў сцягам ворагаў нашых продкаў. У нас, на Случчыне, спрадвеку быў свой сцяг залацістага колеру з вышытай на ім Слуцкай Пагоняй (не літоўскай, а Слуцкай), пад якім дружына слуцкага князя Аляксандра Алелькавіча ў 1410 годзе прымала ўдзел у бітве пад Грунвальдам».

Сказана моцна, праўда? Аўтар артыкула настолькі захапіўся адстойваннем родных «дрыгавіцкіх вытокаў», адмаўленнем варожых «паўночна-ўсходніх сімвалаў», што не заўважыў, як збіўся з праўдзівага гістарычнага шляху. Можна, зразумела, не заўважыць абразлівыя, хаця і незразумела каму канкрэтна адрасаваныя, словы пра «сляпое падпяванне прапагандыстам культуры паўночна-ўсходняй Беларусі». Але ж чалавек, які займаецца высакароднай мазольнай краязнаўчай працай, падобным чынам пісаць не павінен. Выхаваны ў нянавісці да «чужога» занядбае некалі і сваё. Ды спішам гэта не на кошт прафесійных пралікаў, а — звычайных «чалавечых слабасцей»: з кім не бывае (некаму могуць здацца і кветкі ля роднай вёскі больш водарнымі, чым за рэчкай пры суседняй). Але нельга змаўчаць, калі пачынаюцца скажэнні гісторыі, свядома гэта робіцца ці не. На нашым шляху такога было нямала. «Ураджай» таго злавеснага пасеву — буйное пустазелле нігі-[illegible]му і бяспамяцтва — давя[illegible]ца заворваць, відаць, не адно дзесяцігоддзе.

З якіх крыніц Р. Родчанку вядома, што ў палачанаў быў бела-чырвона-белы сцяг? Можна прывесці некаторыя ўскосныя сведчанні, што старажытны герб «Пагоня» мае полацкія выток. Спалучэнне ж белага і чырвонага колераў мае хутчэй агульнаславянскія ці нават і ўвогуле індаеўрапейскія карані, што на Беларусі пад уплывам яе асаблівасцей культурнага ды рэлігійнага развіцця адбілася ў нацыянальных сімвалах. Так сталася, што і колерна-графічная раскладка «Пагоні» падмацавала нацыянальную традыцыю і яшчэ больш замацавала чаргаванне палосаў на сцягу. Найбольш ранняе дакументальнае сведчанне пра бела-чырвона-белы сцяг адносіцца да пачатку XVI стагоддзя. Сцяжкі такога колеру паказаны на гравюры бітвы пад Оршай 1514 года.

Перамяшаўшы гістарычныя перыяды і факты («дрыгавіцкія», «полацкія» часы напклаліся на стагоддзі Вялікага княства Літоўскага), Р. Родчанка змаўчаў пра тое, што ў Грунвальдскай бітве не толькі случакі змагаліся пад сваім сцягам, але і віцябляне — пад зялёным, менчукі — пад гваздзіковым, берасцейцы — пад сінім, навагрудцы — пад жоўта-чорным... Але ўсе харугвы Вялікага княства Літоўскага аб'ядноўваў дзяржаўны сцяг чырвонага колеру, на адным баку якога была змешчана выява «Пагоні», на другім — Багародзіцы. Ці не прапаноўвае слуцкі краязнавец «парваць» Беларусь на «колеры» з прычыны ўласнай крыўды на «паўночных усходнікаў», якую ён спрабуе падмацаваць яшчэ і меркаваннем случакоў? Толькі якому з адценняў выявіць адданасць, скажам, мне, беларусу, продкі якога «па мячы» спрадвек жывуць на колішніх Полацкіх землях, а продкі «па кудзелі» — на землях, некалі падлеглых уладзе Чарнігава.

Не арыгінальны Р. Родчанка і ў сваёй прапанове прыняць бела-чырвона-сіні сцяг. У адной з газетных публікацый прапаноўвалася, напрыклад, дадаць да існуючых колераў дзяржаўнага сцяга яшчэ і «кампрамісную» белую паласу. Толькі, думаецца, падобны падыход да вырашэння справы прымальны ў спрэчцы густаў. Чаму зялёны колер? Нехта сказаў, што на Беларусі шмат лясоў. А ад чаго сіняя паласа: ад ільняной квецені, неба, рэк ды азёраў? Толькі лясы нашы сёння не такія ўжо і зялёныя, лён наш, падобна, няшмат нам прыносіць радасці, зніклі многія рэкі, змялелі азёры, а вада ў астатніх часта палохае сваёй каламуціцю. Некалі Анатоль Цітоў, вядомы на Беларусі даследчык геральдыкі, пісаў, што герб гэта не міні-выстава дасягненняў народнай гаспадаркі. Падобнае можна сказаць і пра сцяг: ён не можа выконваць ролю «даведніка» пра прыродныя рэсурсы.

Варта памятаць, што беларускае паходжанне нацыянальных бела-чырвона-белых колераў пацверджана яшчэ ў канцы XVIII і ў XIX стагоддзях, калі яны былі ўведзены ў сцягі, у форму афіцэраў і салдатаў рэгулярных беларускіх фарміраванняў Расійскай арміі. Невыпадкова ў працэсе ўздыму нацыянальна-вызваленчых рухаў народаў Расійскай імперыі ў 80-х гадах XIX стагоддзя латышы адмовіліся ад бела-чырвона-белага сцяга, спаслаўшыся на існаванне спалучэння такіх колераў у беларусаў. Невыпадкова банты з бела-чырвона-белай стужкі аздаблялі шынялі салдатаў-беларусаў, якія сабраліся на свой з'езд незадоўга перад рэвалюцыяй 1917 года. Невыпадкова бела-чырвона-белы сцяг быў прыняты як дзяржаўны ў Беларускай Народнай Рэспубліцы. Невыпадкова, урэшце, пры стварэнні герба Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі было прапанавана выканаць перавіцце на ім з бела-чырвона-белай стужкі. Іншая справа, што тады ўжо набірала сілаў сталінская ўніфікатарская палітыка і, як і ў гербах іншых рэспублік, на беларускім гербе была скарыстана чырвоная стужка. Дарэчы, першым дзяржаўным сцягам Савецкай Беларусі, як таксама ж і ў астатніх саюзных рэспубліках, быў чырвоны, які адрозніваўся толькі літарамі ССРБ, замененымі ў канцы 20-х гадоў на БССР. Сённяшні чырвона-зялёны з арнаментам сцяг з'явіўся ў 1951 годзе, калі ўзнікла неабходнасць хаця б нечым вылучыць Беларусь у шэрагу з Расіяй і Украінай у ААН.

Гаворачы пра дыялектычныя асаблівасці пэўнай тэрыторыі, варта памятаць, што ёсць яшчэ і асаблівасці матэрыяльнай культуры. І менавіта гэта істотная прыкмета народа сведчыць, што ў Слуцку, Менску, Навагрудку, Віцебску, Гародні, Берасці, Пінску, Магілёве, Віцебску, Лідзе, Гальшанах, нават у цяпер літоўскай Вільні, беларусаў ды і многіх людзей іншых нацыянальнасцей яднае ў адзіную супольнасць падабенства ў керамічным посудзе, вырабах са шкла, кафлі, будаўнічых матэрыялах, многім іншым, што пакінулі пасля сябе працавітыя рукі нашых продкаў. Нас яднаюць многія помнікі дойлідства, незалежна ад таго, якую рэлігію ці адгалінаванне рэлігійнай плыні спавядаў майстар. Урэшце, маецца нямала сведчанняў у скарбніцы духоўнай культуры, якія аб'ядноўваюць нас у беларускую нацыю. І зразумела ж, шаноўны спадар Родчанка, мы розныя. Случакі розняцца ад нарачанцаў, берасцейцы ад гарадзенцаў, жыхары Верхняга Дняпра ад насельнікаў мясцінаў, дзе Дняпро зліваецца з Сожам. Толькі ці прычына гэта, каб у суседзе — браце сваім — нехта ўгледзеў ворага сабе? Мы не *такі ж вялікі народ*, каб разбягацца па сваіх «дыялектычных» ды «культурных» засценках. Фактары, што розняць нас, павінны служыць не раз'яднанню, а, наадварот, узаемаўзбагачэнню людзей, засведчыць наша багацце, паказаць нашу слаўную гісторыю, упэўніць нас у будучыні.

Ігар ЧАРНЯЎСКІ,
археолаг, старшыня пастаяннай камісіі Мінгарсавета па культуры, захаванні і адраджэнні гісторыка-культурнай спадчыны.

заўсёды прымалі тыя формы палітычнай актыўнасці, якія яна выбірала. Вядома, паслаць тэлеграму-пратэст у самыя высокія інстанцыі, згаджаліся мы, бывае часам вельмі неабходна. Аднак нельга задавальняцца толькі пратэстамі. Можна паслаць тэлеграму (дзесяціхвілінная справа!), вярнуцца дамоў, легчыся на канапу, папіваць каву і адчуваць сябе вялікім змагаром за прагрэс. А па сутнасці гэта вызваленне сябе ад цяжкай, карпатлівай, чарнавой, штодзённай працы па падрыхтоўцы рэальных умоў для прагрэсу.

Мы імкнуліся прывіць нашым аспірантам і маладым супрацоўнікам больш сур'ёзныя адносіны да падзей, якія адбываюцца ў краіне. Мы хацелі, каб яны зразумелі, што ўвайсці грунтоўна ў сферу палітычных інтарэсаў часу можна толькі праз глыбокую прафесійную падрыхтоўку, хоць бяскрылы прафесіяналізм таксама не пажаданы. Мы арыентавалі моладзь на тое, каб яна зразумела, што ў палітычнай дзейнасці нельга кіравацца толькі ўзрушанымі эмоцыямі, што трэба выпрацаваць уласную канцэпцыю ўспрымання існуючай палітычнай сітуацыі і кіравацца ў кожным сваім слове і ўчынку гэтай канцэпцыяй. Нашу пазіцыю ў адносінах да маладых некаторыя прадстаўнікі партыйных камітэтаў, якія прыходзілі ў інстытут, называлі трохі грэбліва «асветніцтвам», паказваючы гэтым самым і намякаючы, што яны не вельмі вераць у «асветніцкія» сродкі і аддаюць перавагу адміністратыўнаму прыструньванню. Але ў гэтым плане мы аказаліся «нездагадлівымі». Баючыся ўпасці ў самазадаволенасць, я ўсё ж хачу адзначыць, што ў той «спрэчцы» за моладзь мы, відаць, аказаліся на больш правільнай пазіцыі. Большасць з нашых аспірантаў, якія выклікалі асаблівую насцярожанасць у партыйных камітэтах, паводзяць сябе сёння канструктыўна і нават са згоды тых жа камітэтаў займаюць кіруючыя пасады.

— «Ах, кампрамісы, кампрамісы...» — пісаў паэт. Ці часта ў вашым жыцці здараліся выпадкі, калі даводзілася ўсё ж ісці насуперак перакананням?

— Я думаю, гэта вельмі складанае пытанне для ўсіх, чыя асноўная частка жыцця прыпала на гады сталінскага і брэжнеўскага праўлення. Тады чалавек, які вераў таму, што пісалі газеты і кнігі, часта дапускаў учынкі, сумніцельныя ў маральнай аснове. Але не ведаю, ці можна такую сітуацыю назваць кампрамісам. Які ж гэта кампраміс, калі ён не ўсведамляўся?

Зусім іншы маральны ранг у кампрамісаў, якія допускаюцца свядома, каб пераадолець супраціўленне неспрыяльных абставін. У такіх кампрамісаў *павінна* быць мяжа, адступаць да якой дазваляецца, пакуль не ўзнікае пагроза страты прынцыпу. Я не згодзен з уяўленнем, што быццам усякі кампраміс азначае ісці насуперак сваім перакананням. Больш таго, пры сацыяльнай неўраўнаважанасці грамадства, калі сутыкаецца шмат палярных і непрымірымых на першы погляд *ідэалагічных платформ*, якраз вырастае значэнне кампрамісу, але кампрамісу дапушчальнага. Існуе выслоўе: «Калі не можаш змяніць умовы, прыстасуйся да іх». Але гэтае прыстасаванне не павінна пераходзіць у прыстасавальніцтва. У сталінскія часы ўсякае імкненне да згоды і ўзаемаразумення кляймілася як згодніцтва і здрада, што нанесла велізарную шкоду грамадскаму светаадчуванню. Талент палітыка і ідэолага ў тым і заключаецца, каб чуйна ўлоўліваць мяжу, часам ледзь улоўную і рухомую, паміж разумным кампрамісам і беспрынцыпным дзяляцтвам. Бываюць перыяды, як у сучасны момант, калі прынцыповы кампраміс становіцца не толькі практычнай непазбежнасцю, але і своеасаблівай філасофіяй часу. Аднак кампраміс не мае нічога агульнага з тым «віхляннем» часткі нашай творчай інтэлігенцыі, пра якое пісаў В. Быкаў у артыкуле «Прага перамен», апублікаваным у газеце «Праўда» за 24 лістапада 1989 г.

— Пра вас гавораць як пра чалавека, які «гнецца, ды не ломіцца» і пры знешняй мяккасці мае і сваю пазіцыю, і цвёрдасць у яе адстойванні. Памойму, вы тыповы цэнтрыст. Ці не так?

— Па нашых мінулых ды і цяперашніх часах сказанае пра чалавека, што ён гнецца ды не ломіцца, *можа* ўспрымацца толькі як камплімент. І я, вядома, шчыра ўдзячны ўсім, хто так думае пра мяне, і адчуваю, што гэта шмат да чаго абавязвае. Пастараюся і ў будучым заўсёды заставацца цвёрдым там, дзе нават у імя самай вялікай дыпламатыі саступаць нельга і трэба трымацца да канца.

Цяпер адносна «цэнтрызму». Сёння, на мой погляд, выразна яшчэ не вызначыліся палітычныя арыентацыі не толькі асобных людзей, але і цэлых грамадскіх груп, асабліва ў нашай рэспубліцы, і таму дакладна сфармуляваць палітычныя сімпатыі кожнага з нас цяжка. Але нейкая пэўнасць і ўстойлівасць поглядаў, вядома, ёсць. Даруйце, Галіна Анатольеўна, але я не лічу сябе «цэнтрыстам». Пайсці на ўступку — гэта яшчэ не значыць адкаціцца ў цэнтр. Тым больш, што я не люблю «залатой сярэдзінкі» і залішне разлікаванага «здаровага сэнсу». Я аднёс бы сябе хутчэй да «шасцідзесятнікаў», да «дзяцей XX з'езда», хоць мне і не ўдалося зрабіць гэтулькі, колькі зрабілі іншыя. Пакаленне «шасцідзесятнікаў» па тых ужо мэтах, якое яно ставіла ў жыцці, ні ў якім разе не можа стаць цэнтрысцкім. Яно складае ядро левых грамадскіх сіл.

— Скажыце па шчырасці, сярод навукоўцаў не спее ідэя дэпалітызацыі Акадэміі навук?

— Скажу шчыра: спее. Спачатку, аднак, хацелася б удакладніць, што разумеецца пад словам «палітызацыя». Палітызацыя ў даперабудовачны час як для мяне, так і для вас, Галіна Анатольеўна (не сумняваюся ў гэтым), азначае грубае навязванне дагматычных схем грамадскаму мысленню. У *такім разуменні* дэпалітызацыя павінна стаць пагалоўнай. Калі ж «палітызацыя» азначае глыбокую і ўсвядомленую вернасць перадавым ідэям часу, то такой палітызацыі бракуе. Лічу, што вольнымі ад усякага палітычнага накірунку павінны стаць з усіх грамадскіх навук толькі эканамічная навука і сацыялогія, ды яшчэ, бадай, псіхалогія. Астатнія, і сярод іх літаратуразнаўства і крытыка, не могуць быць дэпалітызаванымі, гэта значыць вызваленымі ад грамадскіх задач, не здраджваючы сваёй сутнасці. У сучасных умовах, калі хуткімі тэмпамі палітызуюцца народныя масы ў барацьбе за дэмакратыю і сацыяльную справядлівасць, літаратуразнаўства і крытыка павінны палітызавацца яшчэ больш, каб быць хоць трохі наперадзе мас і дапамагаць ім асэнсоўваць аб'ектыўную сутнасць падзей, якія адбываюцца ў краіне. У сучасны момант «дэпалітызацыя» азначае «палітызацыю» — з новым толькі зместам. Іншая справа, што навуковая творчасць не павінна залежаць ад дзяржаўнага ўмяшання. Нядаўні ўказ Прэзідэнта СССР аб Акадэміі навук рэальна замацоўвае гэтую жыццёвую неабходнасць.

— Вялікі дзякуй, Віктар Антонавіч, за гутарку. І творчых вам поспехаў!

Кнігапіс

А. САЧАНКА. Школа сёння. Варыянты на англійскай, нямецкай і французскай мовах. Мінск, «Беларусь», 1989.

Рэформа школы... Сёння да гэтага пытання звяртаюцца ўсе, каму дорага выхаванне падрастаючага пакалення. Бо ад таго, якой будзе агульнаадукацыйная школа, залежыць будучыня грамадства. На жаль, рэформа гэтая прабуксоўвае. У чым жа прычына? На гэтыя пытанні і спрабуе даць адказ у брашуры «Школа сёння» Аляксандр Сачанка.

У выданні сем раздзелаў: «Вучыцца жыццю, вучыцца ў жыцця», «Каму адрасаваны ўрок», «Мысліць і дзейнічаць нестандартна», «Месца ў перабудове», «Права на эксперымент», «Першапраходцы», «Ісці далей». Кожны з гэтых раздзелаў адкрываецца статыстычнымі дадзенымі аб сістэме народнай адукацыі рэспублікі. Аўтарскія развагі падмацаваны дыялогамі і інтэрв'ю з вядомымі беларускімі педагогамі.

У. АРЛОЎ. Пакуль не згасла свечка. Аповесці і апавяданні. На рускай мове. М., «Молодая гвардия», 1990.

«Няма нічога вышэй за ісціну...» — так назвала сваё слова пра творчасць Уладзіміра Арлова Ала Сямёнава. Аповесці і апавяданні, якія ўвайшлі ў кнігу (пераклад аўтара, В. Шчадрыной і А. Пяцібратава), пераконваюць у правільнасці гэтай думкі. Пісьменнік, заглыбляючыся ў падзеі мінуўшчыны, імкнецца праўдзіва адлюстроўваць іх.

А. МАРЦІНОВІЧ. Далучанасць. Літаратурна-крытычныя артыкулы, рэцэнзіі, эсэ. Мінск, «Мастацкая літаратура», 1990.

«Далучанасць» — першая кніга Алеся Марціновіча. У яе ўвайшлі артыкулы, рэцэнзіі, прысвечаныя творчасці вядомых беларускіх пісьменнікаў, а таксама прадстаўнікоў малодшых пакаленняў. У эсэ «...І сэрца часцінка майго» аўтар расказвае пра родныя мясціны Кузьмы Чорнага, паблізу ад якіх жыў у маленстве.

Данута БІЧЭЛЬ-ЗАГНЕТАВА

Але ўжо

Маладыя кавалеры
ціха ладзяць інструменты —
скрыпкі, флейты і сякеры,
косы, пікі і багнэты.
Шчэ манкуртаў да халеры.
Спяць ізгоі, інсургенты.
Шчэ няма ні ў кога веры.
Шчэ далёка да відна...

Але ўжо ў начной прасторы,
бледным месяцам затканай,
стукаціць, імчыць палянай
прывід волі — конь буланы.
Да душы даходзіць чутка,
незалежнасці пабудка.
Хутка, хутка, хутка, хутка...
Хутка буду я адна.

Ды са мною Матка Боска.
Абмініце дом наш, хлусы.
Калі толькі на імгненне
не заснём апошні раз, -
за табою пойдзе войска
незалежнай Беларусі.
Выйграць, выйграць, выйграць мусім.
А інакш не будзе нас.

Ноч стагодняя мінула.
Сонца межы адамкнула.
З трэскам, грукатам і гулам
час паплыў, бы ў мора лёд.
Ты выходзіш на змаганне
у засмужанае ранне.
За табой вясны дыханне,
наш абуджаны народ.

Балада

Думаў Боженька, думаў,
звесіўшы ногі з хмаркі,
потым замкнуліся ўдвух
з Пазняком Зянонам
ды ў вялікім сакрэце
рaдзіліся без чаркі,
з неба Пазняк спусціўся
стрымана-задумёным.

Пыталіся у Зянона
і той і той з экстрэмістаў:
можа, Бог справядлівы
зробіць, каб нам было лепей?
Можа, знікне Чарнобыль,
наш край адродзіцца чыстым
ці акіян знянацку
перавядзе пад Лепель?
Толькі Пазняк языком
надарэмна не ляскаў.
Распарадзіўся ўзяць
у камуналцы падводу
ды паехаў дасвеццем
да вясковага плоту,
ды знайшоў Матку Боску
у хаціне сялянскай.

Кажа:
Будзь пахвалёна
і хвала Сыну Богу!
У Вострай Браме ўзышла
і сходзіла ў Жырову!
Як цяляты шукаем
да збаўлення дарогу.
Заступніца Беларусі,
ратуй нашу мову!

Тут утвараюцца цуды,
з'яўляюцца белыя коні
і Пазняк з мячом Чарадзея...
А Матачка Боска
бел-чырвона-белай істужкай
залатыя ўпрыгожвае скроні,
Езусу апавядае
пра беларускае войска.

Выбар

Лёс краю і твой закляты.
Не дапаможа бронь.
Выйдзі, хлапчына, з хаты...
Я смерць, пацалую ў скронь.

Не рвіся, падумай добра,
ды не хавайся за печ.
Я роднага краю доля,
дам табе ў рукі меч.

Аднойчы і назаўсёды
на ўдачу і на няўдачу
каханка твая — свабода —
я табе здраджу...

●

Хацела б ужо памерці
з несправядлівага болю,
напеўшыся горкіх песень,
нібы парапёлка ў жыце.
Хацела, каб вы мелі сілу
абодва, Алесь і Віця,
занесці мяне з няволі
у спрадвечную волю.

Хацела, каб вы сабралі
мае вясковыя словы
у сціплы польны снапок,
звязаўшы ссівелай ніткай.
З дужаю рускаю моваю
ты мо ўтрымаешся, Віктар.
Цябе ж, Алесь, даканае
тутэйшы свет бесталковы.

Як з-пад бязлiкасці прэса
вылезлі вы, задзіры!
На вашу непрычасанасць
паказваюць пальцамі збоку.
Я вас абодвух паклічу
на мове нашай Радзімы,
дзе ўсіх нарэшце сагрэе
цемры халоднае вока.

●

Людзі, узнятыя сілаю звыш,
сыдуцца разам з расстайных дарог
кожны ў свой дол, кожны ў свой бок,
пад адзінокі, але адзін Крыж.

Прагнем на момант сагрэцца душой
тут, між няпраўды і цеснаты,
між дзвюх святыняў, між двух крыжоў,
між двух агнёў — то народы-браты.

Сябра адзіны, зацята маўчыш.
Так, памаўчы, патрывай, пагаруй.
Стогне пад крыжам уся Беларусь...
Але ці злучыць яе трэці Крыж?

●

А чаму паэта вольных
шчырых песень, чыстых душаў,
не прынёс каханай ружаў,
ні званочкаў, кветак польных?

А таму, што за дукаты
прадаецца свет нікчэмны.
А паэта не багаты,
не прызнаны, не багемны...

Нядаўна выйшла мая новая кніга «Споведзь». У яе ўвайшлі аўтабіяграфічныя аповесці «Зона маўчання», «Такія сінія снягі» і вершы апошніх гадоў.

Часопіс «Полымя» плануе апублікаваць заключную частку аўтабіяграфічнай трылогіі — аповесць «З воўчым білетам».

Прапаную чытачам «Літаратуры і мастацтва» два фрагменты з гэтага твора. У ім узнаўляюцца падзеі 1946—49 гадоў. Выпушчаны з лагера і на 5 гадоў пазбаўлены грамадзянскіх правоў, я ўладкаваўся выкладчыкам рускай мовы і літаратуры сярэдняй школы амаль зруйнаванага вайною Урэчча. Нягледзячы на «палітычную непаўнацэннасць», і мяне прымацавалі агітатарам на дзесяцідворку...

Падпіска на пазыку

Сваім падапечным я мусіў чытаць газеты, тлумачыць важнейшыя партыйныя і ўрадавыя пастановы, расказваць пра буйныя дасягненні ў нашай краіне і ў лагеры сацыялізму. Слова «лагер» будзіла толькі адны ўспаміны і вярэдзіла душу, часам думаў: «Няўжо і там лагер?»

Двойчы на тыдзень я хадзіў на дзесяцідворку. Добрая палова ўрэцкіх удоў, абсыпаных дробнымі дзеткамі, яшчэ жыла ў зямлянках, петавалася і гваздалася ў гразі і гнаі на агаладалых фермах. Даглядчыцы і даяркі былі такія ж перапалыя, як ледзь жывыя каровы з накарэлымі на сцёгнах «медалямі» гною. Самых нядужых падвешвалі на вяроўках, і ўсё адно смыкалі за дойкі, абы выцягнуць «план». А я, «лішэнец», мусіў даводзіць кабетам, якія мы шчаслівыя пад сонцам сталінскай канстытуцыі, якія ў нас неабмежаваныя правы, што толькі ў СССР няма беспрацоўя, што ў нас агульная пісьменнасць, дармавое лячэнне, на палёх — трактары і камбайны, што ўсім забяспечана шчаслівае будучае.

Пераказваў перадавіцы і саромеўся глядзець у вочы змардаваным работаю, зашушканым у неданоскі і транты дачасна звялым і пасівелым маладзіцам.

У зямлянках дымілі газнічкі, на палку і каля бляшанай печкі ў рыззі капашыліся мурзатыя дзеці, амаль усе з болькамі на празрыстых тварыках і залатушных галоўках, абстрыжаных лесвічкамі. Чым я мог суцешыць гэтых няшчасных мацярок? Яны ад цямна да цямна гарбелі на калгаснай рабоце за палачкі ў ведамасці і некалькі кілаграмаў пазаддзя. Толькі легла зіма, а ўжо здзіралі счарнелыя саламяныя стрэхі на сечку, падбіралі на полі лапікі саломы.

Не столькі я агітаваў, колькі выслухоўваў жальбы, прычытанні, праклёны і плач. Часам пісаў скаргі ў пракуратуру, што без дай прычыны забралі «карміцеля». Пад скаргамі жанкі збіралі подпісы местачкоўцаў, а з турмы так ніхто і не выходзіў. Гледзячы на гэтую галечу і нэндзу, сам ледзьве стрымліваў слёзы, стараўся ўсе беды апраўдаць вайною, а жанчын абнадзеіць і суцешыць.

У канцы года пачалася «добраахвотная» падпіска на чарговую пазыку аднаўлення гаспадаркі. Мне і маладому выкладчыку беларускай мовы Паўлу Жуку даручылі правесці падпіску на нашых дзесяцідворках разам. Мой калега, мясцовы светлавалосы прыгажун, ведаў усіх, і яго ведалі з маленства. У вайну ён партызаніў і часам заскокваў у мястэчка разжыцца лекамі ці харчамі.

Вечарамі, калі папрыходзяць з работы, мы з Паўлам лазілі ў зямлянкі ўгаворваць пакутніц памагчы дзяржаве залячыць раны вайны і падпісацца на пазыку.

Памятаю, як маладзіца, нібы манашка, абвязаная да самых вачэй чорнаю хусткаю, бліснула поўнымі вачыма слёз: «Наце, забірайце ўсіх гэтых галапузых за паўсотні на разжытак уласьці!» — тыцнула чорным скручаным пальцам на траіх мурзатых дзетак з вільготным бляскам галодных вочак.— «Апруцянеюць, пахаваць не будзе за што». — А дзеці ўголас: «Не аддавай нас, мамка, мы не будзем плакаць і прасіць есці. Не забірайце, дзядзечкі, нас».— Пэўна, яны памяталі, як забіралі татку і ён не вярнуўся.

Я выскачыў з зямлянкі, каб не расплакацца наўзрыд. Следам за мною з вузкае нары вылез Павел Жук, кусаючы губы, вылаяўся і сказаў, што болей не пойдзе трэсці гэтых няшчасных гаротніц. Яму з чысценькаю анкетаю і партызанскім пасведчаннем можна было занатурыцца. А што было рабіць мне? Злазіў яшчэ ў некалькі зямлянак. Скрозь — адно і тое ж, як пад капірку, і з чысценькім падпісным лістом вярнуўся на кватэру, зваліўся на рыплівы ложак, закінуў рукі пад галаву, і апанаваў мяне жах, зрабілася страшна жыць і хлусіць гэтым змардаваным працаю і галечаю жанкам, хлусіць вучням і сабе самому. Жыццё раздвойвалася на страшную праўду і ружовую хлусню.

Восень.

Фота А. НЯМЫЦКАГА

Сяргей Грахоўскі

З воўчым білетам

Фрагменты з аповесці

спрабаваў суцешыць сябе: можа, недзе і жывуць людзі так, як пішуць у газетах, а я нешта ні разу не бачыў. Прыходзілі і страшныя думкі: пакуль будзем дзень і ноч маліцца аднаму «вялікаму і мудраму», дабра і спакою не будзе, страх не пакіне нас. Падумаў і сам жахнуўся: барані Божа, нехта дазнаецца пра мае думкі — і канцы табе, не адапрэшся, не апраўдаешся, думаў, значыць — злачынец, вораг народа, здраднік. Добра, што яшчэ не чытаюць думкі, а каб жа!? Колькі б пайшло пад «вышку»!

Толькі часам па дарозе са школы перакідаліся намёкамі на сумненні з разумным і дасціпным выкладчыкам хіміі і батанікі Рыгорам Антонавічам Мазавецкім.

Пасля заняткаў усіх зборшчыкаў падпіскі на пазыку сабралі ў сельсавет на інструктаж. Старшыня сельсавета, памяркоўны, нядаўна дэмабілізаваны сяржант, добра знаў становішча местачкоўцаў. Але націскалі на яго, ціснуў і ён на нас: «Важнейшая палітычная кампанія — падпіска на дзяржаўную пазыку, у нашым савеце пад пагрозаю зрыву. Ніхто нам не дазволіць праваліць адказнае дзяржаўнае мерапрыемства спасылкамі на аб'ектыўныя прычыны. Недаравальна бяздзейнічаюць некаторыя настаўнікі, ад бабскіх слёз развесілі вушы і распусцілі нюні і патакаюць супраціўленню розных элементаў, а можа, і варожай дзейнасці...» — «А вы канкрэтней», — перабіў яго наезджы невялічкі чалавечак у блакітнай фуражцы. — «Я маю на ўвазе вас і вас, — тыцнуў старшыня пальцам на мяне і на Паўла Жука, — гэта ж трэба, два славеснікі не падпісалі ніводнага чалавека. Расчуліла іх, бачыце, Хадора Мінчэня, жонка нямецкага памагатага. Такія адносіны да дзяржаўнай справы інакш, як сабатаж, не назавеш...» — «Цішэй на паваротах, Сымон Пракопавіч, — ускочыў Павел Жук, — мы такія сабатажнікі, як Леўка Мінчэня памагаты. Ён жа нашаму атраду кожны тыдзень у грэлках перапраўляў спірт для шпіталя, перадаваў данясенні, а яго за гэта ўпяклі за краты, і ніхто не хоча пальцам паварушыць, каб выратаваць чалавека. На яго жонцы і кашулі няма».

Голасна заржаў парторг і галоўны пажатнік Іван Койка: «А ты замест падпіскі правяраў бабскія кашулі і што пад імі? Гы-гы-гы». — «На гэта ў цябе толькі і хапае мазгоў. Ты ж ведаеш, у кожнай зямлянцы плакаць хочацца. Там дзеці, як свечкі датляваюць. А т-ы-ы!» — агрызнуўся Павел Мікалаевіч. «От зараз мы вам пакажам, як пры правільнай пастаноўцы работы з насельніцтвам усе будуць свядома падпісвацца», — закончыў старшыня Савета. І сапраўды, паказалі. Нікуды не дзеліся, хоць з плачам і енкам падпісваліся. І Хадора Мінчэня ніяк не адкруцілася, здалася і яна.

Па тых жа зямлянках другім наваратам мы ўжо хадзілі ўтрох: папярэдзе павольна выступаў невялічкі, рудзенькі, як вераб'інае яечка, наезджы начальнік. На ім зіхацелі наваксаваныя боты, блішчалі новенькія пагоны з блакітнымі пасачкамі і маленькімі зорачкамі, на стаўбунаватай галоўцы — блакітная фуражка з чырвоным аколышам. Я ўвагнуўся і сціснуўся, што зачасаўся ў такую кампанію. Пах «Беламору» і адэкалону нагадваў мне страшныя ночы маёй жахлівай маладосці. Няўжо гэта агульны і ўстойлівы дух усіх блакітнафуражачнікаў?

Што прозвішча нашага кіраўніка таварыш Сёмін і з якое ён установы, даведаліся на нарадзе і здагадаліся па шапцы, а што валодае такою магічнаю сілаю, мы з Паўлам пераканаліся адразу. Варта было яму пераступіць парог, як гаспадыні і дзеці адразу заміралі. «Вы что, ходзяюшка, протии Советской власти имеете? А?.. Пачиму не жалаите поддаржать родное правительство, разоронное фашизмом атечества?» — Гаспадыня маўчала, склаўшы ўчарнелыя рукі на ўпалых грудзях. Сёмін з палявой сумкі выцягваў падпісны ліст, згінаўся над хісткім столікам, пытаўся: «Фамилия, имя, атечества, стать... цьфу, прывычка. Колхозница, аль рабочая? Так сколь отвалишь родному государству? Не боись, оно тибе с процентом возвернёть. Так сколь писать?» — Гаспадыня толькі ўсхліпвала ды ражочкам даўно не мытай хусцінкі выцірала вочы і, не пярэчачы супроць прозвішча і сумы, ставіла нейкую загагуліну, усхліпвала: «Калі не выстарчу, забірайце гэтых рахіцікаў, няхай разам з бацькам у тым лагеры пазыку адрабляюць». — «Не вякай, баба! Знаш, как это называецца? Аги-та-ция! Паняла? Ну, пращевай».

Так з хаты ў зямлянку, з зямлянкі ў хату, як за блішчастаю іконаю, хадзілі мы за малодшым лейтэнантам Сёміным і ходка запаўнялі падпісныя лісты. Толькі адна распатланая кабета з прыпухлымі павекамі ўзвілася ў апошнім адчаі: «Гаспадара ні за што забралі, з яго і спаганяйце, а ў мяне няма чым ні зад, ні перад затуліць», — і ляпнула па зашмальцаванай, як бляха, спадніцы. «У нас без дела не берут. Видно, пособничал». — «Каму пасобнічаў? Усе чатыры гадочкі петаваўся на смалакуры, каб з голаду не апруцянець. Якое ж гэта пасобніцтва? Падтыкнуў нейкі змей, от прудзіць вошай у вашай каталажцы, а мне з дзецьмі хоць у пельку». — «В партизаны, небось, не пошёл». — «Каб усе пайшлі, хто б карміў тых парцізанаў? От і Павел, няхай скажа, колькі разоў прыходзіў па скароміну. Праўду кажу, Мікалаевіч?» — «Што праўда, то праўда», — змрочна пацвердзіў мой калега.

Вылезшы з зямлянкі, Сёмін павучаў: «Вот как нада работать, товарищи пидагоги, ато распустили сопли. Запомните — не нажмёш, не капнет. Ишь, как миленькие подписываются». Толькі ў канцы нашай сумеснай работы я разгадаў «магічную» сілу таварыша Сёміна. Ён быў начальнікам Слуцкай турмы. Ад яго залежала прыняць падаянне ці не, даць свіданку ці адмовіць, перадаць адзежу і грошы ці вярнуць назад. Адказ быў адзін: «Не положено».

У камерах пад уладай Сёміна было поўна ўрэцкіх. Не маглі ж людзі амаль чатыры гады сядзець, склаўшы рукі, каб не заперлі ў Нямеччыну, ішлі рабіць хто на смалакур, хто на чыгунку, хто на бровар. А як толькі прыйшлі свае, пачалі падтыкаць сусед на суседа, каб заслужыць давер і пасаду. І зашнураваў «варанок» ад зямлянак да Сёмінавай мураванкі.

Паспрабуй не падпісацца ў такога «агітатара». А мы, дурні, канючылі, упрошвалі, абяцалі светлую будучыню за тыя слёзныя сірочыя чырвонцы на падтрымку дзяржавы.

Хадзіць разам з Сёміным было для мяне караю: блакітная фуражка з крывавым аколышам і блакітны пасачак на пагоне паднімалі крывяны ціск і сэрца лупіла сто дваццаць удараў у хвіліну...

А добраахвотную падпіску правялі на ўсе сто працэнтаў.

«Выбара́»

Позняй восенню я зноў хадзіў агітаваць, каб дружна галасавалі за кандыдатаў блока камуністаў і беспартыйных, і выслухоўваў енкі і прычытанні мацярок-адзіночак — няшчасных берыеўскіх удоў.

Маю Алю прызначылі сакратаром выбарчай камісіі, каб хутка падлічвала працэнты адгаласавалых. О, гэта быў вялікі давер, і яна старалася як найлепш апраўдаць яго. Выбарчы ўчастак быў у канторы лясніцтва. У пакоі, прыбраным усім чырвоным і партрэтам правадыра і настаўніка ўсіх часоў і народаў, камісія выдавала бюлетэні, у другім стаяла пацягнутая чырвоным скрынка з вузенькаю шчылінаю ў вечку, дзеля прылікі выгарадзілі дзве кабіны, але ніхто ў іх не адважваўся заходзіць, каб, барані Божа, не падумалі, што гэта ён выкрасліў патрэбнага блоку кандыдата. Адзін хітры дзед мне сказаў: «Выбіраем, чалавеча, як у раі: Бог прывёў Адаму Еву і кажа — выбірай сабе жану. А нам зноў выбіраць Сеньку Гурыновіча. А мітрэнгі, а валтузні, не прывядзі гасподзь».

Мяне зноў апаноўвалі крамольныя думкі, каму трэба гэтая камедыя выбараў без выбару, у ёй занятыя тысячы і тысячы людзей, на сшыткі паперы няма, а друкуюць мільёны плакатаў, бюлетэняў, шлюць тэлеграмы з грыфам «Выбарчая», па ўсёй краіне ад крыку грэюцца тэлефоны, засядаюць камісіі ад Масквы да сельсавета, у дождж і ў завею на самалётах і на аленях вязуць «дакументацыю» пра вынікі выбараў. І ўсё гэта робяць на поўным сур'ёзе. Божа мой, што толькі лезе ў галаву! Можа, я сапраўды варты кары за такія думкі? І нікому не скажаш, што гняце і трывожыць. Я ў ранняй журналісцкай маладосці бачыў галодных калгасных дзяцей, на маіх вачах з голаду вымірала Украіна, каля Жлобінскага вакзала вырас цэлы пагост падобных на муміі сыноў і дачок «нэнькі Украіны». А пісаць мусіў пра шчаслівае калгаснае жыццё, суцэльныя поспехі, пра братэрства вольных народаў. Ведаў, што хлушу, і пераконваў, што гэта мясцовыя непарадкі, а недзе жывуць так, як пішуць у «Правде»...

Старшыня выбарчай камісіі дырэктар смалакурні Вігдорчык у «сталінцы» з шырокім каўняром, хоць яшчэ і снег не лёг, у фетравых бурках з закасанымі халявамі, кожную гадзіну дакладваў у раён, як ідуць «выбара́». Раёны і ўчасткі спаборнічалі, хто хутчэй ахопіць больш выбаршчыкаў. Аля падлічвала працэнты, задаволены Вігдорчык назвоньваў: «Алё! Тэрмінова па выбарчай!» і ганяў агітатараў, а тыя выпорвалі з усіх шчылін нямоглых бабуль і «нехацімцаў». Да змяркання амаль усе ўрэчаўцы выканалі свой грамадзянскі абавязак. Урну дазвалялася ўскрыць толькі ў дванаццаць гадзін ночы.

Нявыспаныя члены камісіі пазяхалі, разганялі сон чаем, выходзілі на свежае паветра. Мястэчка даўно спала, толькі ў цемрадзі недзе перабрэхваліся сабакі ды вецер рыпеў незачыненаю брамкаю. Вігдорчык усё часцей пазіраў на марудныя стрэлкі гадзінніка. Нарэшце ў чорнай талерцы маршавую музыку змяніла шыпенне, і дванаццаць разоў ударылі крамлёўскія куранты. «Пара!» — Вігдорчык адчыніў дзверы ў суседні пакой і захістаўся на парозе — урны на месцы не было, толькі з партрэта ўсміхаўся Генералісімус. Вігдорчык закруціўся на месцы, хапіўся за галаву: «Гвалт! Разбой! Укралі! Яўна варожая вылазка! Цяпер нам усім хана. А вы вушы развесілі. Даверыўся вам. Хто адшчапляў дзверы?».

Адразу не ўцяміўшы, што адбылося, сонныя члены камісіі кінуліся ў другі пакой. Урны не было. У Алі захаланула сэрца — няўжо зноў сушыць сухары? На каго зваляць віну? Вядома, на «контрыкаў», былых лагернікаў. Вігдорчык дапытваўся, хто выходзіў у двор праз «урнавы» пакой, чаму не зашчэплены дзверы. Усе пазіралі адно на аднаго, лыпалі вачыма, кляліся, што ніхто не выходзіў праз суседні пакой. За Вігдорчыкам члены камісіі павыскоквалі на вуліцу...

Наўкол была цемень, вецер шапацеў сухім лісцем кіяшніку, людзі натыкаліся на высокае цыб'е, чапляліся за капусныя храпкі, правальваліся ў разоры, прыцярушаныя першым снежком. Нідзе нікога і нічога не было. Заўсёды чырвоны Вігдорчыкаў твар выцягнуўся і пабляк. Што рабіць, вось-вось раён запатрабуе звесткі. А дзе іх узяць? Ні урны, ні бюлетэняў няма. «Чаго тут доўга думаць? Вядома, варожая дыверсія, — цвяроза разважыў парторг калгаса Брагінец. — Няма чаго цягнуць, звані ў райком, а там скажуць, што рабіць». — «Алё, алё! Мне тэрмінова райком. Так, дзяжурнага. Канешне, па выбарах, — дрыжаў голас Вігдорчыка. — Таварыш дзяжурны? Гэта з Урэчча. Яшчэ не ведаем колькі. У нас ЧЭПЭ. Кажу ЧЭПЭ. Якое? Не, не пажар. Горш. Прапала няўскрытая ўрна. Так, з бюлетэнямі. Якія жарты! Шукалі. Усё дарэмна. Канешне, вылазка. Група НКВД? Добра, будзем чакаць. Ніхто з участка не пойдзе».

На ўчастку ўсе сядзелі, як на ўласных хаўтурах, толькі Вігдорчык шнураваў узад-уперад і ўголас разважаў, хто і як мог зрабіць такую дыверсію. Свае, урэцкія, не змогуць. Падазроных усіх выкарчавалі, значыць, нейкая навалач дзейнічае ціхай сапай. Ад разважанняў і поглядаў Аля сціскалася ў камячок. Яна разумела, каго ён мае на ўвазе.

Толькі пад раніцу прымчаўся «козлік» з трыма аператыўнікамі. Яны сурова дапытвалі кожнага члена камісіі паасобку, дамагаліся: «Хто гэта мог зрабіць? Каго падазраяце?» Агледзелі дзверы ў сенцах. Яны прыставалі няшчыльна. На падлозе знайшлі веласіпедную спіцу. Ёю і адкінулі зашчапку. З ліхтарыкамі выйшлі ў двор шукаць сляды злачынцы, але там усё было сталочана ботамі членаў камісіі і буркамі старшыні. Аператыўнікі мацюкамі крылі «шэрлокаў»: «Вы што, можа, знарок заблыталі сляды, каб ніводная аўчарка не знайшла?»

Колькі ні лаялі, колькі ні бегалі, — урны не было. А ў пакоі не сціхаў тэлефон — акруговая камісія тэрмінова патрабавала весткі аб выніках галасавання. Урэчча затрымлівала справаздачу па вобласці і рэспубліцы. Параіліся з аператыўнікамі і знайшлі выйсце: па спісах прагаласавалі ўсе, у кабіны ніхто не хаваўся. Брагінец назіраў і адказваў за гэты ўчастак. Значыць, і паведамляй — прагаласавалі ўсе сто працэнтаў. Не, так не прынята. Паўпрацэнта трэба скінуць. Так і паведамілі. Такія весткі можна было перадаваць з кожнага ўчастка без галасавання і траты часу і сродкаў.

Раптам праз запацелае акно ўбачылі і вачам не паверылі: сама на кароценькіх ножках, прыкрытая шапкаю, ішла чырвоная скрынка. Вігдорчык ірвануўся насустрач. Урну нёс начны вартаўнік смалакурні. Убачыў дырэктара, паставіў скрынку, выцер шапкаю лоб: «Ух, ты, не такая цяжкая, халера, як няўдобная. Няма за што ўчапіцца. Пальцы здранцвелі». — «Я табе пакажу халеру! Дзе яе ўзяў?» — аж заходзіўся Вігдорчык. «Іду гэта я з дзяжурства, пералез пуцця, аж бачу нехта ў бур'яне ў чырвонай кашулі сагнуўся. Гукнуў — не азываецца. Дай, думаю, пагляджу, што ён там робіць. Падышоў, аж — скрынка. Гэта ж і я ўчора паперчыну кідаў. Патрос, шамаціць усярэдзіне. Дай, думаю, аднясу ў лясніцтва, можа, спатрэбіцца. От і валаку, як дурань пісаную торбу».

Аператыўнікі агледзелі скрынку з усіх бакоў. Ускрылі. Усе бюлетэні на месцы, вывернулі на стол, пачалі лічыць. Сярод іх мільганула адарваная ад вокладкі сшытка блакітная паперчына з буйным надпісам друкаванымі літарамі: «Вігдорчык, не спі!» — Пачалі разглядаць запіску, і пад табліцай множання заўважылі дробненькі подпіс «Віцёк Дзян...» і пакручасты хвост. «Хто такі ў вас Віцёк Дзян?» — сурова спытаў старшы аператыўнік. Доўга думалі і перабіралі. «Няўжо сынок майго тэхнарука Віця Дзенісевіч? — заекатаў і закалаціўся Вігдорчык. — Як адразу не здагадаўся, што гэты гад можа так адпомсціць». Вігдорчык не памыліўся. Тэхнарук смалакурні Іван Дзенісевіч даўно грызся з дырэктарам і ніяк не мог яго сапхнуць. Надумаўся ў часе выбараў. На добрым падпітку, а ў гэты дзень чаго-чаго, а гарэлкі было, хоць заліся, Дзенісевіч пракраўся каля поўначы з задніх дзвярэй, веласіпеднаю спіцаю адкінуў зашчапку, забраў урну...

Калі яго дапытвалі, расказаў усё, як было: па п'янцы хацеў папалохаць Вігдорчыка, каб усе ведалі, якая гэта варона. Ранейшыя сігналы не дзейнічалі, дык, можа, цяпер загрыміць. І сапраўды, паляцеў з дырэктарскага крэсла, а Дзенісевічу далі вымову з занясеннем.

Ванкарэм НІКІФАРОВІЧ

ЦІ ТОЕ НА АФІШЫ?

Неюбілейныя развагі ў сувязі з юбілеем тэатра імя Янкі Купалы

НОВАЕ мысленне — гэта перагляд, апрача ўсяго іншага, і эстэтычных канцэпцый, ацэнак, рэгламентацый у мастацтве, звязаных перш за ўсё з рэвалюцыйным разуменнем прымату агульначалавечых каштоўнасцей над класавымі, групавымі, вузка-сацыяльнымі. З гэтага пункту гледжання, як нам здаецца, трэба падыходзіць і да аналізу складаных праблем развіцця сучаснага нацыянальнага тэатра, у прыватнасці беларускага. Вельмі лёгка абвінаваціць тэатр у адыходзе ад традыцый, у страце іх. Але давайце на хвіліну задумаемся: ад якіх традыцый сёння тэатр адыходзіць, ад чаго ён адмаўляецца? Хіба многае з таго, што з'яўляецца ў апошнія гады на сцэне, у прыватнасці, купалаўскага тэатра, не ёсць творчы працяг самых лепшых нацыянальных тэатральных традыцый. Ды ўвогуле — што такое традыцыя, як яе разумець?

На працягу многіх дзесяцігоддзяў нават у сваіх лепшых спектаклях тэатр імя Янкі Купалы не мог вырвацца з пэўных тагачасных ідэйных і эстэтычных рэгламентацый. Праўда жыцця ў драматургіі і на сцэне падмянялася яго ілюзіяй; так званы метад сацыялістычнага рэалізму заклікаў паказваць жыццё такім, якім яно павінна быць, а не якое яно ёсць. Напрыклад, адзін з самых лепшых твораў беларускай даваеннай драматургіі — камедыя К. Крапівы «Хто смяецца апошнім» сапсавана ілжэ-шчаслівай канцоўкай, калі толькі «станоўчы» сакратар парткома можа зразумець і вырашыць самы складаны і непрымірымы канфлікт. Не вытрымалі выпрабавання часам адзначаныя Сталінскай прэміяй (найвышэйшая тагачасная адзнака!) творы і спектаклі па іх — «Канстанцін Заслонаў» і «Пяюць жаваранкі». А што казаць пра безліч іншых п'ес драматургаў і беларускіх, і рускіх, што ішлі ў так званы перыяд «бесканфліктнасці»? А што змянілася, калі «тэорыю бесканфліктнасці» сталі так паціху, паблажліва крытыкаваць? Мне здаецца, гэта вельмі востра і балюча адчувалі свядома і падсвядома ў тыя гады многія дзеячы тэатра. Таму міжволі эстэтычнай прыманкай, цэнтрам, які вабіў гледачоў, мог у тыя гады сапраўды іх зацікавіць, станавіўся яго Вялікасць Акцёр, з яго цудадзейным мастацтвам ліцадзейства, пераўвасаблення. Вядома, сапраўдны вялікі талент—рэдкасць, але—я перакананы—з'яўленне Б. Платонава, Г. Глебава, У. Уладамірскага і іншых зорак першай велічыні купалаўскай сцэны абумоўлена сярод многіх і канкрэтнымі сацыяльна-гістарычнымі прычынамі.

Многія крытыкі і тэатразнаўцы лічаць, што прыход у тэатр імя Янкі Купалы на мяжы шасцідзесятых-сямідзесятых гадоў маладой здольнай рэжысуры (В. Раеўскі, Б. Луцэнка, пазней А. Андросік, зусім нядаўна — М. Пінігін) пазначаны актыўнай «ломкай», нават «разбурэннем» усіх купалаўскіх традыцый. Не пачынаючы падрабязную палеміку з такім прынцыпова памылковым поглядам, заначу толькі, што гэтыя «дыктатары-рэжысёры» дамагліся найбольшых поспехаў толькі тады, калі ў іхніх спектаклях (менавіта з іх рэжысёрскаю дапамогай) адкрываліся новыя акцёрскія імёны ці раскрываліся новыя фарбы багатага таленту ўжо вядомых майстроў (самы сціслы пералік: «Што той салдат, што гэты», «Святая святых», «Радавыя», «Трыбунал» — у В. Раеўскага, «Шрамы» і «Даходнае месца» — у А. Андросіка, «Жыццё Карыцына» і «Гарольд і Мод» — у М. Пінігіна). Па-другое, сапраўдная жывая традыцыя тэатра імя Я. Купалы — актыўны рэжысёрскі пошук, пошук і агульнай тэатральнай формы і канкрэтна-вобразнай сцэнічнай метафарычнай мовы і пластыкі ў кожным спектаклі. Прыгадаем такія этапныя спектаклі, як «Хам» Э. Ажэшкі (1921 г., рэжысёр Ф. Ждановіч), «Вучань д'ябла» Б. Шоу (1922 г., рэжысёр Е. Міровіч), «Кар'ера таварыша Брызгаліна» Е. Міровіча (1925 г., ён жа рэжысёр), «Мост» Я. Рамановіча (1929 г., Е. Міровіч), «Гута» Р. Кобеца (1930 г., Е. Міровіч), «Ярасць» Е. Яноўскага (1930 г., А. Смяянаў), «Бацькаўшчына» К. Чорнага, (1932 г., Л. Літвінаў), «Жакерыя» П. Мерымэ (1934 г., Л. Літвінаў), «Сімфонія гневу» В. Шашалевіча (1935 г., Л. Літвінаў і П. Данілаў), «Апошнія» М. Горкага (1937 г., М. Зораў) і іншыя. Усе яны вызначаліся дзейснай, актыўнай пастановачнай рэжысурай у спалучэнні з яскравымі акцёрскімі індывідуальнымі дасягненнямі.

Пэўны спад цікавасці гледачоў да беларускага нацыянальнага тэатра, звязаныя з ім крызісныя з'явы ў яго развіцці, выкліканыя такімі сацыяльна-культуралагічнымі працэсамі ў грамадстве, як рэзкае звужэнне сферы ўжывання беларускай мовы, знікненне яе са школ і ВНУ, дэнацыяналізацыя культуры і «рэшткавы» прынцып яе фінансавання, няправільная трактоўка гісторыі і спадчыны, — ва ўсім гэтым некаторыя чамусьці імкнуцца перш за ўсё абвінаваціць непасрэдна сам тэатр, пазбегнуць аналізу сапраўдных прычын усяго гэтага. Калі шукаць прычыны «наогул у сістэме», — пытаецца Т. Гаробчанка («ЛіМ», 4.05.1990 г.), — «ці не здымаем мы тым самым адказнасць з канкрэтных людзей, якім нададзены **высокі давер кіраваць (!—В. Н.)** нацыянальнымі тэатрамі, а гэта значыць і ствараць нацыянальную культуру?» Значыць: да адказнасці, і ўсё будзе добра. Справа нават не ў пракурорскім тоне, характэрным для нашай тэатральнай крытыкі на працягу многіх гадоў, хоць надышоў час змяніць яго. Хіба не наіўная сёння думка, што ад адказнасці асобных кіраўнікоў залежыць развіццё ўвогуле такога складанага, сінтэтычнага мастацтва, якім з'яўляецца тэатр? Які канкрэтна кіраўнік, напрыклад, можа забяспечыць напісанне добрай п'есы, цікавае рэжысёрскае рашэнне, удалую сцэнаграфію і г. д.? Час, калі камандавалі талентам, адышоў назаўсёды.

Адну з прыкмет таго, што «страчаны традыцыі», многія бачаць у нібыта знікненні ў тэатрах Я. Купалы і Я. Коласа «нацыянальнага аблічча». Тэатры гэтыя, маўляў, беларускамоўныя, але не нацыянальныя. З гэтым сцвярджэннем вельмі цяжка пагадзіцца, хоць, сапраўды, п'ес беларускіх драматургаў ставіцца на нацыянальнай сцэне параўнаўча мала. Але, што б ні казалі пра неабходнасць працы з драматургамі, тэатры ў гэтым не вінаватыя, бо заўсёды тэатр ішоў за драматургіяй як жанрам літаратуры, залежаў ад яе. Усё лепшае, што па сваіх мастацкіх якасцях знаходзіцца на ўзроўні патрабаванняў сучаснага рэпертуару, знаходзіла сваё ўвасабленне на купалаўскай або коласаўскай сцэне. Нельга забываць, што ўключэнне ў рэпертуар п'есы не адбываецца толькі па жаданні аднаго кіраўніка тэатра: п'есу абмяркоўвае мастацкі савет або ўся трупа. Я не чытаў і не чуў у апошнія гады аніводнага абгрунтаванага доказу, што, маўляў, вось ёсць такая і такая добрая беларуская п'еса, а тэатры ёй не зацікавіліся. І не дзіва — у нас, на жаль, поўнасцю адсутнічае крытыка нацыянальнай драматургіі як галіна літаратурнай ці тэатральнай крытыкі.

Дык у чым жа нацыянальнае аблічча тэатра? У чым канкрэтна яно павінна выявіцца, але не выяўляецца? Т. Гаробчанка ў згаданым вышэй артыкуле звязвае нацыянальнае з імкненнем «спасцігнуць глыбінную сутнасць характару беларуса, яго духоўны свет, яго звычаі і норавы, адметнасць яго побыту». А перад гэтым крытык спасылаецца на філосафа В. Чурбанава, які сцвярджае як адзнаку нацыянальнага «свой лад пекчы хлеб, будаваць сям'ю, уладкоўваць побыт, мець зносіны». Але давайце паразважаем канкрэтна, паспрабуем канкрэтна вызначыць, чым беларус сёння істотна адрозніваецца ад блізкіх і далёкіх суседзяў з пункту гледжання ўсяго пералічанага? Побытам? Дык ён проста ў сілу пэўных сацыяльна-гістарычных прычын яшчэ, на жаль, даволі адсталы і неўладкаваны ў параўнанні з цывілізаванымі замежнымі краінамі. Звычаі, норавы? Магчыма, наша цярплівасць і ўсёдаравальнасць вядомыя сёння ва ўсім свеце, але так склаўся наш гістарычны лёс і такіх мы маем кіраўнікоў. Калі трэба было, дык і наш народ, як і многія іншыя, узнімаўся на барацьбу з самымі рознымі формамі прыгнечання. Свой лад пекчы хлеб? Я бачыў, як пякуць хлеб у Грузіі. Тэхналогія, праўда, крыху іншая, але ў грузін абсалютна тое ж, як і ў беларусаў, святое стаўленне да хлеба, зямлі, сонца... Сям'я? Сёння ва ўсіх цывілізаваных народаў яна манагамная, палігамія калі дзе-нідзе і існуе, дык насуперак афіцыйным законам. А асновы хрысціянскай маралі паўсюль адны і тыя ж.

Так, у розных народаў розны гістарычны лёс, рознае мінулае, розныя гістарычныя карані іх сучаснага сацыяльнага і культурнага становішча, і ўсё гэта, а не пошук нейкіх звышадметных нацыянальных асаблівасцей асобнага індывідуума павінна ў час новага адраджэння нацыі стаць аб'ектам мастацкага даследавання, у тым ліку і сцэнічнага, тэатральнага. Зыходзячы з такога разумення, фарміруецца ў апошні час і рэпертуар тэатра імя Янкі Купалы. Прычым, улічваючы ўсё ж неабходнасць у сённяшніх умовах змагацца за свайго гледача, адным з першых крытэрыяў з'яўляецца тое, ці будзе спектакль хваляваць сёння, у даволі складаных сацыяльных умовах? Ці дасць ён, па выразу В. Ракіцкага («Спадчына», № 1, 1990 г.), зразумець, «дзе я знаходжуся, на якой зямлі жыву, на якую хваробу хварэе мой народ»?

Возьмем апошнія купалаўскія прэм'еры, пачынаючы з 1989 года. Хіба не адбіліся настроі нацыянальнай беларускай інтэлігенцыі ў спектаклі паводле Я. Шварца «Дракон», пастаўленым М. Пінігіным, асабліва пасля падзей 30 кастрычніка 1988 года ў Мінску? На думку аднаго з гледачоў, народнага дэпутата БССР, віцэ-прэзідэнта Беларускага экалагічнага саюза Лявона Тарасенкі, гэты спектакль — «спроба давесці беларускаму гледачу, які дракон сядзіць у нашым народзе» («Мастацтва Беларусі», № 3, 1990 г.). Не могуць не ўзрушыць напісаныя спецыяльна да спектакля песні і зонгі Леаніда Дранько-Майсюка, кожная фраза якіх накіравана непасрэдна ў гэту, беларускую залу, да беларускага гледача. І не дзіва, што пасля першага ж паказу «Дракона» пад час гастроляў купалаўцаў у Кіеве на сцэну, узрушаныя, выбеглі юнакі і пачалі размахваць украінскімі і беларускімі нацыянальнымі, тады яшчэ забароненымі, сцягамі.

«Памінальная малітва» Р. Горына па матывах твораў Шолам-Алейхема ў пастаноўцы Б. Эрына і ў бліскучым перакладзе У. Някляева гучыць як натхнёны, выпакутаваны, народжаны і душой і сэрцам заклік да ўсіх людзей, незалежна ад веры і нацыянальнасці, жыць у міры, згодзе і дружбе паміж сабой. За плячыма ў асноўнага героя Тэўе, якім яго стварае нар. арт. БССР А. Мілаванаў, — і шматпакутны жыццёвы вопыт беларускага селяніна, яго адвечная дабрыня і спагада да людзей, гатоўнасць заўсёды прыйсці на дапамогу, прытуліць чалавека, падзяліцца кавалкам хлеба. Хіба не да часу быў пастаўлены і гэты спектакль, які вось ужо два гады ідзе на аншлагах? Можа, і ён — «беларускамоўны, але не нацыянальны», а значыць і лішні на купалаўскай сцэне?

«Страсці па Аўдзею» У. Бутрамеева (рэжысёр В. Раеўскі) заклікае гледача задумацца над глыбіннымі каранямі, прычынамі многіх цяперашніх сацыяльных бед і нястач. Яны — у трагедыі беларускага сялянства на мяжы дваццатых і трыццатых гадоў, калі знішчалася і матэрыяльная, і маральная аснова існавання самога селяніна, а значыць і нацыі. Адкрыць новае літаратурнае драматургічнае імя—вось гэта сапраўдная плённая традыцыя купалаўскага тэатра. (Прыгадайце, як прыйшлі ў літаратуру і драматургію, напрыклад, В. Гарбацэвіч, В. Шашалевіч, Д. Курдзін, Р. Кобец, К. Губарэвіч, А. Макаёнак, А. Дудараў). В. Раеўскі ўбачыў у драме нікому яшчэ невядомага Уладзіміра Бутрамеева мастацкае адкрыццё — незвычайны вобраз селяніна Аўдзея, для якога найвышэйшая рэлігія — праца на зямлі, і не толькі рэлігія, але і каштарыс усіх і рэчавых, і маральных каштоўнасцей. Таму я рашуча не згодны з тымі, хто лічыць гэту п'есу слабой, вучнёўскай» (Ж. Лашкевіч, «ЛіМ», 22.06. 1990 г.). У выкананні нар. арт. БССР Г. Аўсянікава гэты сапраўды нацыянальны вобраз набывае магутную сілу вялікага мастацкага і сацыяльнага гучання. І вельмі дзіўнымі ўяўляюцца спробы адмовіць Аўдзею — Аўсянікаву ў прыналежнасці да беларускага нацыянальнага тыпажу. Крытык Г Колас лічыць, што спраўны селянін не пашле дзяцей каласкі збіраць, калі ўжо бульбу пакапалі («Крыніца», № 5—6, 1990 г.) «Занадтай скацінай» абразліва называе гэты персанаж журналіст Я. Росцікаў («Мастацтва Беларусі», № 4, 1990 г.), папракаючы, што ён чамусьці не гуляе, не сумуе, «нічога навокал не бачыць, нічога не чуе, не разумее нават, што да ягонага спрадвечнага моцнага хутара падбіраецца «новае жыццё». Найбольш катэгарычная Ж. Лашкевіч: «...Няўжо на гэткім зацятым балбатуне, прагавітым мужыку, сацыяльным недарэку, які не бачыць нічога вакол сябе, акрамя «малацілкі», трымаецца свет?» Лічу, што вышэйназваныя крытыкі проста не зразумелі чалавечай сутнасці менавіта гэтага вобраза. Не тая ці іншая тэндэнцыя пераважае ў Аўдзеі, ён проста — такі чалавек, з такім характарам, сутнасць якога — у незвычайнай павазе да працы і да ўсяго зробленага, створанага, выпакутаванага і выпеставанага сваімі рукамі. І мы застаёмся ў лутах старога канфармісцкага спосабу мыслення, калі не разумеем, чаму Аўдзей пасылае дзяцей па каласкі, чаму для яго такая важная «малацілка», хоць ён і вельмі многа бачыць і разумее вакол, думаючы не толькі аб сабе, але і аб дзецях, дзецях... Менавіта ў гэтай палемічнасці вобраза, якога па тыпажу няма, напрыклад, у М. Шолахава, І. Мележа, Ф. Абрамава, Б. Мажаева, — сутнасць мастацкага адкрыцця маладога драматурга і тэатра.

Свайго гледача мае і спектакль па драме сучаснага венгерскага драматурга Акаша Кертаса «Яны любілі яго», пастаўлены ў якасці самастойнай працы З. Браварскай і групай актрыс тэатра. Магчыма, у ім не ўдалося дасягнуць неабходнай для спектакля на такую тэму акцёрскай ансамблевасці, мастацкай закончанасці. Але сам выбар п'есы, дзе даволі тонка і пераканаўча паказваецца, як таталітарная сістэма душыць, прыгнятае, цісне чалавека нават на ўзроўні сямейна-побытавым, дамашнім, вельмі актуальная і сёння, у наш час, і ў Венгрыі (п'есу купалаўцы паставілі напярэдадні карэнных рэвалюцыйных змен у гэтай краіне), і ў нас, у Беларусі. Бо побыт — гэта не толькі вонкавыя прыкметы нацыянальнага пейзажу і розных рэчаў, гэта—для мастацтва перш за ўсё — чалавечыя ўзаемаадносіны. «Нічога не зменіцца»,— сцвярджае пасля доўгага маналогу-роздуму ў канцы гэтага спектакля Матухна, галоўны персанаж драмы. Папрок кінуты, на наш погляд, як і ў «Драконе», непасрэдна і менавіта ў беларускую залу, да сённяшніх гледачоў. Да таго ж, нельга забываць, што ў Венгрыі ўсё ж нешта ды і змянілася.

Пасля прагляду на фестывалі ў Кракаве купалаўскіх «Эмігрантаў» (рэжысёр М. Пінігін) аўтар драмы, вядомы польскі драматург Славамір Мрожак, узрушаны, сказаў, што ён здзіўлены, як удалося артыстам Г. Маляўскаму і А. Дзянісаву перадаць духоўныя рысы беларускага нацыянальнага характару ў створаных ім, С. Мрожакам, персанажах, якія нават і імя свайго не маюць, — нейкія А. А. і Х. Х. Хіба гэта ацэнка не доказ неабходнасці пастаноўкі менавіта гэтага спектакля ў час, калі пачалося новае беларускае нацыянальнае адраджэнне? «Беларусы ігралі братэрства ў няволі, чыстыя чалавечыя адносіны, драму выгнання, бяздомнасць, як натуральны стан чалавека», — напісаў польскі крытык Б. Мамонь, параўноўваючы беларускія «Эмігранты» са спектаклямі па гэтай п'есе з Масквы і Парыжа («Тыгоднік Паўшэхны», 15 ліпеня 1990 г.). А М. Дубянецкі, перакладчык «Эмігрантаў» на беларускую мову, адзначаны спецыяльным дыпломам Усесаюзнага агляду польскай драматургіі за лепшы сцэнічны пераклад з польскай мовы.

Спрачаюцца гледачы і крытыкі вакол спектакля «Вар'яцкае жыццё», цікава і арыгінальна пастаўленага А. Андросікам. Менавіта так — «Вар'яцкае жыццё», а не «Дурное жыццё», як лічыць У. Нялідаў («ЛіМ», 20 ліпеня 1990 года), перакладаецца на беларускую мову назва гэтай драмы С. Злотнікава. Асноўная яе праблематыка, асноўны канфлікт мае самае непасрэднае дачыненне да сённяшняй Беларусі, у драме выразна чытаюцца пакуты і боль чарнобыльскай трагедыі. Засл. арт. БССР А. Падабед стварае ў спектаклі неадназначны вобраз вучонага, апантанага ідэяй ўратаваць чалавецтва, рысы яго мы

бачым сёння ў лепшых прадстаўнікоў і нашай, беларускай навукі, якіх, як і Жолуда-Падабеда, далёка не заўсёды чуюць тыя, хто гэта абавязаны пачуць... Драма думкі, інтэлектуальная драма, — гэта новы віток развіцця купалаўскіх традыцый, хоць у тыпажу ёсць і гістарычныя папярэднікі. Не трэба забываць, што «Вар'яцкае жыццё» пастаўлена напярэдадні 500-годдзя Ф. Скарыны.

Народная камедыя вельмі папулярнага сёння ў Беларусі драматурга Хрыста Бойчава «Швейцарыя, Швейцарыя...» (рэжысёр Іярдан Гаджаў) паказвае жыццё сённяшняй правінцыі, такой тыповай, падобнай і ў нас, і ў Балгарыі. Звычайным простым людзям надакучылі заклікі, абяцанні светлага жыцця, чарговыя кампаніі і г. д. Жыццё стала абсурдным, — і гэта добра выяўляецца ў вобразах персанажаў, што сабраліся ў палаце нейкай раённай бальніцы, адкуль нікога не выпісваюць... Лёс дзеда Трыфана, галоўнага героя п'есы (нар. арт. БССР П. Дубашынскі) — тыповы лёс соцень і тысяч і нашых, беларускіх дзядоў...

І, нарэшце, «Тутэйшыя» Я. Купалы, — выдатная шматпакутная п'еса, якая фактычна ўпершыню толькі набывае сцэнічнае жыццё (рэжысёр М. Пінігін). Гэты спектакль заслугоўвае, безумоўна, асобнай, падрабязнай гаворкі.

Восем запар прэм'ер тэатра імя Я. Купалы, пастаўленыя за няпоўныя два апошнія гады. Пяць з іх—першаадкрыццё літаратурнай асновы («Памінальная малітва», «Вар'яцкае жыццё», «Швейцарыя, Швейцарыя...» упершыню ў СССР пастаўлены на купалаўскай сцэне). Які з гэтых спектакляў сёння «не нацыянальны», не патрэбны беларускай нацыі, яе турботам, клопатам, які не адпавядае яе сучаснаму болю, трывогам? Хіба іх насяляюць «наркаманы, злодзеі, жанчыны самай старажытнай прафесіі, бомжы» (Т. Гаробчанка)? Так, рэжысёры, якія іх ставілі, вялі рэпетыцыі на рускай, а І. Гаджаў — на балгарскай мове (з беларускім перакладам). Але большасць з гэтых спектакляў усё ж атрымалі высокую ацэнку і гледачоў, і прафесійнай крытыкі, і былі заўважаны і адзначаны на многіх фестывалях і аглядах і ў Беларусі, і за яе межамі. Вядома, гэта дрэнна, калі рэжысёр у нацыянальным тэатры не гаворыць на рэпетыцыях па-беларуску. (Праўда, гэта яшчэ не доказ, што ён не ведае мовы). Але ж дзе ўзяць такіх рэжысёраў? Аддамо належнае толькі В. Мазынскаму і В. Маслюку, хоць апошні і не карыстаецца роднай мовай у сваёй практыцы (ён — у рускім тэатры). Праўда, вядзенне рэпетыцый па-беларуску яшчэ не было гарантыяй мастацкага поспеху спектакляў, і мы гэта добра ведаем. Незразумела і тое, чаму К. Саннікава, які вёў рэпетыцыі па-руску, называюць «арганічна нацыянальным рэжысёрам», а В. Раеўскаму ў гэтым званні адмаўляюць, як і ў прысваенні звання «Народны артыст БССР»? Ён жа паставіў больш за К. Саннікава (і за меншы час) п'ес беларускіх драматургаў і на купалаўскай сцэне, і ў Англіі, Югаславіі, Ленінградзе, Кіеве, Якуцку, да таго ж і значных, этапных для тэатра спектакляў у яго таксама больш, чымсьці ў любога рэжысёра, які за 70 гадоў працаваў у тэатры.

Тэатр, якому так сёння патрэбен глядач, прынцыпова адмовіўся ад так званых «касавых» п'ес, якія ў шматлікай колькасці прывозяць да нас у Мінск розныя гастралёры з Расіі і Украіны. А крытыка чамусьці ўпарта не хоча гэтага заўважыць, прыдумваючы самыя розныя неабгрунтаваныя папрокі ў адрас купалаўскага тэатра. І вось ужо літаратуразнаўца Я. Лецка піша, што на спектаклях заўважаецца «неадпаведнасць самой інтанацыі, рухаў, рытму самавыяўлення (! — В. Н.) артыста праўдзівасці беларускага народнага характару» («Мастацтва Беларусі», № 7, 1990 г.). Прычыну Я. Лецка бачыць у тым, «што многія беларусы, асабліва гараджане, страцілі сваю нацыянальную першароднасць». Чамусьці і ў наш час некаторыя памылкова звязваюць усе катэгорыі выяўлення нацыянальнага на Беларусі з вёскай, вясковым жыццём і побытам, вясковым светаўспрыманнем. Але ж большасць нацыі ўсё ж жыве ўжо ў гарадах, і тэндэнцыя павелічэння тэмпаў урбанізацыі значна ўзрастае. Сённяшнія беларусы — гэта не толькі сейбіты і ратаі, але і электроншчыкі і праграмісты, і іх светапогляд, звычкі, запатрабаванні, іх этнічныя якасці далёка не тыя, як гэта хацелася б некаторым крытыкам. Нельга штучна затрымаць развіццё нацыі, яе інтэлектуальныя сілы і здольнасці, і нельга не ўлічваць гэта ў працэсе нацыянальнага адраджэння.

Тым не меней, на сённяшняй практычнай штомесячнай афішы тэатра імя Я. Купалы самая высокая колькасць нацыянальных назваў у параўнанні з іншымі нацыянальнымі акадэмічнымі тэатрамі многіх рэспублік, такіх, як Літва, Эстонія, Латвія, Грузія, імя І. Франка ў Кіеве і г. д. На дэкадзе сваіх лепшых спектакляў напярэдадні сямідзесяцігоддзя тэатра купалаўцы паказваюць «Паўлінку» і «Тутэйшых» Я. Купалы, «Трыбунал» А. Макаёнка, «Ажаніцца — не журыцца» Далецкіх і М. Чарота, «Радавых», «Парог» і «Вечар» А. Дударава, «Мудрамер» М. Матукоўскага, «Страсці па Аўдзею» У. Бутрамеева. Усе гэтыя пастаноўкі і сёння выклікаюць жывую цікавасць гледачоў. Вядома, доля нацыянальнай драматургіі на купалаўскай афішы можа быць яшчэ большай, але дзеля гэтага патрэбны толькі новыя добрыя п'есы. Тэатр рашуча адвяргае прынцып: «Хоць і горшае, але сваё». Слушныя заўвагі В. Ракіцкага адносна поўнай адсутнасці на сцэне так патрэбных сёння спектакляў на гістарычную тэму. На жаль, пакуль што ў тых п'есах, на якія спасылаецца крытык, ёсць толькі пераказ былых падзей у дыялогах і няма галоўнага — чалавечага напаўнення вобразаў, што захаваліся ў гістарычнай памяці народа, выяўлення іх персаніфікаванай адметнай сутнасці, іх жывых непаўторных характараў. Таму, мне здаецца, крыху ранавата ставіць пытанне аб стварэнні асобнага тэатра гістарычнай драмы, хоць прапанова перадаць будынак Мінскага ГК КПБ пад новы культурнаасветніцкі і тэатральны нацыянальны цэнтр заслугоўвае ўсялякай падтрымкі.

...Семдзесят гадоў для любога творчага калектыву — узрост сталасці. Купалаўцы, як і ўся краіна, увесь беларускі народ, прайшлі нялёгкі, складаны шлях. Але, мне здаецца, тэатр праз увесь гэты час захаваў сваё непаўторнае аблічча, таму што імкнуўся да шматфарбнасці, творчага і выяўленчага многагалосся, стараўся адысці ад аднастайнасці і аднalінейнасці, у якія яго імкнуліся ўціснуць самыя розныя «кіраўнікі» ад культуры. І галоўным багаццем тэатра імя Я. Купалы былі і застаюцца яго рэжысёры і акцёры, — вельмі шматаблічныя, разнастайныя, непаўторныя, кожны з якіх — свая, адметная выяўленчая фарба на палітры нацыянальнага сцэнічнага мастацтва.

Калі гіне нацыя, гіне і тэатр. Адраджаецца нацыя — адраджаецца і тэатр. Але культура і мастацтва, у тым ліку і сцэнічнае, не можа развівацца, а тым болей адраджацца замкнёна, ізалявана, толькі ў сваіх вузканацыянальных рамках і межах. А асноўны прынцып адраджэння быў сфармуляваны яшчэ М. Багдановічам, і, мне здаецца, не варта забываць яго: «не толькі свайму народу, але і ўсясветнай культуры» павінны несці беларускае мастацтва і беларуская літаратура «свой дар».

Напярэдадні падзеі

Сезон з італьянскай прэлюдыяй

1 кастрычніка — Міжнародны дзень музыкі

УЖО КАТОРЫ год на гэты дзень прыпадае пачатак новага канцэртнага сезона ў Мінску. Праўда, зала Беларускай дзяржаўнай філармоніі запрашала сёлета слухачоў і ў верасні. На пачатку месяца нашым госцем быў выдатны музыкант з Ватыкана А. Сакецці, які выступіў і з сольным арганным канцэртам, і ў садружнасці з мінскімі музыкантамі—як дырыжор і саліст. На сёння, 28-е, прызначаны чарговы канцэрт з цыкла «Анталогія беларускай вакальнай музыкі». Яго выканаўцы спявак В. Скарабагатаў і канцэртмайстар Г. Каржанеўская ўключылі ў праграму творы М. Аладава і Р. Пукста. (Дарэчы, неўзабаве мы адзначым юбілейныя даты гэтых кампазітараў).

А дабрачынны канцэрт, наладжаны 19 верасня па ініцыятыве італьянскіх музыкантаў? Ён стаўся своеасаблівай прэлюдыяй да новага сезона, і вось чаму.

Разам з сакратарыятам італьянскай фірмы «Музікале дорыка», як патлумачыў мастацкі кіраўнік БДФ Ю. Гільдзюк, наша філармонія ажыццяўляе кантракт, сарыентаваны на ўтварэнне ўзаемавыгадных сувязяў. Паводле першай часткі пагаднення меўся запіс для калекцыянераў на кампакт-дыск твораў італьянскіх кампазітараў, у тым ліку папулярных арый і малавядомай або невядомай музыкі. Італьянскія партнёры ўпадабалі Акадэмічны сімфанічны аркестр БССР. І з 30 жніўня па 24 верасня іх фірма, а таксама польскія калегі, правялі ў зале БДФ прадугледжаную кантрактам работу. У запісе разам з мінскімі музыкантамі ўдзельнічалі італьянскі дырыжор, ён жа менеджэр кантракта, С. Франталіні, французскі маэстра А. Генгаль, італьянскі тэнар В. Матэуццы, арганіст і дырыжор А. Сакецці...

Здымак Ул. КРУКА зроблены пад час дабрачыннага канцэрта італьянскіх музыкантаў і Акадэмічнага сімфанічнага аркестра БССР.

Апроч творчай радасці і маральнага задавальнення, зробленая справа прынясе і матэрыяльны плён: праца аркестра будзе аплачана валютай, што дапаможа вырашыць некаторыя застарэлыя праблемы — скажам, набыць вельмі неабходныя музычныя інструменты.

Другая частка кантракта не меней прэстыжная для нашых музыкантаў: разам з артыстамі Акадэмічнай харавой капэлы імя Р. Шырмы аркестр правядзе гастролі па гарадах Італіі. Рэпертуар — Чайкоўскі, Мендэльсон, Бетховен... Мяркуюцца канцэрты ў лепшых залах, а таксама выступленні ў касцёлах з бетховенскай месай. Дырыжоры — С. Франталіні і польскі магістр з Беластока Т. Хахай, які актыўна паспрыяў выхаду беларускага аркестра за мяжу.

Дык вось, пад час запісу ў Мінску прысутнічаў малады кампазітар з Сіцыліі М. д'Авола, які, параіўшыся з калегамі, запрапанаваў кіраўніцтву БДФ наладзіць адкрытае выступленне для мінскай публікі. Пры гэтым удакладніў: ганарару не трэба, а збор ад канцэрта лепш перавесці на дапамогу дзецям Чарнобыля. Дарэчы, і выкананне свайго Канцэрта для аргана і аркестра аўтар прысвяціў асэнсаванню беларускай бяды, болю, смутку, і яго своеасаблівая медытацыйная музыка была сугучнай сённяшняму нашаму настрою, нашай сітуацыі. Публіка выказала цікавасць да гэтага дабрачыннага канцэрта італьянскіх і беларускіх музыкантаў.

Хацелася б, каб слухачы не абміналі і наступных сустрэч з музыкай, выказаў пажаданне Ю. Гільдзюк, бо планы на новы канцэртны сезон, як ён лічыць, вартыя ўвагі.

1 кастрычніка, у дзень урачыстага адкрыцця, прагучыць па традыцыі беларуская музычная прэм'ера — сімфанічны твор К.Цесакова «Курапаты». У гэты ж вечар Мінск чакае і дарагога госця — знакамітага піяніста М. Пятрова, чый удзел у канцэрце надасць паўнацэнны сэнс святу як Міжнароднаму дню музыкі. Затым адкрыецца пяцідзённы камерны фестываль, прысвечаны 300-годдзю кларнета, таксама з удзелам гасцей, вядомых музыкантаў.

Гаварыць пра гасцей «Беларускай музычнай восені» быццам бы ранавата, але ўжо зараз вядома, што прыехаць на фестываль збіраюцца, прынамсі, Маскоўскі філарманічны аркестр з дырыжорам П. Коганам, капэла імя А. Юрлова, саліст Д. Башкіраў.

Сезон захавае традыцыйныя і папулярныя фестывалі — джазавы, харавой музыкі. «Мінская вясна» пройдзе пад знакам В. -А. Моцарта (спаўняецца 200 гадоў з дня смерці генія музыкі). Фестываль і называцца будзе — «Моцартэум». Запрошаны амерыканскія музыканты — сімфанічны аркестр з Брукліна; на святую тэму хочуць адгукнуцца беларускія кампазітары, якія цяпер працуюць над творамі, прысвечанымі Моцарту,— без яго ж немагчыма ўявіць музычную культуру чалавецтва, у тым ліку і развіццё музычнай культуры беларускага народа.

У той жа час позірк музыкантаў скіраваны і на постаць Скарыны, чый юбілей святкуе сёлета ўвесь адукаваны свет. У гонар яго рыхтуецца тэматычная праграма, якая будзе паказана ў Мінску, а затым у Маскве. Чакаюцца музычныя прэм'еры, прысвечаныя Скарыне: творы У. Дарохіна, Я. Паплаўскага, С. Бельцюкова, У. Кур'яна... Мае адбыцца і прэм'ера актуальнага твора В. Кузняцова — сімфанічнай канструкцыі «Цэзій-137».

Прывабнымі будуць і шматлікія абанементныя канцэрты...

Прашу асабліва падкрэсліць, заўважыў Ю. Гільдзюк, што сёлетні Дзень музыкі павінен запомніцца не толькі сталічнай публіцы, а і многім слухачам Міншчыны. Памятаеце, у «ЛіМе» год таму (22. 09. 89г.) быў змешчаны вялікі артыкул «Валавая арыфметыка»? Довады і прапановы яго аўтара, дырэктара Бюро камернай музыкі БДФ М. Кацнельсона, аказаліся настолькі слушнымі і кампетэнтнымі, што Міністэрства культуры падтрымала ідэю стварэння сеткі камерных канцэртных залаў.

Так, пакуль што гэтая ідэя ў парадку эксперымента ажыццяўляецца ў сталічнай вобласці, дзе 1 кастрычніка адначасова ў 23 раёнах адкрыюцца камерныя залы. Аказваецца, пры вялікім жаданні можна наблізіць чалавека да музыкі. А наколькі гэта важна — няма патрэбы тлумачыць. Ініцыятыву Бюро камернай музыкі па падрыхтоўцы праграмы развіцця канцэртнай справы, музычнага асветніцтва ў райцэнтрах, гарадах і мястэчках падтрымалі органы культуры Міншчыны, работнікі мастацтва. Міністэрства культуры вылучыла спецыяльныя сродкі для ажыццяўлення ідэі. Знайшліся прыдатныя памяшканні, дзе можна паставіць фартэпіяна і размясціць некалькі дзесяткаў слухачоў,—у школах, музвучылішчы, бібліятэцы, дамах культуры, адміністрацыйных будынках. Рэгулярна, раз або два на месяц, тут будуць ладзіцца канцэрты вядучых беларускіх музыкантаў, выступленні гасцей рэспублікі. Вельмі важна, што гэтыя залы будуць мець сваіх, мясцовых адміністратараў — зацікаўленых, нераўнадушных людзей. З імі філармонія заключае працоўны дагавор. Тыя ў сваю чаргу павінны клапаціцца пра афішы і газетныя анонсы, пра абслугоўванне артыстаў і настройку інструмента, пра ўборку і афармленне залы да канцэрта, пра дакладнасць працы касіра. Так, і свая білетная каса будзе пры зале, і рэкламны шчыт, і дэкаратыўная шыльда над уваходам.

Адкрыццё «філармоній у мініяцюры» павінна запомніцца слухачам як свята і як пачатак высакароднай традыцыі. Зрэшты, мо традыцыі даўно забытай? Бо жылі ж некалі і ў нашай глыбінцы, у паселішчах ды мястэчках, і прафесійныя музыкі, і народныя самародкі, гучала ў сядзібах ды ў сялянскіх хатах жывая музыка....

Кожны чалавек, які паважае ў сабе чалавека, будзе лічыць за гонар наведацца на канцэрт, а потым успамінаць яго разам са сваякамі, суседзямі ці службоўцамі. Чакаць новай сустрэчы з музыкай і думаць: «І як гэта мы раней жылі без канцэртнай залы?»

Ну, а ўжо сталічным жыхарам прасцей: вялікая зала філармоніі і камерная, што на Залатой Горцы, амаль кожны вечар гатовыя прыняць слухачоў. Сачыце за афішамі — сезон пачынаецца...

С. Б.

На скрыжаванні думак

Мяркуючы па рэдакцыйнай пошце, ці не найбольшы грамадскі рэзананс сёлета выклікала публікацыя на старонках «ЛіМа» шэрагу артыкулаў Анатоля Сідарэвіча. Нагадаем іх загалоўкі: «Вяртаемся на крэсы?» (13 красавіка), «Ці будзем мы нацыяй?» (29 чэрвеня), «Роздум пасля Грунвальда...» (10 жніўня), «Забастоўка ў Вярэйках...» (7 верасня).

Працэсы нацыянальна-культурнага адраджэння па абодва бакі дзяржаўнай мяжы, на Беларусі і ў Польшчы, вылучылі на парадак дня мноства праблем, дагэтуль ці то нязнаных, ці то прыхаваных пад друзам афіцыйнай ідэалогіі. І менавіта наяўнасцю гэтых праблем у жыцці, іх вастрынёй і неадназначнасцю, а не якімі іншымі меркаваннямі кіравалася рэдакцыя, бласлаўляючы ў друк артыкулы А. Сідарэвіча. Пры гэтым мы ўсведамлялі, безумоўна, і наяўнасць іншых думак, поглядаў. Вось, напрыклад, што піша ў «Известиях» Эдуард Лімонаў, пісьменнік-эмігрант, які жыве ў Францыі і якога пры ўсім жаданні не западозрыш у «прабеларускіх» ці якіх іншых «пра»-прыхільнасцях:

«Я нічога не маю супраць палякаў. Яны смелыя салдаты, нацыя таленавітая і моцная. Дай ім Бог калектыўнага здароўя. Але няхай яны скончаць тлумачыць гісторыю на сваю карысць. Прызнаюць свой другасортны фашызм 1918—1939 гг. І не ганарацца сваёй неіснуючай цнатлівасцю разам з іншымі ўсходнееўрапейскімі нібыта ахвярамі. Так, яны ахвяры Гісторыі, але яны ж і яе агрэсары. (Гэтаксама, як і Савецкі Саюз). Яны ахвяры не толькі Германіі альбо СССР, як ім зручна думаць, але ў вельмі вялікай ступені ахвяры сваіх уласных страсцей і апетытаў».

Сёння, працягваючы распачатую А. Сідарэвічам тэму, друкуем лісты з рэдакцыйнай пошты. Мы ўстрымліваемся ад каментарыяў: няхай нашы чытачы самі робяць высновы...

ПАТРЭБНА НАЦЫЯНАЛЬНАЯ КАНСАЛІДАЦЫЯ

Пішу пасля з'яўлення ў газеце артыкулаў А. Сідарэвіча. Родам я з Ашмяншчыны, і мяне вельмі хвалюе тэма артыкулаў.

Я доўга думаў, чаму заходнебеларускі селянін так лёгка паддаецца паланізацыі ў наш час. Ён жа ў пераважнай сваёй масе не ведае і дзесятка польскіх слоў, карыстаецца ў жыцці беларускай мовай, на якой гаварылі яго дзяды, прадзеды.

Адну з прычын знайшоў пры супастаўленні лёсу маёй бабулі, якая жыла ва Усходняй Беларусі, і ашмянскіх жыхароў. З аповядаў бабулі паўстае карціна цяжкай працы ў калгасе, жабрацкага побыту, паўгалоднага і беспрацоўнага існавання. За 60 год з яе свядомасці, па-мойму, выбіта адчуванне, што яна — гаспадар на сваёй зямлі, бо зямлю забралі ў 30-х. Сваё сённяшняе жыццё ў параўнанні з калгасным яна ўспрымае, як рай.

Селяніна Заходняй Беларусі раскулачвалі і заганялі ў калгас на пачатку 50-х, і праводзілася тое не так жорстка, як у 30-я. Тыя людзі, якіх ператварылі з гаспадароў у падзёншчыкаў, яшчэ не такія старыя. Сёння яны кажуць, што «за Польшчай было лепей, чым за Саветамі», бо яны памятаюць, што тады ў іх была свая зямля і яны былі гаспадарамі свайго лёсу (хоць на самай справе жылі горш, чым цяпер).

Другая прычына — у тым, што на працягу ўсяго пасляваеннага часу праводзілася палітыка вынішчэння беларускай мовы і беларускай свядомасці. Нездарма ж у маім Ашмянскім раёне, на радзіме Ф. Багушэвіча, раённая газета выходзіць па-руску, абласная — таксама. Заезджаму чалавеку тут нагадвае пра беларускасць хіба толькі шыльда на рэстаране ды гаворка людзей. Тутэйшыя ідэолагі, відаць, думаюць так: хай будзе ў людзей хоць польская свядомасць, абы толькі не беларуская. Ёсць сілы, зацікаўленыя ў падмане народа.

У першую чаргу гэта каталіцкае духавенства, якое ў масе сваёй адпраўляе службу выключна па-польску. За гэтым ідзе патрабаванне польскай школы для католікаў, бо католік, згодна сцвярджэнню ксяндзоў, ёсць паляк. Вось і пайшлі ўжо тысячы беларускіх дзетак у польскую школу.

Другая сіла — апалячаныя католікі-беларусы, свядомыя рэнегаты, якія замест таго, каб самім падымаць свой народ з каленяў да людскага і годнага жыцця, шукаюць «старэйшага брата», каб аддаць лёс сваёй Радзімы ў рукі мацнейшага суседа.

Тут, на Беларусі, кааліцыя гэтых дзвюх сіл пакуль што не афішуе сваіх канчатковых мэт. Затое, пабываўшы ў Польскай Рэспубліцы, на Беласточчыне, я добра зразумеў іх. Пахадзіўшы па вуліцах Беластока і другіх гарадоў і вёсак, пачытаўшы прэсу, заўважыў, што, згадваючы беларускія землі, нашы заходнія суседзі неяк не дужа часта ўпамінаюць Беларусь, затое часта — «Крэсы Всходне».

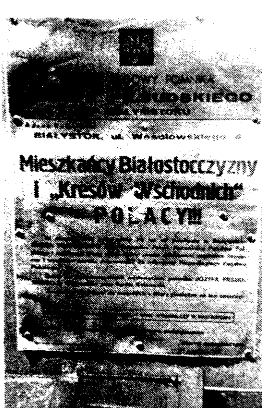

У цэнтры Беластока стаіць урна для грашовых ахвяраванняў на пабудову помніка Пілсудскаму, а побач — заклік да жыхароў «крэсаў усходніх», каб і яны ахвяравалі свае грошы. Я не ведаю, кім быў Пілсудскі для Польшчы, але ведаю, што для «крэсаў усходніх» ён быў прыгнятальнікам, які закатаваў сотні беларускіх патрыётаў, жорстка душыў усё беларускае. І калі для мяне Хатынь — сімвал гітлераўскага генацыду, Курапаты — сталінскага, то канцлагер Картуз-Бяроза — сімвал разбою Пілсудскага на маёй зямлі. Між тым, на Беласточчыне, дзе і цяпер жыве больш за 300 тысяч беларусаў, як бы знарок культывуецца культ Пілсудскага. Няма ніводнага кіёска і кнігарні, дзе б не вісеў каляровы партрэт і не было б дзесятка розных кніг пра яго. Міжволі ўспамінаюцца часы, калі ў кожным нашым кіёску былі творы Л. Брэжнева, хоць і не ў такой колькасці.

Існуе «Таварыства сяброў Вільні і Гродна», якое нават выпусціла каляндар з гербамі «крэсавых» гарадоў: Гродна, Слоніма, Вільні і інш.

У горадзе Гайнаўцы вуліца Леніна перайменавана ў вуліцу Арміі Краёвай. Я не ведаю, якую долю барацьбы з фашызмам вынеслі байцы АК у карэннай Польшчы, але на Беласточчыне, у прыватнасці ў ваколіцах Гайнаўкі і Бельска, яны больш вядомыя ў якасці карнікаў, якія палілі беларускія вёскі і вынішчалі іх жыхароў. У адной з гэтых вёсак ледзь не згарэў дзядзька майго бацькі (яму цудам удалося выскачыць праз акно палаючай хаты). Можа, і майго бацьку сустрэў бы сумны лёс, каб ён не выехаў у БССР.

Цяпер нашчадкі тых бандытаў амаль штотыдзень паляць або рабуюць праваслаўныя цэрквы.

Я пераканаўся, што ў Польшчы вельмі моцныя сілы, якія разглядаюць Беларусь як часова акупіраваную частку Польшчы, а беларусаў-католікаў залічваюць у палякі.

Відаць, гэтыя спадзяванні на адраджэнне Польшчы «ад мора да мора» падзяляюць і тутэйшыя сілы, пра якія я гаварыў вышэй.

На ўсё гэта можна было б і не зважаць, каб Беларусь была суверэннай і моцнай еўрапейскай дзяржавай і каб абставіны ў Еўропе былі стабільныя.

Але цяпер тут паўстае новая звышдзяржава — аб'яднаная Германія. Як гэта паўплывае на ўзаемаадносіны паміж Польшчай, Літвой, Латвіяй і Беларуссю?

Першы трывожны званок празвінеў!

Ужо група латышоў ставіла межавыя слупы ў глыбіні тэрыторыі БССР, а ўслед за гэтым і ўрад Латвіі заявіў, што будзе аднаўляць мяжу Латвіі з Беларуссю згодна дагавору Латвіі з Расіяй ад 11.08.20 г., які беларусы не падпісвалі. Дык што? Нашу тэрыторыю зноў будуць дзяліць суседзі?

Калі Літва будзе патрабаваць аднаўлення межаў згодна дагавору ад 12.07.20 г. паміж Літвой і Расіяй, дзе Беларусь нават і не ўпамінаецца, то прыйдзецца аддаць Гродна з Лідай, Ашмянамі, Смаргонню, Паставамі, Браславам і яшчэ палову Маладзечна. А калі і Польшча запатрабуе «Крэсы Всходне» згодна Рымскаму трактату 20-га года, калі без згоды беларусаў падзялілі Беларусь паміж Польшчай і Расіяй, то польская мяжа будзе за кіламетраў 20 ад Мінска. І ў Радашковічы давядзецца ехаць з замежным пашпартам. Гэта зусім не фантастычная сітуацыя. Падзеі апошняга часу развіваюцца менавіта ў гэтым напрамку.

Мы зможам годна існаваць у Еўропе, толькі калі будзем скансалідаваны нацыянальна, моцныя эканамічна, мець той мінімум нацыянальнага войска, які не дазволіць ставіць межавыя слупы другіх дзяржаў на нашай зямлі!

Валерый ПАЛСЦЮК,
інжынер СКБ «Камертон».
г. Мінск.

МЫ—ЧАСТКА НАРОДА БЕЛАРУСІ

У назве артыкула А. Сідарэвіча за 29.06.90 г. сфармулявана пытанне: ці будуць беларусы нацыяй? Мы, палякі, адказваем: «Так! Ёсць і будуць, тым болей цяпер — у часы вялікага нацыянальнага руху». І таму вельмі дзіўнымі і сумнымі падаліся нам некаторыя яго разважанні. Увогуле, гэта апошняя справа, калі кроўныя прыяцелі пачынаюць лічыць-пералічваць агульны набытак на сваю карысць.

Так нельга, бо за гэтым пачынаецца варожасць.

Іменна так здарылася ў Літве. Нам вельмі дзіўна, што літоўцы, паставіўшы сабе за мэту адбудаванне незалежнасці рэспублікі, пачалі не з аб'яднання ўсіх сіл, а са спрэчак з другімі нацыямі: палякамі, беларусамі, рускімі.

А, можа, каму вельмі карціць не дапусціць да аб'яднання прагрэсіўных сіл, бо з кожным паасобку справіцца лягчэй? Палітыка «падзяляй і ўладарнічай» сябе паказала ў гісторыі неаднаразова.

Таму я думаю, што хопіць розуму і ў беларусаў і ў палякаў, каб процістаяць разам варожым сілам, якія хацелі б нас раз'яднаць. Як вельмі правільна сказаў на I з'ездзе палякаў у Гродне гісторык Міхась Ткачоў, беларусы і палякі на працягу пяці стагоддзяў здалі экзамен братэрства, узмацнілі яго крывёю ў агульнай барацьбе з ворагамі і царскім прыгнётам.

Я за 50 гадоў асабіста ўпэўніўся ў вялікай талерантнасці абодвух нашых народаў. Ні ў школе, дзе мы вучыліся з беларусамі разам, ні ў інстытуце ў Мінску, ні на працы я не напаткаў ніводнага выпадку варожасці ці хаця б жарту на нацыянальнай глебе. Нават жарту!

Так, кароткі час Заходняя Беларусь была пад уладай Польшчы. Гэта мы ведаем, гэта нам, палякам, баліць, што сярод нашага народа знайшліся такія людзі, для якіх справы беларусаў на іх жа роднай зямлі былі чымсь варожым.

Але мушу зазначыць, што такога, быццам легіянеры адсеклі галаву дзяўчыне, быць проста не магло — культура і рэлігія не дазволілі б. Гэта выдумкі, як выдумана ў фільме «Чырвонае лісце» тое, што польская паліцыя з кулямёта расстраляла дэманстрацыю: не было ў яе ніколі кулямётаў. Такое накручванне жахаў было некалі выгадна сталіністам, каб прыкрыць жудасны генацыд над народамі.

Вельмі слушна сказаў той жа Міхась Ткачоў, што вякамі нішто не дзяліла палякаў і беларусаў, пакуль не пачала дзяліць іх класавая ідэалогія, а дакладней — той, хто ёю карыстаўся.

Але вернемся да артыкула. Нельга, асабліва ў такіх далікатных справах, як нацыянальныя, жангліраваць лічбамі.

Не было калісь дакладных лічбаў, ды і цяперашнім я не веру. Бо калі перапіс робіцца алоўкам (хіба спецыяльна) і не заўсёды аб'ектыўным чалавекам (а такое здаралася часта), то лічбы будуць не тыя, што ў жыцці.

Ёсць у мяне «Rocznik statystyczny» 1937 года, але ці можна рабіць вывады аб нацыянальным складзе на падставе статыстыкі роднай мовы або веравызнання? Найбольш важна тое, што вёска каля вёскі, хата каля хаты здавён жылі беларусы з палякамі, і ніхто паміж сабой не сварыўся, а тым болей не ваяваў.

І ў Вялікім княстве Літоўскім, і ў Рэчы Паспалітай была вялікая павага да кожнага народа і кожнай рэлігіі, суіснавалі яны паміж сабой вельмі талерантна. Толькі таму магло дайсці да напісання Статута Вялікага княства Літоўскага ў 1588 годзе, прытым беларускім падканцлерам і на беларускай мове; тут адбылося добраахвотнае аб'яднанне рэлігій; тут у акружэнні імперый дайшло да стварэння другой у свеце Канстытуцыі; у Рэчы Паспалітай было знішчана прыгоннае права і пачала расці дэмакратыя, што і з'явілася прычынай раздзелу рэспублікі. І таму потым польскі і беларускі народы ў польскіх паўстаннях, лічыце, у кожным пакаленні змагаліся за вызваленне і дэмакратыю локаць ля локця.

Думаецца, за крыўды, прычыненыя беларусам польскай уладай, народ польскі ўжо стокроць адпакутаваў у 1939—1953 гадах і разлічыўся стокроць. Бо толькі ў 1940 годзе было знішчана 15000 афіцэраў і інтэлігенцыі, 1 мільён 114 тысяч палякаў вывезена з Украіны і Беларусі на Усход і Поўнач, знішчана ў сталінскіх лагерах 600 тысяч палякаў. Ці не занадта вялікая кара? А ці не пачаўся вываз палякаў з Усходняй Беларусі ўжо ў 1934 годзе? Пачытайце працы вучоных Сяргея Мікуліча і Мікалая Іванова з Польшчы. І было гэта не інтэрніраванне, а людабойства.

Дык давайце не будзем сёння лічыць, хто выехаў на Захад, а хто застаўся (паляк ці беларус). Я ведаю адно: выехалі не ўсе. Калі з вялікай сям'і майго дзеда палова аказалася на Захадзе ў час вайны і выехала пад час рэпатрыяцыі, то другая палова засталася ў Беларусі. Так і ў іншых. Палова вёскі там, а палова тут. Дык што? Той, хто выехаў — паляк, а той, хто застаўся на роднай зямлі,— беларус? Так і будзем сем'і дзяліць? Хіба той жа Керзон мог падзяліць нас справядліва, ці ж маглі ў Ялце правесці граніцу так, каб на захад ад яе былі толькі палякі, а на ўсход — толькі беларусы? Тым больш, што тут многае гісторыяй пераблытана.

Мы лічым, што артыкул А. Сідарэвіча абражае таксама і беларусаў, бо з яго атрымліваецца, што палякі ўсё жыццё з вялікай лёгкасцю апалячвалі і далей апалячваюць беларусаў, як бы ў беларусаў не было ніколі свайго «я». Але ж гэта не так. У складзе Рэчы Паспалітай тэрыторыі Беларусі і Літвы адразу ж адчулі пранікненне еўрапейскай культуры з Захаду. У той час у Вільні быў адкрыты універсітэт, і выхавана тут многа адукаванай інтэлігенцыі, якая пакінула ў гісторыі і культуры абодвух народаў адметны след. Зразумела, што ў той сітуацыі польская мова больш шырока выкарыстоўвалася, але існавалі нароўні з ёй як дзяржаўныя яшчэ тры: беларуская,

літоўская і яўрэйская. І гэта раўнапраўе было знішчана царызмам пасля разбору Рэчы Паспалітай, і не на карысць польскай мовы, а рускай.

І памыляецца той, хто думае, што царскія ўлады дазвалялі паланізаваць беларусаў і акаталічваць праваслаўных. Не для гэтага яны душылі паўстанні і перабудоўвалі (у тым ліку і ў Гродне) касцёлы на цэрквы. Пачытайце Рэйманта, як людзі ўцякалі ад жандараў у лес, калі тыя сілком цягнулі іх у царкву. Не для гэтага праследавалі ў Расіі навучанне на польскай мове, а палякі вымушаны былі вучыцца толькі ў Пецярбурзе.

Так, вялікая крыўда была прычынена беларусам у 20-я і 30-я гады XX стагоддзя. Але ж нават дзіця зразумее, што ўсяго за 15 гадоў апалячыць і прымусіць змяніць нацыянальнасць ніхто не здолее, нават і славуты НКУС, якога ў Польшчы, дарэчы, не было.

А ўжо пасля аб'яднання Беларусі ў 1939 г. кожны, каго, як сцвярджае Сідарэвіч, прымусова апалячылі, напэўна вярнуўся б на сваю і мову і нацыю. А калі б нават і не захацеў, то ўлада сілай прымусіла б гэта зрабіць, бо для яе тады горшага ворага за палякаў не было. Многія беларусы-каталікі не толькі не зракліся сваёй мовы і свайго народа, а наадварот, справу беларускую развівалі, — напрыклад, Л. Сапега, У. Каратынскі, Ф. Багушэвіч, Л. Геніюш і іншыя. А Міцкевіч, Касцюшка, Дзяржынскі, Плятэр свядома свае сілы і жыццё клалі на ахвяру не толькі за польскае вызваленне, але разам з тым і іншых народаў!

А вось што палякаў пасля вайны сілком перапісвалі на другую нацыянальнасць, дык гэтыя людзі і цяпер жывуць і, як і іншыя, цягнуцца да польскай мовы.

І наогул — што такое нацыянальная прыналежнасць? Ці можна яе вызначыць прымусова?

На мой погляд, нацыянальнасць дыктуецца не правам, не зямлёй, на якой жыве чалавек, а ім самім. Дык давайце не будзем вылічваць, хто ёсць хто. Хай кожны сам (і толькі сам — як ва ўсім свеце) вырашае гэтае пытанне.

Цяпер адносна рэлігіі. Ваяўнічым матэрыялізмам яна знішчалася як толькі можна было. Касцёлы адбіраліся і разбураліся, ксяндзы высылаліся. Моладзі забаранялі нават зайсці ў храм божы. І што атрымалі?

Знішчылі амаль ці не найважнейшы напрамак выхавання маралі чалавека, наступіў яе крызіс. А калі цяпер людзі атрымалі мажлівасць вярнуцца да рэлігіі, калі ксяндзы пакідаюць утульныя месцы ў сябе на Айчыне і на заклік веруючых едуць у Беларусь, Казахстан, каб памагчы ім, прынесці тое, чаго каталікі даўно прагнулі, дык ці трэба зноў зачыняць перад імі вароты, зноў апускаць жалезную заслону? Відаць, людзі самі лепей ведаюць, што ім трэба. Ці мы ізноў схопімся за рычагі адміністрацыйна-каманднай машыны і паедзем плугам па душах чалавечых?

А. Сідарэвічу трэба было б ведаць, што кардынал Глемп кожнаму ксяндзу пры накіраванні ў Беларусь выдае ліст з наказам: «Будзеш з аднолькавай стараннасцю служыць вернікам, якія карыстаюцца польскай мовай, як і беларускай ці якой-небудзь іншай, якімі пастараешся авалодаць у адпаведнасці з патрэбай». Вось як адносіцца Глемп да вернікаў розных нацый.

А біскуп Кандрусевіч выступае на розных мовах. І ў семінарыі, я думаю, будзе выкладацца беларуская мова.

Так што не варта тут бачыць апалячванне. А што тычыць перасцярог Сідарэвіча да Філарэта, нібыта Глемп забярэ веруючых з праваслаўя, дык гэта проста нерэальна.

Нельга пакінуць без увагі і абвінавачванні на адрас кіраўнікоў Гродзенскай вобласці. Так, Арцыменя і Сямёнаў пайшлі насустрач усім веруючым, у тым ліку і каталікам, і ў адпаведнасці з законам дазволілі ім адпраўляць свае абрады, рашылі вярнуць ім тое, што было адабрана. А калі ў вобласці 27 працэнтаў палякаў, дык зразумела, што клопат аб іх павінен быць такі самы, як і аб прадстаўніках іншых. Абодвум кіраўнікам я хачу сказаць шчырае дзякуй за гэта. Няма нічога дзіўнага, што за іх на выбарах галасавалі палякі. І не «Салідарнасць» у Польшчы друкавала лістоўкі за Арцыменю на польскай мове, а гродзенскія палякі.

Дык чаго ж нам, беларускім палякам, усё ж трэба?

Перш-наперш — згоды і праўды.

Нас у Беларусі ўсяго трохі больш чатырох працэнтаў. І кожнаму зразумела, што гэтыя працэнты ніяк і ніколі не ствараць небяспекі Беларусі і яе народу. Мы гэта вельмі разумеем. Разумее гэта і касцёл. У канфрантацыі і барацьбе мы можам толькі прайграць. Таму шукаць беларусам пагрозу трэба не ў нас, а з другога боку. Бо гэта не ў нашым асяроддзі, а ў Гомелі піша моладзь такія лісты, якія цытавала на тэлестудыі Вольга Іпатава і ў якіх гучаць словы: «Мы не будзем вывучаць гэтую мужыцкую мову». Ведаеце, ад гэтых слоў нават і мне няёмка, бо я лічу беларускую мову адной з найпрыгажэйшых.

Так што адраджаць мову і культуру нам з беларусамі трэба разам, і памагаць адзін аднаму. А пакуль што я не чуў, каб хто-небудзь нам ад сэрца спачуваў у гэтым.

Вось чаму на I з'ездзе палякаў Беларусі ў Гродне 16 чэрвеня мы прынялі і надрукавалі ў газеце зварот да ўсіх грамадзян Беларусі, дзе, між іншым, гаворыцца: «Мы з'яўляемся часткай народа Беларусі... Лічым, што абавязкам кожнага паляка з'яўляецца сумленная праца для паскарэння далейшага развіцця суверэннай Беларускай Рэспублікі і яе росквіту... Заклікаем палякаў памагчы таксама і нашым братам беларусам у адраджэнні іхняй мовы, культуры, бо нашы народы ў гэтым адчулі аднолькавыя беды...

Мы — палякі... на Беларусі... выступаем за нязменнасць граніц у Еўропе... і можам садзейнічаць пашырэнню кантактаў Польшчы і СССР, Усходу і Захаду...».

Я вельмі люблю чытаць штотыднёвік «ЛіМ», і хацелася б, каб ён заўсёды адпавядаў таму ордэну, якім ён узнагароджаны: «Дружбы народаў». Хочацца, каб мы, палякі, таксама мелі магчымасць друкаваць на яго старонках свае погляды на адбудову агульнай культуры і такой багатай гісторыі беларускай краіны, на развіццё дружбы беларускага і польскага народаў, як і з усімі суседзямі.

Ведаю напэўна, што сёння сярод палякаў ні ворагаў беларусаў, ні іх непрыяцеляў няма, як няма і «пілсудчыкаў». Тым больш нам нельга спрачацца, маючы такую агульную бяду, як Чарнобыль. Не трэба нам яшчэ дадатковай пакуты — нянавісці.

Цывілізаваная Еўропа ўжо перажыла нацыянальныя спрэчкі, адкінула іх. Там сёння будуецца Агульнаеўрапейскі Дом. Мы рухаемся да суверэнітэту і хочам увайсці ў гэты дом. Дык трэба помніць, што калі мы не дасягнем у сваёй кватэры згоды, нас у гэты Дом не прымуць.

Рышард КАЦЫНЭЛЬ,
намеснік старшыні Саюза палякаў Беларусі.
г. Гродна.

Мікола БУСЬКО

Поле надзей

Галоснасцю засеяны
Палі нашых надзей.
Вітаю радасць сейбіта,
Раслінаў і людзей.
Зямля святлее марамі
У суладдзі з навізной.
Хай неба не захмарыцца
Над нашай галавой!
О, будучыня...
Вырысы...
Якою будзеш ты?..
Шумяць, як згаварыліся,
І людзі,
І лісты.
Застойнае,
наноснае —
На сметнік!
Хай спярша
Пад промнямі галоснасці
Ачысціцца душа.
Гады застою — доўгія —
Удосталь люд спазнаў...
Хаця б з перабудовваю
Не размінуцца нам!
Стагоддзе падыходнае
Вітаю, больш цаню
Зямлі так неабходную
Рук нашых дабрыню.

Вясновы летапіс

Вясна за намі сочыць
З праменнай вышыні,
Як падрастаюць почкі,
Народы,
Людзі,
Дні.
З анёлавых сузор'яў
Зямля добра відаць:
Бязладдзяў нашых горы,
Трагедыі, бяда...
Пытанні лезуць веццем
У вочы... Як далей?
Атожылкі, як дзеці,
Палезлі па ствале.
Яны, як мы, не любяць
Ні забарон,
Ні меж...
Што вам, скажыце, людзі,
Сягонняшы наўме?
Мужчыне — гаспадарыць,
Жанчыне — немаўля...
Аб чым ты сёння марыш,
Трывожная зямля?
Табе і нам вядомы
Гадоў бяспутных жах...
— Глянь, на вясну падобны
Рэальных спраў размах.
Спакойвацца заўчасна,
Пакуль стаяць ля хат
Тры ворагі сучасных
Нітрат і бюракрат,
І ядзерны зарад.
Дыскусіі — да поту,
А вынік дзе?
Дзе плён?
І ўсё-ткі незваротны
Вясновы шлях відзён.
І сесія, нарада,
Як хмара адплыла...
Люд цягнецца да праўды,
Што лісце да святла.
Пішы, Час, пісар добры,
Прысеўшы ля вясны
Гісторыю хваробы
Ахвярнай даўніны,

Вечаровае

Вызначыць загадзя
Выйсце найлепшае...
Шмат пасля захаду
Цемры налепіцца.

Зорам і месяцу
Ночкаю цёмнаю
Плюскацца,
Песціцца
У завадзях Нёмана.

Дрэмнае вецейка
Берага-бруствера
Ярка прасвеціцца
Хвальнымі люстрамі.

Знаць: аб чым раіцца
З чорным зялёнае?...
У сон прыбіраецца
Вёска стамлёная.

Да невыказнага,
Горам начынена,
Будзе паказана
Даўнасць айчынная.

●

Бясконцы тваіх бедаў шлях,
Зямля!..
Мы ўсе з тваёй крыві...
Стаіш жа ты
на трох кітах:
Здароўі,
Працы
І любві.

Чатырохрадкоўе

Кругі свой пачатак выцягваюць з кропкі
І круцяцца ўсе, паскараючы рух.
Ідзе з апагея жыццё нетаропка,
Пакуль не самкнецца з той кропкаю круг.

Край мой

У струмені вербаў,
У палітру клёнаў
Я заўжды, без меры
Сэрцам улюбёны.
Дзе зялёны кусцік
Дружыць з хваляй сіняй,
Я сябе, чамусьці,
Адарваць не ў сілах!
А вось дуб пры стрэчы
Напамін навее:
Ад бяроз і рэчак
Беларусь святлее.

Дарэчы, у гэтыя дні споўнілася 50 гадоў з дня нараджэння паэта Міколы Бусько. Рада СП Беларусі павіншавала яго з юбілеем, пажадала ўсяго добрага ў жыцці і творчай працы.

Вяртаючыся да надрукаванага

«ЧАРНОБЫЛЬСКІ ЛАНЦУГ»

Пад такім загалоўкам ў «ЛіМе» за 6 ліпеня г.г. быў змешчаны артыкул, у якім апавядалася аб дрэннай арганізацыі радыеметрычнага кантролю за прадуктамі харчавання ў Мінску. У публікацыі, прынамсі, прыводзіліся факты фармальнага стаўлення да гэтай справы некаторых гарадскіх падраздзяленняў санэпідэмслужбы і Дзяржаграпрома.

Рэдакцыя атрымала адказ за подпісам намесніка старшыні Беларускага дзяржаўнага аграпрамысловага камітэта А. Кічкайлы, у якім, у прыватнасці, гаворыцца:

«Пасля катастрофы на Чарнобыльскай АЭС у Дзяржаграпроме БССР створана і дзейнічае сістэма радыяцыйнага кантролю за якасцю прадукцыі. На ўсіх перапрацоўчых прадпрыемствах, у кожным калгасе і саўгасе, размешчаных у зоне радыеактыўнага забруджвання, створаны дазіметрычныя пасты, укамплектаваныя неабходнай колькасцю прыбораў, а таксама спецыялістамі. Існуючая сістэма радыяцыйнага кантролю дазваляе забяспечыць дастатковы, надзейны кантроль за сыравінай і гатовай прадукцыяй, што дае магчымасць пазбегнуць яе з'яўлення на стале спажыўца.

Са жніўня 1990 года ў Беларускай ССР уведзены новыя, больш жорсткія, чым раней, кантрольныя ўзроўні ўтрымання радыеактыўных рэчываў у прадуктах харчавання. Акрамя гэтага, Дзяржаграпром БССР у красавіку г. г. забараніў прыём на перапрацоўчых прадпрыемствах сельгассыравіны з утрыманнем радыеактыўных рэчываў звыш дапушчальнага ўзроўню.

Па меры павышэння патрабаванняў да якасці прадуктаў харчавання будзе спынена сельскагаспадарчая вытворчасць на землях, дзе немагчыма атрымаць прадукцыю ў межах дапушчальных узроўняў радыяцыі.

Вызначэнне ўтрымання ў прадуктах харчавання стронцыю-90 у адпаведнасці з рэспубліканскімі кантрольнымі ўзроўнямі прадугледжана праводзіць выбарачна з мэтай заніравання забруджаных тэрыторый».

Каментарый аддзела публіцыстыкі

Адміністрацыйна - загадная сістэма выпрацавала пэўны стыль адказаў на газетную крытыку. Адметная яго асаблівасць — імкненне абысці сутнасць закранутай праблемы, завесці гаворку ў зусім іншае рэчышча.

Мо каму-небудзь пачатак гэтага рэдакцыйнага каментарыя падасца занадта рэзкім, але ж і праблема радыяцыйнай бяспекі ў святле наступстваў чарнобыльскай аварыі патрабуе самага сур'ёзнага стаўлення.

Цяпер па сутнасці самога адказу рэдакцыі. Як піша паважаны Аляксандр Трафімавіч Кічкайла (у нядаўнім мінулым — намеснік старшыні Савета Міністраў БССР, які адказваў менавіта за ліквідацыю вынікаў аварыі на Чарнобыльскай АЭС), са жніўня 1990 года ў Беларускай ССР уведзены новыя кантрольныя ўзроўні радыеактыўных рэчываў, больш жорсткія, чым тыя, што існавалі дагэтуль. Хочацца спытаць, што ж мы спажывалі да сёлетняга жніўня і па чыёй ініцыятыве «ранейшыя» нарматывы ўтрымання ў прадуктах харчавання радыенуклідаў былі гэтак «лібералізаваны»? Дарэчы, у тым самым жніўні, пра які піша А. Кічкайла, у дазіметрычных лабараторыях на першым Мінскім мясахаладзільніку, на сталічных малаказаводах і на самой гарэпідэмстанцыі, дзе пабыў карэспандэнт «ЛіМа», пры праверцы прадукцыі зыходзілі з даўно прынятых нарматываў, якія, і гэта аднагалосна прызнавалі спецыялісты, у пяць-шэсць разоў пераўзыходзілі нормы, прынятыя ва ўсім свеце.

Хто сёлета ўважліва сачыў за ходам жніва ў рэспубліцы, мусіць, звярнуў увагу на газетныя і радыёпаведамленні аб ходзе ўборачных работ у Гомельскай і Магілёўскай абласцях. Хто ж нам адкажа, куды, на якія мэты ідзе збожжа, сабранае на забруджаных радыеактыўнымі рэчывамі палетках? Не піша пра гэта і А. Кічкайла, паабяцаўшы толькі, што «па меры павышэння патрабаванняў да якасці прадуктаў харчавання на землях, дзе немагчыма атрымаць прадукцыю ў межах дапушчальных узроўняў, сельскагаспадарчая вытворчасць будзе спынена». На які час, цікава, разлічана гэтае расплывістае «па меры павышэння патрабаванняў»? На год, дзесяць, стагоддзе? Сумна ўсё гэта чытаць. Як і сумна даведацца з адказу афіцыйнай асобы, што толькі ў красавіку г.г. «Дзяржаграпром забараніў прымаць на перапрацоўчых прадпрыемствах сельгассыравіну з утрыманнем радыеактыўных рэчываў, якія перавышаюць дапушчальныя ўзроўні». А да красавіка, як вынікае са сказанага, нашы мясакамбінаты, малака- і маслазаводы бралі на перапрацоўку радыеактыўную прадукцыю?

Не можа задаволіць і пазіцыя аўтара адказу адносна выяўлення ў прадуктах харчавання стронцыю-90. Рабіць праверку на стронцый-90 выбарачна «з мэтай заніравання забруджаных тэрыторый», як піша А. Кічкайла, значыць свядома трымаць курс на спажыванне прадуктаў харчавання з гэтым небяспечным радыенуклідам.

І апошняе. У артыкуле «Чарнобыльскі ланцуг», між іншым, расказвалася і пра надзвычай неэфектыўную сістэму праверкі прадуктаў харчавання на ўтрыманне ў іх радыеактыўных рэчываў на сталічным Камароўскім рынку. (Дарэчы, дазіметрычная лабараторыя, якая працуе тут, знаходзіцца ў сістэме Дзяржаграпрома). Гэтыя факты ў адказе А.Кічкайлы наогул не знайшлі ніякага адлюстравання. Не было што сказаць? Але ж нам, спажыўцам, ад гэтага не лягчэй...

Вось на такі роздум наводзіць ліст у рэдакцыю намесніка старшыні Беларускага дзяржаўнага аграпрамысловага камітэта А. Кічкайлы.

На што спадзявацца далей?

М. ЗАМСКІ.

СЕМ ДОГМАЎ — ЦЯЖКАЯ СПАДЧЫНА

З нагоды брашуры А. Салжаніцына

Публікацыя ў «Комсомольской правде» (17 верасня) і «Литературной газете» (18 верасня) брашуры Аляксандра Ісаевіча Салжаніцына «Як нам упарадкаваць Расію. Пасільныя меркаванні» — прыкметная з'ява нават на фоне ўсіх здабыткаў нашай галоснасці. Упершыню за некалькі *дзесяцігоддзяў выдатны рускі пісьменнік* звяртаецца да мільёнаў чытачоў непасрэдна — мінаючы «сам»- і «тамвыдат». І не проста звяртаецца, а прапануе свой праект выйсця з таго тупіка, у якім апынулася краіна пад назвай СССР і, найперш клопат пісьменніка, Расія. А. Салжаніцын таксама заклікае: «Давайце шукаць!», бо «разумная і справядлівая пабудова дзяржаўнага жыцця — задача высокай цяжкасці, і можа быць дасягнута толькі надзвычай паступова, шэрагам паслядоўных набліжэнняў і намацванняў. Гэтая задача не пагасла і перад сённяшнімі добрапрыстойнымі заходнімі краінамі,.. — але наколькі ж яна больш балючая і вострая ў нас, калі мы пачынаем з катастрафічнага правалу краін *і развучанасці людзей»*.

Ганарар за публікацыю брашуры аўтар пералічыў ахвярам «чарнобыльскага бядовішча». А адзін з раздзелаў працы мае загаловак «Слова да ўкраінцаў і беларусаў». Слова гэтае, наколькі можна меркаваць па нашай пошце, знаходзіць водгук: нам пішуць А. Кавалёнак са Слуцка, П. Паляноў з Магілёва і іншыя. Толькі — які водгук? Думкі чытачоў шмат у чым перагукаюцца з артыкулам А. Сідаравіча.

Паважаючы і веліч зробленага, і мужнасць, і век Аляксандра Салжаніцына, не вазьмуся, не адважуся ўпікаць яму шавінізм. А ўжо чуў ад сяброў, знаёмцаў — актораў, навукоўцаў, літаратараў, мастакоў,— што Аляксандр Ісаевіч у сваіх «пасільных меркаваннях» выявіў вялікадзяржаўны шавінізм. Пярэчыў: вялікі пісьменнік, мысліцель «пускае» на волю 12 рэспублік. Пярэчыў: Салжаніцын не спецыяліст, не ведае нашай мінуўшчыны. Пярэчыў: Салжаніцын — палоннік старых поглядаў на нашу даўніну. Погляды гэтыя складваліся ў царскай Расіі на працягу не аднаго стагоддзя, іх культывавала «марксісцка-ленінская гістарычная навука» эпохі Сталіна — Брэжнева. Погляды гэтыя накінуты і нашаму народу не толькі расійскімі, але й нашымі поўнымі сервілісцкага піэтэту гісторыкамі — абэцэдарскімі, шчарбаковымі і г. д. Погляды гэтыя сталі догмамі, нагадваюць царкоўныя догматы: за непрызнанне іх — анафема, адлучэнне, аўтадафе, ссылка, ды не ў кляштар — у ГУЛАГ (успомнім В. Ластоўскага, У. Ігнатоўскага, У. Пічэту, А. Цвікевіча, іншых беларускіх гісторыкаў).

Догмы першая і другая: Вялікае княства Літоўскае было выключна літоўскай дзяржавай, а Рэч Паспалітая — дзяржавай польскай. І Салжаніцын піша: «У Літве і Польшчы беларусы...» Цяпер нават Адам Залескі прызнае, што Вялікае княства Літоўскае было і беларускай дзяржавай, што старабеларуская мова была ў ім мовай сойма, урада, войска, законаў, судоў; цяпер нельга не бачыць, што Беларусь і Літва мелі ў складзе Рэчы Паспалітай такую аўтаномію, якую яны толькі снілі ў складзе СССР.

ДОГМА ТРЭЦЯЯ — пра ідэнтычнасць, кангруэнтнасць гістарычнага лёсу Беларусі і Украіны. Салжаніцын піша: «У Літве і Польшчы беларусы і маларосы...» У Рэчы Паспалітай — «Польшчы» — беларусы і літоўцы, дзякуючы намаганням Я. Валовіча, Л. Сапегі, Радзівілаў захавалі асобнасць Вялікага княства Літоўскага, свой сойм, урад, войска, фінансы, межы, мытні. Суды судзілі на падставе сваіх законаў (Статут Вялікага княства Літоўскага). Украінцы — шляхта — самі папрасіліся ў склад Польшчы. Палякі іх прыцiснулі. Гісторыя украінска-польскіх дачыненняў — гэта перманентная вайна за нацыянальнае і рэлігійнае вызваленне, гэта плата за добраахвотную інкарпарацыю. На Беларусі такога кровапраліцця не было. Нездарма Хмяльніцкі, каб забяспечыць сябе з левага флангу, пасылаў казацкія загоны на Беларусь — «экспартаваў рэвалюцыю». Тут былі свае паны, свая ўлада — непараўнальна памяркоўная, бо і народ, што ні кажы, быў свой. Вялікае кровапраліцце тут чынілі найперш агрэсары.

Догма чацвёртая — беларусы, нягледзячы ні на што, імкнуліся апынуцца ў адной дзяржаве з рускімі. Салжаніцын піша: «у Літве і Польшчы беларусы і маларосы ўсведамлялі сябе рускімі...» Ды вось непаразуменне: гэтых «рускіх» на Маскве называлі літоўцамі, а мову іх — літоўская. Ды вось бяда: не хацелі гэтыя «рускія» з Вялікага княства і Рэчы Паспалітай у склад Расіі. Шляхта тут ужо ў XV ст. мела права свабоднага выезду за мяжу, а ў Расіі Іван Грозны забароніць такі выезд. У Вялікім княстве ўжо ў XV ст. сын не адказваў за бацьку, маці — за дачку: кожнага судзілі за яго асабістыя злачынствы, а ў Расіі цэлыя сем'і вынішчалі ледзь не да нашага часу. У Вялікім княстве ўжо ў XV ст. нельга было пакараць вольнага чалавека без суда, а ў Расіі быў царскі самасуд. У Вялікім княстве закон быў пісаны і для гаспадара — не тое мы бачым у Расіі. Наша шляхта не хацела назваць сябе, як рускія дваране, «холопами государевыми», гінуць ад несудовых распраў і г. д. А сялянства? У нашым народзе ёсць грубая прыказка: куды вароне ні ляцець — усё адно г... кляваць. Калі і ўцякалі нашы сяляне, дык не ў Расію — на Украіну, у Запарожжа. Калі і ўцякаў хто са шляхты і паноў, дык змоўшчыкі, дзяржаўныя злачынцы. Адных у Маскве чакала смерць (князь Іван Лукомскі), другіх — вязніца (князь Міхайла Глінскі, дзядзька царыцы Алены Васільеўны, дзед Івана Грознага). Уцякалі з Расіі: Андрэй Курбскі, іншыя. Атрымлівалі тут маёнткі і напрамілы бог прасілі, каб толькі не выбрала наша шляхта Фёдара Іванавіча за караля і вялікага князя: баяліся апрычніны. Уцякалі іншадумцы: Феадосій Касы, старац Арцемій, Іван Фёдараў, потым — стараверы (мужыкі, рамеснікі, купцы).

ДОГМА ПЯТАЯ — праваслаўе гарантуе беларусам іх нацыянальную аўтэнтычнасць, праваслаўе ёсць нацыянальная рэлігія беларусаў. Салжаніцын піша: «У Літве і Польшчы беларусы і маларосы ўсведамлялі сябе рускімі і змагаліся супраць апалячвання і акаталічання». Так, рымска-каталіцкая вера несла пагрозу спольшчвання народа. Але нічога лепшага не давала нашаму народу і праваслаўе. Яно магло б даць, калі б было беларускім, украінскім. Царкоўнай аўтаноміі, аўтакефаліі праваслаўных беларусаў і ўкраінцаў супраціўлялася маскоўская царква, а за плячыма рускага праваслаўя мы заўсёды бачым маскоўскае самаўладства. Не паспеў памерці мітрапаліт Феафіл, як Іван Каліта шчодра заплаціў патрыярху канстанцінопальскаму, каб той даручыў духоўную апеку над праваслаўнымі беларусамі мітрапаліту Феагносту, які сядзеў у Маскве. Не паспелі пасадзіць на Маскве патрыярха Іова, як тут жа захацелі духоўнае ўлады над беларусамі і ўкраінцамі. На Беларусі добра памяталі зверствы Івана Грознага, добра разумелі: за Іовам прыйдзе Барыс Гадуноў ці хто там яшчэ. З другога боку беларускаму і ўкраінскаму праваслаўю пагражала Варшава, з трэцяга — пратэстанты. Захаваць Царкву, абрады і традыцыі можна было толькі ў саюзе з Ватыканам. Гэтак нарадзілася Грэка-Каталіцкая (Усходнекаталіцкая, Уніяцкая) Царква. Ад гэтага часу польскія і беларуска-літоўскія рыма-католікі мусілі паўстрымаць свой імпэт, бо для Папаў Рымскіх і рыма-католікі, і грэка-католікі — католікі, нягледзячы на мову, абрады і традыцыі. Народ быў зберажоны ад апалячвання найперш праз каталіцызм усходняга абраду. За гэта не любілі і не любяць палякі унію. За што яе не палюбіла Праваслаўная Царква — таксама зразумела. Увесь час, змагаючыся супраць уніі, яна шукала падтрымкі і мела яе ў Расіі, у цароў. Але што яна магла зрабіць? Вось калі прыйшла на Беларусь Кацярына, прыйшлі Мікалай І, Аляксандр ІІ, Мураўёў-вешальнік, — тыя зрабілі. Унію скасавалі, Беларусь назвалі Паўночна-Заходнім краем, мову забаранілі, нашы законы памянялі *на расійскія, навезлі сюды чыноўнікаў*... Вось прыйшоў Сталін — уніяцкіх біскупаў у Заходняй Украіне арыштаваў, Царкву загнаў у катакомбы, святыні аддаў сергіянцам, а на Беларусі знішчыў дазвання беларускіх святароў заходняга і ўсходняга абрадаў. Якую палітыку вялі і вядуць сергіянцы, А. Салжаніцыну вядома (гл. «Архіпелаг ГУЛАГ»).

Пяць догмаў у адным сказе. І ўсе яны лагічна вынікаюць з **догмы, можа, найпершай** — з догмы пра адзіны старажытнарускі народ. Я не буду тут шырока абгрунтоўваць тэзіс В. Ластоўскага пра тое, што ўсходнеславянскія плямёны сталі называць рускімі толькі пасля таго, як Уладзімір Святаславіч ахрысціў уласна Русь — Кіеўшчыну, пасля таго, як Уладзімір пасадзіў у розных гарадах сваіх сыноў. Праз папоў і сыноў ён хацеў стварыць «імперыю Рурыкавічаў». Аляксандр Ісаевіч піша, што ў Суздалі і Кіеве сядзелі адны і тыя ж князі, што Яраслаў Мудры «падзяліў паміж сынамі Кіеў, Ноўгарад і ўвесь абшар ад Чарнігава да Разані». А тэрыторыя сучаснай Беларусі? Да Уладзіміра ў Полацку, Тураве, у радзімічаў былі свае князі. Радзімічаў да «імперыі Рурыкавічаў» гвалтам далучыў Уладзіміраў ваявода Воўчы Хвост. Не мірным шляхам, трэба думаць, трапілі пад уладу Уладзіміра і дрыгавічы. А пра Полацк усе ведаюць, што Уладзімір забіў Рагвалода, яго сыноў і згвалціў Рагнеду. Так, Яраслаў падзяліў паміж сынамі абшары, але мусіў аддаць Рагнедзінаму ўнуку Брачыславу Віцебск і Усвят пасля бітвы. Вымушаны быў лічыцца з самастойнасцю Полацка. Гісторыя адносін паміж Полацкам і «імперыяй» — гэта барацьба паміж унукамі Рагвалодавымі і Яраславічамі. Толькі на кароткія часы (1067—1068, 1069—1071 гг.) удавалася Яраславічам сесці ў Полацку. Дасягалася гэта падманам і гвалтам. Полацкі князь Усяслаў Чарадзей пачуваўся настолькі далёкім ад клопату астатніх усходнеславянскіх земляў, што нават не паехаў на з'езд рускіх князёў у Любеч. Трэці раз Яраславічы (Манамахавічы) сядзелі ў Полацку ў 1129—1132 гг. — пасля таго, як Мсціслаў Уладзіміравіч Кіеўскі здолеў схапіць унукаў Рагвалодавых і выслаць іх у Канстанцінопаль. Гэта была ці не першая гвалтоўная высылка, пазбаўленне грамадзянства. Аляксандру Ісаевічу, мяркую, вядома, што гэта такое... Даўжэй сядзелі Яраславічы — Манамахавічы ў Тураве. Манамах, як вядома, быў не са старэйшай лініі Яраслававага роду. І вось у 1157 г. уладу ў Тураве пры падтрымцы народа захапіў сапраўдны Яраславіч — са старэйшай лініі. Ён заснаваў сваю дынастыю — турава-пінскую. Гэтыя Яраславічы падтрымалі Войшалка ў стварэнні Вялікага княства Літоўскага. З гэтага роду выйшаў князь Канстанцін Астрожскі — той самы, што разбіў войска Васіля III пад Оршай.

Не «па грознай бядзе мангольскага нашэсця ды польскай каланізацыі», як піша А. Салжаніцын, «народ наш... падзяліўся на тры галіны». Не кажу за Украіну. Беларускія землі, далучаныя гвалтам да «імперыі Рурыкавічаў», аддзяліліся раней: полацкія ў 1021 г., тураўскія — у 1157 г. Да таго ж мангольскае нашэсце нас амаль не кранула, не зведалі нашы продкі азіяцкага ярма. Азіяцкае права прыйшло да іх значна пазней.

Калі была старажытнаруская народнасць, значыць «вяртанне гэтых (беларускіх ды ўкраінскіх. —А.С.) земляў у Расію ўсімі было ўсведамлена як Уз'яднанне». СЕМАЯ ДОГМА! Няўжо Расія была ўжо пры Уладзіміры Святаславічы? Тады больш *лагічна было б, каб Вялікаросія* далучылася да Украіны. Але ж тады давядзецца адмовіцца ад тэорыі «трэцяга Рыма», ад асаблівага прадвызначэння Масквы. Ад часу Івана Каліты яна квапілася захапіць нашы землі. Іван III (унук Соф'і Вітаўтаўны) Васіль III (зяць былога берасцейскага ваяводы Васіля Глінскага), Іван IV (сын Алены Глінскай), Аляксей Міхайлавіч, Пётр І — усе яны вялі свае войскі сюды. Грозны спаліў Полацк, знішчыў насельніцтва горада і ваколіц, украў бібліятэку, заснаваную св. Еўфрасінняй. Пры Аляксеі Міхайлавічы выразалі ўсё насельніцтва Мсціслава, а наогул Беларусь у час вайны 1654—1667 гг. страціла кожнага другога жыхара. У Паўночную вайну Вялікае княства Літоўскае было саюзнікам Расіі, але гэта не замінала Пятру ўласнаручна забіваць нашых святароў, паводзіць сябе як акупанту. Гэтая вайна забрала кожнага трэцяга жыхара Беларусі. Пётр і яго наступнікі маглі цяпер умешвацца ў нашы справы, нацкоўваць адну частку шляхты на другую, пасадзіць на трон спачатку п'яніцу Аўгуста III (з яго гонным бацькам, Аўгустам Дужым, Пётр сам добра выпіваў), а потым каханка Кацярыны — Станіслава Панятоўскага. Амаль шэсць стагоддзяў Маскве не ўдавалася далучыць нашы землі. Нарэшце ўдалося. Зброяй Суворава, подкупам, інтрыгамі.

У КАГО КЛЮЧЫ АД ХРАМА?

З надзвычайнага пленума Саюза кінематаграфістаў БССР

Пра сітуацыю вакол рэспубліканскага Дома кінематаграфістаў (Чырвонага касцёла) неаднойчы апошнім часам пісала прэса, у прыватнасці, «ЛіМ», звярталася да яе і тэлебачанне. Але, мабыць, варта нагадаць ход падзей, якія выклікалі неабходнасць надзвычайнага пленума.

16 красавіка г. г. была прынята пастанова Савета Міністраў БССР № 87, а праз месяц — рашэнне Мінгарвыканкома аб перадачы касцёла 2-й каталіцкай абшчыне да 1 кастрычніка. Рашэнне было падпісана тагачасным старшынёй выканкома В. Міхасёвым. Саюзу кінематаграфістаў разам з усімі яго секцыямі, гільдыямі, апаратам супрацоўнікаў, рэспубліканскім аддзяленнем Кінафонду, таварыствам аматараў *кіно і г. д. прапанавалі пераехаць* у будынак, абсалютна не прыстасаваны для нармальнай работы. На працягу некалькіх месяцаў кіраўніцтва СК БССР звярталася ў Савет Міністраў, Вярхоўны Савет рэспублікі, Мінсавет з патрабаваннем перагледзець рашэнне. Але — безвынікова.

І вось у дзень правядзення пленума праўлення — 20 верасня — Старшыня Савета Міністраў БССР В. Кебіч падпісвае новую пастанову (№ 239), згодна якой Саюзу кінематаграфістаў прадастаўляецца будынак № 5 па вуліцы К. Маркса, а таксама прапануецца разгледзець пытанне аб арганізацыі работы Дома кінематаграфістаў на базе кінатэатра «Масква» або іншага кінатэатра.

Аб гэтым паведаміў праўленню прадстаўнік Міністэрства культуры БССР. З дадатковай інфармацыяй удзельнікаў пленума пазнаёмілі намеснік Камісіі Вярхоўнага Савета БССР па культуры і захаванні гістарычнай спадчыны народны дэпутат БССР А. Трусаў, намеснік *старшыні* Мінгарвыканкома П. Кішкурна і інш.

Тут няма неабходнасці падрабязна апісваць ход дыскусіі, якая адразу ж дасягнула высокага напалу. Але варта адзначыць найбольш прынцыповыя моманты. Па-першае, размова вялася як бы ў дзвюх плоскасцях. У практычным плане пытанне зводзілася да наступнага. Пераязджаць у лепшы сталічны кінатэатр «Масква» з яго фінансавым планам мільён сто тысяч рублёў у год — значыць узваліць на плечы саюза шматлікія праблемы (пра гэта гаварыла дырэктар Дома кінематаграфістаў Н. Шукан). Больш прымальнай падалася кінематаграфістам ідэя пераезду ў кінатэатр «Цэнтральны» з яго наступнай рэканструкцыяй (прапанова рэжысёра М. Пташука). Пры ўмове, зразумела, што любое прынятае рашэнне будзе часовым.

Але паступова ў ходзе абмеркавання на першы план выйшаў маральна-этычны бок праблемы. Пытанне сфармуляваў рэжысёр В. Рыбараў: быць кінематаграфістам прыніжанымі просьбітамі, ці адстойваць свае правы і годнасць? Пра неабходнасць маральнага выбару гаварылі і іншыя ўдзельнікі пленума.

Старшыня праўлення СК БССР В. Нікіфараў нагадаў, што рашэнне аб перадачы касцёла веруючым, у прынцыпе абсалютна правільнае, прымалася за спіной кінематаграфістаў. *З намі не захацелі паразумецца*, з горыччу гаварыў рэжысёр, ні адказныя работнікі ўсіх узроўняў, ні народныя дэпутаты, ні члены польска-каталіцкай абшчыны. Культура, як заўсёды, аказалася справай дзесятай, бо ў рэспубліцы наогул не было і няма прадуманай культурнай палітыкі. З творчымі работнікамі па-ранейшаму размаўляюць звысоку, у зневажальнай манеры. У выніку тактыкі прамаруджвання з боку рэспубліканскіх улад, падкрэсліў у сваім выступленні В. Нікіфараў, беларускія кінематаграфісты апынуліся ў экстрэмальнай сітуацыі.

Як вядома, апошнім часам неаднойчы выказвалася ідэя стварэння асацыяцыі творчых саюзаў рэспублікі з агульным культурным цэнтрам. Такі цэнтр мог бы існаваць, напрыклад, у Мінску на базе Цэнтра грамадска-палітычных арганізацый. На пленуме гэтую ідэю выказалі, у прыватнасці, кінакрытык Е. Бондарава, іншыя члены праўлення СК, а таксама госці пленума — намеснік старшыні Саюза пісьменнікаў Беларусі У. Паўлаў, мастак М. Купава, дызайнер А. Глагоўскі. У адказ загадчык ідэалагічнага аддзела ЦК КПБ А. Русецкі, таксама запрошаны на пленум, заявіў, што пытанне не ўваходзіць у кампетэнцыю ЦК, бо названы цэнтр... з'яўляецца маёмасцю Мінскага абкома партыі.

Народны дэпутат БССР А. Трусаў, як вынікала з яго выступлення, лічыць, што кампраміс ужо дасягнуты, апошняе рашэнне ўрада здымае канфрантацыю. Па словах дэпутата, улічваючы напружанне, якое апошнім часам узнікла паміж веруючымі розных канфесій на Беларусі, трэба праяўляць максімальную талерантнасць.

Пра талерантнасць, цярпімасць гаварыў і старшыня Камісіі па правах чалавека, законнасці і правапарадку Мін-

І гэта называецца ўз'яднаннем. Чаму ж тады беларускія мужыкі пайшлі пад сцягі Касцюшкі (нашчадка беларускага праваслаўнага шляхецкага роду)? Чаму ж тады двойчы ў XIX ст. тут успыхвалі паўстанні?

Беларусь для Расіі і Польшчы — як бяльмо на воку. Вырашыць «беларускую праблему» можна было або шляхам падзелу (такі план выношваў Аляксандр I, такі план здзейснены ў 1921 г.), або шляхам асіміляцыі. Асаблівага поспеху ў справе асіміляцыі дамагліся Сталін, Хрушчоў і Брэжнеў. Сталін — крывавым тэрорам, Хрушчоў і Брэжнеў — увёўшы пасля тэрору прынцып добраахвотнага вывучэння беларускай мовы ў школах. Такі спосаб вывучэння нашай мовы ў нашых школах прапануе і Салжаніцын. Прыкра, што ён, ахвяра брэжнеўскага рэжыму, стаў аднадумцам Брэжнева, Суслава і кампаніі.

А. Салжаніцын называе наш народ рахманым. Рахманасць добрая ў спалучэнні з хітрасцю (будзьце рахманыя, як галубы, і хітрыя, як змеі, — вучыў Апостал). Яшчэ наш народ доўгацярплівы, міралюбны. Пасля такіх выпрабаванняў не да экстрэмізму, не да вайны. Але колькі можна выпрабоўваць народнае цярпенне? Аляксандр Ісаевіч пра гэта, пэўна, не падумаў. Мусіць, таму, што не ведае пра касцюшкаўскіх паўстанцаў, пра касінераў, пра нашых партызан у час польскай акупацыі, пра партызан у Заходняй Беларусі, пра 100-тысячную Грамаду, пра «Змаганне», пра слуцкіх паўстанцаў, пра беларускіх партызан у час нямецкай акупацыі. Маўчу пра падпольныя арганізацыі ў Савецкай Беларусі (20-я і 40-я гг.), пра бунт лепельскіх аднаасобнікаў: сам мала ведаю пра іх. Калі б Аляксандр Ісаевіч ведаў усё гэта, зразумеў бы: нельга бясконца выпрабоўваць рахманасць і доўгацярпенне нашага шматпакутнага, нават запалоханага народа.

Аляксандр Ісаевіч прапануе нам застацца ў Саюзе. У якім? У Расійскім? У «непарушным»? Дзякуй, набыліся. Ваеннае становішча на працягу амаль усяго XIX ст., тэрор 1905—1907 гг., ваенны камунізм, тэрор 20—30-х гг. (Салаўкі, Курапаты, Сібір), гітлераўская галгофа, якая стала магчымая з-за палітыкі Сталіна, рэпрэсіі першых пасляваенных гадоў, бірка «нацыяналіст» за тое, што размаўляеш па-беларуску... А тут яшчэ Чарнобыль, які хацелі «схаваць», замаўчаць... А планы «вялікай хіміі», планы меліярацыі?..

Суверэнітэт, незалежнасць — вось наш ідэал. І лад дзяржаўны мы як-небудзь ды вызначым. У нас, дзякуй Богу, быў Судзебнік Казіміра Ягайлавіча, быў Статут, былі традыцыі шляхецкай дэмакратыі, гарадскога самакіравання, была выбарнасцьураднікаў, нават галавы дзяржавы. А земствы? Забраўшы ў нас самакіраванне, нашы законы, пратрымаўшы нас ледзь не сотню гадоў на ваенным становішчы, цар «пожаловал» нам земствы перад сконам імперыі. Нездарма нашы дэпутаты ўглядаюцца ў тую далячынь, дзе засталіся Вітаўт Вялікі, Яўстафі Валовіч, Леў Сапега, каб узяць адтуль найлепшае. Яшчэ задоўга да Сталыпіна ў нас на большай частцы тэрыторыі запанавала прыватнае сялянскае землекарыстанне і землеўладанне. Яшчэ жывуць людзі, якія могуць паказаць зямлю сваіх продкаў. Свабода народа, суверэнітэт немагчымыя без свабоды чалавека, грамадзяніна. Гэта добра разумелі аўтары трох Устаўных Грамат.

Паўтараю: няма віны Аляксандра Ісаевіча за яго погляды. Гэта — нацыянальная бяда Расіі. Гэта і наша бяда. Зірніце вакол — і ўбачыце, колькі беларусаў ходзяць з комплексам нацыянальнай непаўнацэннасці, з комплексам, які культывавала расійская клерыкальна - шавіністычная і сталінска - брэжнеўская гістарыяграфія, школа. Давайце спачатку самі адолеем гэтыя догмы, гэты комплекс, бо інакш не быць нам свабоднымі.

Ну, а рэшта брашуры А. Салжаніцына? Няхай яе ацэньваюць расіяне. Гэта іх справа і кампетэнцыя. У нас толькі адзін клопат, адно спадзяванне — каб Расія, яе ідэолагі ніколі не паддаваліся вялікадзяржаўным настроям, клерыкальна-шавіністычнаму ўяўленню аб нейкім месіянскім прадвызначэнні рускага народа і яго Царквы. У нас адно спадзяванне: што рускія сядуць з іншымі народамі — і з нашым — за круглы стол, як роўныя з роўнымі.

Анатоль СІДАРЭВІЧ.

ТЭЛЕГРАМА

Масква, Крэмль, Вярхоўны Савет СССР, Барысу Ільічу Алейніку.

Дарагі друг і брат! Тваё ўчарашняе выступленне ў абарону дзяржаўнага і духоўнага суверэнітэту, нацыянальнай годнасці і гонару ўкраінскага, беларускага і іншых народаў краіны ўвойдзе ў гісторыю як прыклад грамадзянскай мужнасці, дзяржаўнай і чалавечай мудрасці. Шкада, што ў зале не знайшлося беларуса, які рашуча падтрымаў бы цябе. Але ведай і помні, што твае паплечнікі і пабрацімы ў Беларусі слухаюць твой голас усім удзячным сэрцам. Моцна цісну руку і пабрацку абдымаю —

Ніл ГІЛЕВІЧ,
член Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР.

26 верасня 1990 г.

савета А. Цялькоўскі. Але, на яго думку, самі веруючыя ў першую чаргу павінны паводзіць сябе цывілізавана. Ён заклікаў членаў абшчыны не напальваць абстаноўку вакол храма. Ніяк не могуць быць апраўданы пагрозы каталікаў да ні ў чым не вінаватых людзей. Выказаўшы разуменне праблем кінематаграфістаў, дэпутат паскардзіўся, што Савету сёння не хапае не толькі сродкаў на сацыяльную сферу, на культуру, але, перш за ўсё, не хапае рэальнай улады. Нават будынкі яму, аказваецца, не належаць.

Было дадзена слова і прадстаўніку каталіцкай абшчыны З. Іочу. З яго слоў удзельнікі пленума даведаліся, што вернікі па-ранейшаму настроены катэгарычна: не будуць чакаць ніводнага дня, а лёс абсталявання Дома кіно, як і лёс Саюза кінематаграфістаў, наогул іх абсалютна не цікавіць.

Культавыя збудаванні павінны належаць вернікам. Але ж Дом кіно — гэта не проста пакоі з мэбляй і дакументамі, гэта і унікальныя інтэр'еры, вітражы, зробленыя на сродкі Саюза, гэта культурны і грамадскі асяродак у рэшце рэшт, (пра гэта гаварыў, у прыватнасці, сцэнарыст У. Халіп). Таму зусім законнае жаданне кінематаграфістаў — мець гарантыі, што маёмасці саюза не будуць прычынены страты.

Як спробу рэспубліканскіх улад звесці рахункі з непакорлівым творчым саюзам расцаніў сітуацыю рэжысёр А. Белавусаў. Нельга дапусціць аніякіх эксцэсаў і правакацый вакол храма І кастрычніка (у якіх, на думку рэжысёра, канечне, абвінавацяць кінематаграфістаў). Ён прапанаваў наступнае: пры адсутнасці гарантый, што прынятыя рашэнні будуць выкананы своечасова, ключы ад касцёла напярэдадні здаць гарвыканкому, а прэзідыуму праўлення паставіць пытанне аб прыпыненні дзейнасці СК БССР. Гэтая прапанова была ўключана ў рэзалюцыю пленума разам з пунктамі аб кінатэатры «Цэнтральны» і аб стварэнні сумеснай з гарвыканкомам камісіі па рэалізацыі прынятых рашэнняў.

Што далей? Да першага кастрычніка засталося ўсяго некалькі дзён...

Віталь ТАРАС.

НОВЫЯ БЕЛАРУСКІЯ ГРОШЫ

(Пачатак на стар. 4).

таго ж перыяд абарачэння пенязя быў невялікі. У 17 стагоддзі выпуск яго на Беларусі спынены. Наўрад ці варта ўсё ж прапаноўваць пенязь у новую грашовую сістэму. Прайграе ён ва ўсім грошу і соліду, ды і назва не вельмі мілагучная, асабліва для тых, хто знаёмы з лацінай.

Сімптаматычна, што масавая распаўсюджанасць гэтых дробных наміналаў сярод насельніцтва прывяла да таго, што ўжо ў 18 ст. яны пачынаюць абазначаць адначасна і абагуленае паняцце валютных эквівалентаў. Назвы набылі абстрактнае значэнне. На Беларусі — «грош» як манета і грошы — эквівалент. У Польшчы «пенязь» — пенёндзы (грошы), у Расіі «дзеньга» — деньги.

Стабільнасць, доўгатрываласць і папулярнасць беларускага гроша, тое значэнне, якое ён меў для нашага народа ў асэнсаванні абагуленай назвы валютных эквівалентаў, падказваюць нам і яго месца ў новай грашовай сістэме Беларусі. Беларускі грош можа стаць ніжнім наміналам, 1/100 часткай беларускага талера.

Паняцце гроша як асобнай манеты яшчэ не сцерлася ў народнай памяці, жыве ў пераносным значэнні і г. д. Таму існаванне аналагічнага назову дробнага наміналу ў палякаў і чэхаў не павінна нас бянтэжыць. Быў «грош Пражскі», быў «грош польскі» і быў грош беларускі (ці як тады казалі «літоўскі»). Пэўную зручнасць можа мець, аднак, супадзенне ў множным ліку канкрэтнай назвы наміналу і абстрактнага эквіваленту — грошы.

Вельмі распаўсюджанай срэбнай, білоннай і пазней меднай манетай на нашых землях у 16—18 стст. быў солід, ці па-народнаму, **шэлег** (ад лацінскага «солідус», ці нямецкага «шылінг»). Курс яе вагаўся паміж грошам і пенязем. Шэлег нароўні з талерам і грошам пакінуў вялікі адбітак у нашай гісторыі і народнай свядомасці. Шэлегамі літаральна «засмечаны» на Беларусі археалагічныя пласты XVII ст. На руках у насельніцтва было тады сотні мільёнаў шэляговых манет. А ўлічваючы фальшывыя— больш мільярда шэлегаў.

Справа ў тым, што солід, даволі трывалая і паўнацэнная манета, быў моцна дэвальваваны і скампраметаваны ў сярэдзіне 17 ст., калі сейм Рэчы Паспалітай, каб уратаваць расстроеную фінансавую сістэму, пайшоў на рызыкоўны і авантурны эксперымент — выпуску велізарнай колькасці непаўнацэнных шэлегаў, надаўшы ім высокі курс, які не быў забяспечаны афіцыйным наміналам. Вырабам гэтых шэлегаў у Польшчы і на Беларусі са згоды сената займаўся нехта Ціт Лівій Барацiні, вядомы ў той час вучоны і авантурыст. Шэлегі Барацiні (іх называлі яшчэ «барацінкамі») ушчэнт расхісталі фінансавыя сістэмы Вялікага княства і Польшчы, якія яшчэ ў 17 ст. былі самымі стабільнымі і моцнымі грашовымі сістэмамі ў Еўропе. Непаўнацэннасць шэлега пасля Барацiні паўсюдна падкрэслівалася. Падрахункі, напрыклад, падзялялі ў манеце «добрай» і «шэляжнай». Выплаты «шэляжнай» манетай патрабавалі надбаўкі, гэта значыць, што ішлі ніжэй курсу рэальных грошай, бо шэлегі ўжо не цаніраваліся, такіх грошай не хацелі браць.

Да шэлега пасля Барацiні ставіліся з пагардаю, ужывалі яго назоў у кплівым, пераносным сэнсе, што асабліва добра адбілася ў фальклоры. «Ён гарэлага ШЭЛЕГА ня варты», — кажуць пра несамавітага чалавека. Ці: «Ты за ШЭЛЕГ цягнешся», «За ШЭЛЕГ душу сваю аддасі» і г. д. (Насовіч, Слоўнік, 1870 г.). Альбо:

Галыш, сватка, галыш,
Па гарэ козы ганяе
Ды па ШЭЛЯГУ збірае,
нашу маладую выкупляе.
(вясельная песня)

За свякроўку ШЭЛЕГ узяла,
За матульку тысячу дала.
(пятровая песня)

Пра чалавека, які баіцца фальшу, кажуць, «баіцца, як ліхога ШЭЛЕГУ» і г. д.

Вядомы даследчык грошай і нумізматыкі на Беларусі прафесар В. Рабцэвіч мяркуе, што нельга не ўлічваць гэты факт кампраметацыі шэлега на справе і ў свядомасці людзей. Будаваць на ім грашовую сістэму не варта, бо назва «шэлег» не створыць прэстыжу і здаровай маральнай асновы новым беларускім грошам. На ніжнюю ступень сістэмы, на яго думку, найлепей прэтэндуе ГРОШ.

З гэтым цяжка не пагадзіцца. Можна хіба толькі вярнуць да афіцыйнага назову — СОЛІД, які ва ўсіх дакументах ужываецца паважна і не падразумявае «барацінкі».

Было прапанавана таксама некалькі неалагізмаў манет. Адзін мне здаецца надзвычай цікавым. Гэта — «менка». Чытач, напэўна, ужо здагадаўся пра этымалогію гэтага слова — Менск, рэчка Менка, ад слова «мена»,.. «мень»,.. «мяняць», ад узнікнення нашага горада на гандлёвым «менавым» месцы і г. д. Функцыя ж наміналаў ніжняй ступені ў асноўным разменная (кажуць «разменная манета»). Чаму б тут не ўспомніць старажытнае беларускае слова «мена» і вытворнае ад яго «менка». Яно ж не толькі функцыянальна адэкватнае прызначэнню манет, але і звязана з гісторыяй Менска, дзе цяпер адраджаецца на новым узроўні беларуская грашовая сістэма (адсюль і назва — менка, значыць менская манета). Згадзіцеся таксама, што слова прыгожае, мілагучнае, простае, кароткае, беларускае, старажытнае і, што немалаважна, — сэнсава адпаведнае, ужытае дарэчы.

Цяпер аб структуры грошай. Яна павінна быць гранічна простай і лёгкай для падрахункаў. А гэта забяспечваюць найлепш дзве ступені наміналаў, заснаваныя на дзесятковай сістэме. Тое, што мы маем і ў савецкіх грошах. Непатрэбны ніякія прамежкавыя наміналы (чырвонцы, дукаты, «шэлягі» і т. п.), бо яны толькі заблытваюць свядомасць і падрахункі. 20 гадоў назад нават англічане, ужо якія традыцыяналісты, і то адмовіліся ад шылінга як прамежкавай велічыні.

У Беларусі спрадвеку існавала і месцамі існуе па сённяшні дзень (напрыклад, у падліку снапоў) рахунковая велічыня «капа», роўная ліку 60. Копамі лічылі грошы. Некаторыя прапануюць вярнуць гэты тэрмін.

У Беларусі не ўжывалася дзесятковая грашовая сістэма, нягледзячы на тое, што дзесятковае лічэбнае паняцце — «рубель» нарадзілася якраз у старажытнай Беларусі яшчэ ў 14 ст. І слова гэтае беларускае. Але потым гэтая сістэма распаўсюджання не атрымала і амаль знікла. Рубель быў пераняты Масковіяй, але толькі ў 18 ст. пасля рэформ цара Пятра І ён пачаў шырока развівацца. На сённяшні дзень рублёвая дзесятковая сістэма прынятая практычна ва ўсім свеце. Няма ніякіх падставаў у ёй сумнявацца. Тэрмін «капа» ў дзесятковай сістэме ўжывацца не можа. Гэта быў бы абсурд, непатрэбная падмена паняццяў.

Цяпер падсумуем вынікі сказанага. Выключыўшы заяўленыя наміналы шэлега і пенязя, як непадыходзячыя, атрымаем дзве прапановы аднаго варыянту новай грашовай сістэмы: **Талер — грош**, альбо **Талер— менка.** Дзе аднаму талеру павінна адпавядаць 100 грошаў, альбо 100 **менак.**

Прапанова **Талер—грош** мае моцнае абгрунтаванне і адпавядае ўсім умовам, але валодае адным невялікім недахопам — супадзеннем абстрактнага і наміналу паняцця «грошы», што можа выклікаць пэўныя непаразуменні.

Прапанова **Талер — менка**, на мой погляд, недахопаў не мае. Такое сумяшчэнне гістарычна-традыцыйнай назвы і неагістарычнага паняцця здаецца мне ўдалым і ў дадзеным выпадку апраўданым.

І нарэшце пра выгляд новых грошай.

Безумоўна, сваё слова павінны сказаць мастакі. Выявы і вадзяныя знакі асігнацый па агульным меркаванні тых, з кім я меў магчымасць раіцца, павінны адлюстроўваць, перш за ўсё, гісторыю і культуру Беларусі, персаналіі яе вялікіх дзеячаў, а таксама гістарычныя нацыянальныя сімвалы.

Наміналы пажадана ўжываць аналагічныя, як і ў савецкіх папяровых грошах. Яны зручныя. Можна хіба толькі ўвесці асігнацыі ў 250 і 500 талераў. Нават улічваючы, што абмен рублёў на талеры павінен адбывацца ў прапорцыі 2 рублі на 1 талер, каб умацаваць талер.

Манеты па агульным меркаванні лепш выраблящь з білоннага алюмінію і іншых лёгкіх сплаваў. Лёгкія манеты больш зручныя. Тады нескладана будзе выпускаць манеты наміналам у 1, 2, 3 і 5 талераў, што аблегчыць насельніцтву розныя дробныя разрахункі, а дзяржаве выпуск выгадных юбілейных манет. Сістэму наміналаў таксама лепш захаваць савецкую ад 1 да 50 менак, дадаўшы хіба манету ў 25 менак, і, што істотна, увёўшы 1/2 менкі («паўменкі») асобнай манетай. Палавінны намінал паспрыяе зручнасці пры разліках і падрахунках, і, галоўнае, справядлівасці, бо любую цану можна будзе падзяліць папалам.

Працу па падрыхтоўцы беларускіх грошай трэба пачынаць неадкладна. Бо іх выраб — няпростая задача. Зацягваць эканамічную і грашовую рэформы на Беларусі ўжо даўно немагчыма, бо мы познімся, а час працуе не на нас.

З ПОШТЫ «ЛіМа»

А дзе ж «Радзівілаўская»?

Нядаўна я збіраўся наведаць сваякоў у Цверы (былы Калінін), але не змог у Оршы набыць ніякіх падарункаў, якія хаця б чым-небудзь нагадвалі Беларусь. Усе паліцы ў крамах пустыя. Хацеў узяць пляшку «Белавежскай», але за цэлы месяц не змог знайсці яе нават па талонах. Усюды была толькі «Русская» і «Московская». Выпадковая такая аднастайнасць ці гэта таксама сродак русіфікацыі нацыянальных ускраін?

Можа, цяпер, пасля прыняцця Дэкларацыі аб суверэнітэце, з'явяцца якія-небудзь гатункі беларускай гарэлкі? Напрыклад, «Паляўнічая», «Налібоцкая», «Старадарожская», «Жытнёвая», «Радзівілаўская» ці якая іншая? Мяркую, усім зразумела, што марыць аб нечым большым простаму чалавеку на Беларусі ў бліжэйшыя гады не рэальна. Бо дачакацца, калі на прылаўках нашых крамаў з'явяцца беларуская шынка, грудзінка па-магілёўску, паляўнічыя каўбаскі, бастурма, бужаніна, кунтуз, дзіковыя бакі ці нарачанскі вугар, большасці людзей не давядзецца.

Цікава, што думае наконт вырабу новых і забытых старых гатункаў гарэлкі дырэкцыя і савет працоўнага калектыву Мінскага віна-гарэлачнага завода «Крышталь», іншых аналагічных прадпрыемстваў?

У. ВЯРХОВІЧ.

ШТО НАС ЧАКАЕ?

Інфармацыя для роздуму пасля пасяджэння прэзідыума Літаратурнага фонду СССР

11 верасня ў Маскве адбылося пасяджэнне прэзідыума Літаратурнага фонду СССР. Галоўным пытаннем парадку дня была інфармацыя дырэктара Літфонду СССР Ю. Вароніна аб становішчы, якое складваецца вакол Літфонду ў сувязі з імкненнем рэдакцыі «Литературной газеты» і выдавецтва «Советский писатель» выйсці з падпарадкавання Саюза пісьменнікаў СССР. Што гэта значыць? Гэта значыць, што Літфонд СССР страціць 60 працэнтаў сродкаў на задавальненне патрэб пісьменнікаў, іх сацыяльных заваёў, якія яны атрымалі ў выніку дзейнасці Літфонду СССР. Гэта значыць, што будзе падарвана матэрыяльная база літаратуры, што і без таго жабрацкае існаванне большасці пісьменнікаў будзе яшчэ горшым, што Літфонд СССР, як гарант сацыяльных заваёў пісьменнікаў, перастане існаваць.

Бюджэт Літфонду СССР да гэтага часу складаўся з трох асноўных крыніц: адлічэнні прыбыткаў ад «Литгазеты» (11—12 млн. рублёў штогод), ад «Советского писателя» (14 — 15 млн. рублёў) і паступленні ад Усесаюзнага агенцтва па аўтарскіх правах (10 працэнтаў ад ганарара пісьменнікаў). Усе гэтыя паступленні аб'ядноўваліся ў «кашальку» Літфонду і размяркоўваліся прапарцыянальна колькасці членаў Літфонду. Прывяду некалькі лічбаў. За 1986 — 1989 гг. Беларускае аддзяленне атрымала ад Літфонду СССР 3 мільёны 917,5 тысячы рублёў. Літфонд жа СССР атрымаў адлічэнняў ад ганарара беларускіх пісьменнікаў праз УААП — 958,8 тыс. рублёў. Такім чынам, датацыя Літфонду СССР на задавальненне сацыяльных патрэб беларускіх пісьменнікаў склала 958,7 тыс. рублёў. Як кажуць, адзін к аднаму. Як гэта раскладваецца па артыкулах? 39021 рубель — на творчыя камандзіроўкі пісьменнікаў (275 творчых камандзіровак); 54438 рублёў — на аказанне матэрыяльнай дапамогі пісьменнікам на творчы перыяд (417 чал.); 17760 рублёў — на аказанне матэрыяльнай дапамогі на лячэнне (135 чал.) 71915 рублёў — на аплату бальнічных лістоў; 14591 рубель — на дапамогу маладым аўтарам (184 чал.); 16725 рублёў — на дапамогу сем'ям загінуўшых і памерлых пісьменнікаў (310 чал.); 2401 рубель — на дапамогу дзецям пісьменнікаў (43 чал.); 19260 рублёў — на матэрыяльную дапамогу ў іншых выпадках (191 чал.); 205864 рублі — датацыя на ўтрыманне паліклінікі; 2 мільёны — на будаўніцтва Дома творчасці пісьменнікаў «Іслач»; 728,9 тыс. рублёў — датацыя на ўтрыманне Дома творчасці; 435 тыс. рублёў — на будаўніцтва жылля для пісьменнікаў (31 кватэра); 122 тыс. рублёў — на бясплатныя і льготныя пуцёўкі пісьменнікам; 52,9 тыс. рублёў — зваротная пазыка; 5460 рублёў — на арганізацыю адпачынку пісьменнікам, якія не працуюць; 12 тысяч рублёў — стыпендыі для пісьменнікаў; 1939 рублёў — дапамога на дзяцей да 8 гадоў (27 чал.); 11,7 тыс. рублёў — на збудаванне помнікаў памерлым пісьменнікам (24 помнікі) і 105,5 тыс. рублёў — дапамога пенсіянерам і інвалідам. Толькі за 1989 год датацыя Літфонду СССР нашаму аддзяленню склала 324,6 тыс. рублёў. Сёлета гэта сума ўжо складае каля 700 тыс. рублёў. Праектам каштарысу нашых расходаў на 1991 год прадугледжваюцца выдаткі ў суме каля 1 млн. 400 тыс. рублёў. Мы просім датацыю ў Літфонду СССР у суме каля аднаго мільёна рублёў, у тым ліку 350 тыс. рублёў на будаўніцтва жылля, 240 тыс. — на рэканструкцыю паліклінікі і г. д.

Калі ж задума тых, хто паставіў перад сабой мэту знішчыць матэрыяльную базу Літфонду СССР, здзейсніцца, то гэтых сродкаў мы не атрымаем. Як стала вядома, часткова гэтая задума ўжо здзейснілася. «Литгазета» зарэгістравана як незалежная ад СП СССР выданне.

Можна толькі падзівіцца з такога кроку кіраўнікоў «Литгазеты». Атрымліваецца, што 300 чалавек яе супрацоўнікаў — гэта калектыў, а 10 тысяч пісьменнікаў — не калектыў? Абяцанні ж галоўнага рэдактара, што газета будзе дапамагаць Літфонду, нас, на жаль, не суцяшае. Газета абяцае дапамагаць толькі Цэнтральнай паліклініцы Літфонду, што ў Маскве, саюзным дамам творчасці. Нашы ж патрэбы ахвотнікаў да самастойнасці не хвалююць. А між тым... Калі нічога не зменіцца і Літфонд СССР страціць гэтыя крыніцы фінансавання, беларускія пісьменнікі будуць пазбаўлены многіх сацыяльных заваёў, якія яны атрымалі ў выніку існавання і дзейнасці Літаратурнага фонду СССР. Назаву асноўныя з іх.

Павялічаны мінімальны памер выплаты па бальнічным лістку з 3 да 5 рублёў; павялічаны тэрмін выплаты дапамогі па часовай непрацаздольнасці для інвалідаў і ўдзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны да 130 дзён. Уведзена аднаразовая дапамога жанчынам — членам Літфонду пры нараджэнні першага дзіцяці ў суме 50 рублёў, а пры нараджэнні другога і трэцяга — па 100 рублёў на кожнага. Жанчынам — членам Літфонду — устаноўлена даплата па доглядзу дзіцяці да аднаго года — 35 рублёў у месяц. Да 8-гадовага ўзросту выплачваецца дапамога на адно дзіця па 12 рублёў у месяц. Уведзены стыпендыі для пісьменнікаў да 45-гадовага ўзросту, якія працуюць над актуальнымі тэмамі мастацкай літаратуры. Устаноўлена стыпендыя для студэнтаў, якія накіраваны рэспубліканскім СП за межы рэспублікі для навучання па спецыяльнасці «Мова і літаратура» ў адну з ВНУ краіны і паспяхова выконваюць вучэбны план, памерам 40 рублёў у месяц на працягу навучальнага года (верасень — чэрвень). Устаноўлена аднаразовая дапамога ў суме 50 рублёў для пісьменнікаў, якія накіроўваюцца на стацыянарнае лячэнне. Члены Літфонду, якія дасягнулі 70 гадоў, а таксама інваліды 1 і 2 груп незалежна ад узросту маюць права на бясплатную пуцёўку ў Дом творчасці, санаторый або дом адпачынку. Пры гэтым, калі ёсць неабходнасць у суправаджэнні хворага, таму, хто суправаджае, выдаецца пуцёўка са скідкай 50 працэнтаў. Члены Літфонду — Героі Савецкага Саюза, Героі Сацыялістычнай Працы, кавалеры ордэна Славы трох ступеняў і інваліды Вялікай Айчыннай вайны — маюць права на атрыманне бясплатнай пуцёўкі ў Дом творчасці, дом адпачынку або санаторый, а таксама на бясплатны праезд туды і назад, а члены Літфонду — удзельнікі Вялікай Айчыннай вайны — на бясплатную пуцёўку і аплату праезда са скідкай 50 працэнтаў. Устаноўлена дадатковая льгота ў выглядзе грашовай дапамогі памерам 150 рублёў для пісьменнікаў, што не дасягнулі пенсійнага ўзросту, але якія не маюць права на аплачваемы штогадовы адпачынак па месцы работы, г. зн. не працуюць. Членам Літфонду, якія па медыцынскіх паказаннях не змаглі карыстацца пуцёўкай у Дом творчасці або санаторый на падставе адпаведнага медыцынскага заключэння, выплачваецца грашовая дапамога памерам ад 60 да 160 рублёў. Членам Літфонду адзін раз у год выдаецца адна бясплатная пуцёўка ў Дом творчасці для дзіцяці да 14 гадоў. Членам Літфонду — пенсіянерам, а таксама непрацаздольным па ўзросту і інваліднасці 1 і 2 груп з мая 1989 года ўстаноўлена даплата да пенсіі ў суме 100 рублёў, якая выплачваецца поўнасцю, калі агульная сума назначанай пенсіі разам з сумай даплаты не перавышае 300 рублёў.

За 1986—1989 гады пабудавана на сродкі Літфонду СССР 31 кватэра. Усяго за гэты перыяд палепшылі жыллёвыя ўмовы з улікам паўторнага засялення 56 сем'яў, у тым ліку 44 сям'і пісьменнікаў. Сярод атрымаўшых кватэры — 10 маладых пісьменнікаў. У саюзныя дамы творчасці атрымана 915 пуцёвак, у тым ліку пісьменнікамі — 387, членамі сем'яў — 528, у санаторыі — 165 (84 і 81 адпаведна), у Дом творчасці «Іслач» — 1752 (906 і 846 адпаведна).

Кіруючыся клопатамі пра літаратараў краіны, прэзідыум Літфонду СССР прыняў зварот да ўсіх пісьменнікаў, у якім гаворыцца:

«Дарагія таварышы, калегі! Пазітыўныя і доўгачаканыя працэсы, што адбываюцца ў краіне і выклікаюць спадзяванне на лепшую долю для ўсяго народа, не могуць не адгукацца добрымі струнамі ў нашых сэрцах. Аднак гэтыя працэсы, як ні крыўдна, гатовы павярнуцца не лепшым чынам для нашага з вамі пісьменніцкага лёсу.

Мы не ведаем, як складзецца будучыня пісьменніцкага саюза, — гэта прадстаіць вырашыць IX з'езду, які збярэцца ў наступным годзе. Але мы ўстурбаваны ўжо ўзнікшай рэальнай пагрозай існавання Літаратурнага фонду, нашага дзецішча, жыццё якому 130 гадоў назад дадзена вялікімі духоўнымі папярэднікамі — Л. М. Талстым, А. М. Астроўскім, І. С. Тургеневым і выпеставанага ўсімі пісьменнікамі краіны больш чым за паўвекавы перыяд савецкай рэчаіснасці. Нас трывожыць тое, што магчымасць захаваць крыніцы, якія складаюць падмурак крэпасці Літфонду, паступальнага развіцця гэтай сацыяльнай абароны пісьменнікаў, асновы працвітання савецкай літаратуры, — цяпер аказваецца досыць праблематычнай. Справа ў тым што пераход да рынку, да эканамічнай самастойнасці, адкрытая перспектыва распараджацца сваімі даходамі ў выдавецтваў, рэдакцый газет, часопісаў можа прывесці да адлучэння іх ад інтарэсаў пісьменнікаў, да магчымай страты жыццёва важных крыніц нашага агульнага існавання. Асабліва цяжкімі вынікамі пагражала б страта такіх магутных крыніц, якімі з'яўляюцца дагэтуль «Литературная газета» і выдавецтва «Советский писатель», якія і вызваляліся ад падаткаў у дзяржаўную казну толькі таму, што іх даходы ў асноўным накіроўваліся на развіццё Саюза пісьменнікаў і Літаратурнага фонду СССР, іншымі словамі, на ўмацаванне матэрыяльнай базы літаратуры — зарукі далейшага росту культуры народа, яго духоўнага клімату.

Шэсцьдзесят працэнтаў сродкаў Літаратурны фонд СССР атрымліваў на самыя надзённыя патрэбы менавіта за кошт гэтых крыніц. — знікне такая магчымасць — і адразу ж нават не такі высокі сённяшні ўзровень дасягнутай сацыяльнай абароненасці пісьменнікаў упадзе да непрадказальна нізкай адзнакі. Дапусціць такое — значыць не толькі падарваць сур'ёзна матэрыяльную базу існавання літаратуры, пазбавіць надзеі на падтрымку ветэранаў-пісьменнікаў, ды і ўсіх нас з вамі, — дапусціць такое, значыць, падпісаць прысуд аб роспуску Літфонду СССР.

Вось чаму мы звяртаемся да вас: лёс Літаратурнага фонду СССР цяпер востра і адназначна пастаўлены на парадак дня і залежыць ад пазіцыі кожнага пісьменніка. Мы чакаем у гэты час вашай актыўнасці і вашага слова: быць альбо не быць нашаму агульнаму дзецішчу — Літаратурнаму фонду СССР».

Гэты зварот быў аднадушна падтрыманы бюро рады СП Беларусі.

Калі ж да пісьменніцкага голасу не прыслухаюцца і Літфонд СССР будзе ліквідаваны, у нас адно выйсце: дамагацца стварэння на базе выдавецтва «Мастацкая літаратура» выдавецтва Саюза пісьменнікаў Беларусі — «Беларускі пісьменнік». А пакуль што трэба неадкладна звярнуцца да ўрада рэспублікі з просьбай знайсці магчымасць фінансавання на 1991 год беларускага Літфонду за кошт прыбыткаў Дзяржкамдруку БССР ад выдавецкай дзейнасці.

В. ВІЛЬТОЎСКІ,
дырэктар Беларускага аддзялення Літфонду СССР.

1 кастрычніка. 19. 00

МІЖНАРОДНЫ ДЗЕНЬ МУЗЫКІ

Адкрыццё канцэртнага сезона. Трансляцыя з Белдзяржфілармоніі.

3 кастрычніка. 19. 55

РОДНАЕ СЛОВА

Тэлечасопіс пазнаёміць з першым Міжнародным фестывалем беларускай песні, які адбыўся сёлета ў Беластоку.

3 кастрычніка. 21. 30

У ТЭАТРАХ РЭСПУБЛІКІ

М. Горкі. «Мяшчане». Спектакль Акадэмічнага тэатра імя Якуба Коласа.
Рэжысёр-пастаноўшчык — А. Дольнікаў.

5 кастрычніка. 18. 30

«БУГ»

Літаратурна-мастацкі часопіс з Брэста.
Сумнае падарожжа да двух храмаў — Свята-Пакроўскай царквы ў Ляхавіцкім раёне і Брэсцкай гарадской бібліятэкі імя А. С. Пушкіна.

6 кастрычніка. 18. 00

ТВОРЧЫЯ ПАРТРЭТЫ

Народны артыст БССР, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР Г. Гарбук.
У перадачы бяруць удзел кінарэжысёры В. Хаціненка, В. Тураў, народная артыстка РСФСР Л. Сакалова.
Аўтар і вядучая — Н. Крывашэева.

6 кастрычніка. 23.10

РАДАВОД

Абрад «Жніво» ў выкананні фальклорных ансамбляў вёсак Мыслабож, Перахрэсце і Крывошын Ляхавіцкага раёна.

7 кастрычніка. 10.45

СЛОВА — ПАЭЗІІ

Вершы М. Аўрамчыка.

7 кастрычніка. 11.50

РОЗДУМ

Беларускі пейзаж. Акварэлі П. Драчова.

7 кастрычніка. 12.10

ДА 70-ГОДДЗЯ АКАДЭМІЧНАГА ТЭАТРА ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ

М. Чарот, браты Далецкія. «Ажаніцца — не журыцца».
Рэжысёр-пастаноўшчык Б. Угораў.
У ролях: Г. Гарбук, Г. Арлова, А. Рынковіч і іншыя.

«Литература и искусство» — орган Министерства культуры и совета Союза писателей БССР. Минск. На белорусском языке.

Літаратура і Мастацтва

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

Індэкс 63856

П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ, Віталь ТАРАС — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел інфармацыі: Алесь МАРЦІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА, Уладзімір ЯГОЎДЗІК — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ — 33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕЎСКІ — 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы: Вячаслаў ЛАПЦІК — 33-24-62; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62; бухгалтэрыя — 23-73-37.